

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Északi lengyel irodalom

PÁLFALVI LAJOS: Északi mítoszok *(a szerkesztő előszava)* 829

*

JÓZEF CZEHOWICZ verse 830

WŁODZIMIERZ KOWALEWSKI: Visszatérés Breitenheidébe
(elbeszélés) 831

KAZIMIERZ BRAKONIECKI versei 863

PAWEŁ HUELLE: A Szentlélek utca *(esszé)* 869

JOHANNA SCHOPENHAUER: Ifjúkori emlékeim *(részletek)* 876

KRZYSZTOF ĆWIKLIŃSKI versei 882

MARIA JANION: A fantazmatikus kritika tervezete *(tanulmány)* 885

STEFAN CHWIN: Képzelet és fájdalom a századvégen *(esszé)* 900

ALEKSANDER WAT versei 911

KRZYSZTOF VARGA: 45 regényötlet. Kislemezek B oldala, 1992–1996
(részletek) 920

ADRIANA SZYMANSKA versei 931

MANUELA GRETKOWSKA: Latin Lover *(elbeszélés)* 933

*

KISS GÁBOR ZOLTÁN: Emigráns legenda *(Antoni Libera: A Madame)* 943

RÁCZ I. PÉTER: Létértelmű utazás *(Olga Tokarczuk: Az Őskönyv
nyomában)* 947

KOVÁCS ISTVÁN: Az óramutatókon és a szemekben megcsillanó fény
(Kieślowski mozija) 951

MEDVE A. ZOLTÁN: Prekonceptió: agatológia és axiológia
(József Tischner: A dráma filozófiája) 954

*

In memoriam Petri György (1943–2000)

FORGÁCH ANDRÁS: Szürke hó 960

2000

SZEPTEMBER

Malbork–Gdańsk 862, Gdańsk 868, Malbork–Gdańsk 875, Gdańsk, Magtár-sziget 881, Olsztyn 884, Toruń 899, Toruń 910, Olsztyn 930, Gdańsk 946, Olsztyn 950, Olsztyn 959.

Sulyok Miklós reprodukciói.

FORGÁCH ANDRÁS rajza Petri Györgyről 1962

*Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Soros Alapítvány és a DDGÁZ Rt. támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSET: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján**: Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden**: Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén**: Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléd**: Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben**: SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt**, Piac u. 26. – **Dunaújvárosban**: Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben**: Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn**: Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön**: Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben**: Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen**: Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten**: Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt**, Szabadság tér 3/A. – **Keszthelyen**: Helikon Könyvesbolt, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban**: Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen**: Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden**: Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon**: Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonma-**

gyaróvároton: Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán**: Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán**: Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán**: Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon**: Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron**: Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon**: Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban**: Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F. – **Szegeden**: Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE** bölcsészkar könyvtár – **Buch Könyvesbolt**, Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó**, Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt**, Kárász u. 5. – **Székesfehérváron**: Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon**: Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen**: Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt**, Király u. 1. – **Tabányán**: Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprém**ben: Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen**: Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Kulturtrade Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – **Pont Könyvesbolt**, V., Mérleg u. 6. – **Magiszter Könyvesbolt**, V., Városház u. 1. – **Osiris-Századvég Könyvesbolt**, V., Veres Pálné u. 4-6. – **ELTE Jogi Kar**, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – **Írók Boltja**, VI., Andrássy út 45. – **Cartafilus Kft** boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – **Odeon Videotéka**, XIII., Hollán Ernő u. 7. – **Stellium Könyvesbolt**, V., Párizsi udvar – **Helikon Könyvesbolt**, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

<http://jelenkor.c3.hu/>

160,- Ft

JELENKOR

97704471642002

JELENKOR

XLIII. ÉVFOLYAM

9. SZÁM

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

Az e számunk 829. és 959. oldalai között olvasható összeállítást
PÁLFALVI LAJOS szerkesztette.

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@mail.matav.hu
web-oldal: <http://jelenkor.c3.hu/>

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig a
Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál

és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 960,- Ft, a II. félévre 800,- Ft,

egy évre belföldre: 1760,- Ft, külföldre: 5800,- Ft.

KRÓNIKA

A JÓZSEF ATTILA KÖR 12. irodalmi táborának a szigligeti Írók Alkotóháza adott otthont augusztus 29. és szeptember 2. között. Az ötnapos programsorozatban felolvasóestek, kiállítás és koncert mellett látható volt a Závada Pál regényéből készült *Jadviga párnája* című film, melynek vetítése után Péczy Dóra beszélgetett az alkotókkal: Deák Krisztina rendezővel, Závada Pál íróval. Esterházy Péter *Harmonia caelestis* című regényéről folytatott kritikai beszélgetést Kulcsár Szabó Ernő, Mészáros Sándor és Szilasi László. *Képkultusz* címmel diavetítéssel egybekötött előadást tartott Horányi Attila, Rényi András és Sugár János. Garaczi Lászlóval, Kovács András Ferencel és Márton Lászlóval, a Literatur Expressz Európa 2000 magyar résztvevőivel beszélgetett Wernitzer Julianna és Rácz Christine a hathetes nemzetközi vonatút élményeiről. Rockenbauer Zoltán kultuszminisztert Ágoston Zoltán kérdezte az állam szerepéről a kultúrában. Az irodalmi táborban hagyományos írói beszélgetés egyik résztvevője ezúttal Kukorelly Endre volt, a kérdező Mészáros Sándor, Kovács András Ferencet Szigeti Csaba faggatta. Bemutakozott a Pécsi Tudományegyetemen működő Sensus irodalomelméleti csoport, Kálmán C. György, Orbán Jolán, Rácz I. Péter és Bagi Zsolt részvételével. A kritikai szemináriumokon idén is magyar szerzők újonnan megjelent műveit elemezték a fiatal kritikusok, egyebek mellett Király Levente, Erdős Virág, Szilasi László, Péterfy Gergely, Szálinger Balázs, Nagy Gabriella, Térey János, Zilahy Péter, Halász Margit, Orbán János Dénes, valamint Németh Gábor és Szilasi László közös kötetét. A költői szemináriumot Rakovszky Zsuzsa, a prózaszemináriumot Garaczi László, a műfordítószemináriumot Forgách András vezette.

„JÖVŐ IDŐ(K)” címmel rendezte meg hetedik alkalommal selyei irodalmi táborát július 27. és 29. között a Virág Benedek Alapítvány/Szép Literatúrai Ajándék és a czöbel minka társaság.

A 28. TOKAJI ÍRÓTÁBORBAN augusztus 16. és 18. között „Harc az ünnepért” – A

magyar költészet változásai címmel invitálták tanácskozássra a magyar irodalom képviselőit.

A PÉCSI SZEMLE című várostörténeti folyóirat nyári számát mutatták be július 7-én a Művészetek Házában.

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában szeptember 1-től látható az a kiállítás, mely Pécs testvérvárosainak művészeit mutatja be október 1-ig. A Pécsi Kisgalériában augusztus 10-től szeptember 3-ig tekinthették meg az érdeklődők Zambó Terézia és Koller József építészek kiállítását.

BUDAPESTI KIÁLLÍTÁSOK. A Ludwig Múzeumban Andý Warhol *élete és művészete (1928–1987)* címmel rendeztek tárlatot június 21. és július 23. között. – A Budapest Kiállítóteremben Konkoly Gyula állítja ki műveit szeptember 8-tól október 8-ig. – A Budapest Galéria Kiállítóházában augusztus 10. és szeptember 10. között rendezték meg Várnagy Tibor és Ádám Zoltán közös kiállítását.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ augusztus 22-én tartotta évadnyitó társulati ülését. Az új évad bemutatóiról következő számunkban adunk hírt.

JACQUES DERRIDA a Pécsi Tudományegyetemen szeptember 18-án *A hivatás jövője avagy a feltétel nélküli egyetem* címmel tart előadást. Szeptember 19-én *A halálos ítéletről* című előadást vita követi. Az érdeklődők Jacques Derrida beszédeit szinkrontolmács segítségével magyar nyelven is meghallgathatják.

A JELENKOR szerkesztői és a Jelenkor Kiadó munkatársai mindig a hónap utolsó csütörtökén, ezúttal tehát szeptember 28-án, 15 és 18 óra között várják a folyóirat és a Kiadó munkája iránt érdeklődő olvasókat, barátait, a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit Budapesten, az Írók Boltja (VI., Andrásy út 45.) teázejában.

ÉSZAKI MÍTOSZOK

A lengyel irodalom mitogeográfiája különös képződmény, Krakko és Varsó mellett fő helyet foglal el benne Adam Mickiewicz és Miłosz Litvániája, a testvérgyilkos, tragikus vagy mesészep, idillikus Ukrajna, a kelet-galíciai stettl, Bruno Schulz világa, a Keleti-Kárpátok legegztikusabb vidéke, a Huculföld, Stanisław Vincenz szűkebb hazája. E tájak nagy része nem a mai Lengyelország területén található, zárványokként élnek a képzeletben és az emlékezetben, az idő múltával egyre tisztább archetipikus sémákba rendeződnek.

Az itt olvasható szerzők (néhány kivétellel) a lengyel irodalomban a legutóbbi időkig mellőzött területek két központjához, Torunhoz és Gdańskhoz kötődnek.

A kiváló költő, Kazimierz Brakoniecki, az olsztyni *Borussia* című folyóirat főszerkesztője a lengyel–porosz regionalizmus talán legelszántabb képviselője.

A gdański regényíró, Paweł Huelle a város emblemikus alakja, Johanna Schopenhauer portréját vázolja. De szerepel itt a gdański hermeneutikai iskola alapítója, a Gdański Egyetem díszdoktora, Maria Janion egyik legfontosabb programadó esszéjével – az egykori tanítvány, majd munkatárs, Stefan Chwin társaságában. Persze vannak az összeállításban olyan szerzők is, akik nem a területi elv alapján kerültek be. Manuela Gretkowska már Svédországban él, Krzysztof Varga Varsóban. Ő a *Gazeta Wyborcza* újságírója, a kilencvenes évek irodalmi életének igen mozgékony alakja. A hatvanas években született nemzedékről kisebbfajta, fesztelen hangvételő, igen népszerű lexikont is írt egy szerzőtársával. Vezetékneve nem véletlenül tűnik ismerősnek – egyik regényének nagy része Zuglóban játszódik.

Szerepel a számban két klasszikus, Józef Czechowicz (1903–1939) és Aleksander Wat (1900–1967), de a legtöbben a kilencvenes években tűntek fel. Magyarul még egyiküknek sem jelent meg kötete, ehhez Manuela Gretkowska áll a legközelebb. Egész más irodalmi kultúrát képviselnek, mint a már régóta jól ismert nagy nevek.

*

A lengyel irodalomban még nem született meg Észak mítosza, talán most is dolgoznak rajta összeállításunk szerzői a hűség városaiban. A *Visszatérés Breitenheidébe* egyik szereplője azon háborog, hogy ez a táj, a Mazuri-tóvidék a német költőktől sem kapta meg azt a hódolatot, amit megérdemelne. Megkapta viszont elviselhetetlen töménységben a XIX. század végén egy porosz katonatiszt feleségétől, Nataly von Eschstruthtól. Igen előkelő körökben játszódó regényei közül minket most nem a *Tündérkirálynő*, a *Tékozló fiú*, a *Boldogság csillaga*, a *Vadrózsa*, a *Medvevár lovagja*, hanem a *Polnisch Blut* (1887), a *Lengyel vér* érdekelt, ami egyszer rég igen népszerű olvasmány volt Magyarországon. A vér és rög, a biológiai megváltás mítoszaiban tobzódó zord porosz idill szinte hiánytalanul felsorakoztatja azokat a fantazmákat, amelyek egy lengyel ösztönvilággal és német kultúrával megáldott csodálatos porosz nemzeti karakterhez szükségesek lennének. Egy ilyen személyiség egyaránt megállná a helyét az élet költői és hétköznapi szféráiban. Ahogy a főszereplő mondja: „egy idegen csöpp van a te ereidben is, az beléd itta magát, ott kering hideg véredben a tűzcsöpp, de csak akkor veszed majd észre, ha szívedet lángba borítja. És eljön majd a pillanat, Xenia, mikor érezni fogod, hogy lengyel vér adott vissza az életnek.”

JÓZEF CZEHOWICZ

Toruń

*itt mennyi hársfa hullt szírom
micsoda illatörvény
tornyok ezüst szövétneke a holdfény
tutajokként ringó templomokon*

*a város elúszik az ég sötét üvegébe bököd
csáklyát elfeketült óralapok mutatója*

*a csend a köd
s felhő lebeg be éji szurdokokba*

*hullámozó seb csúcsíves ablak
villanó rácsa csillag-ábra
tégla falak kapuk suhannak
egy meg is dől akár az árboc
és távozik mind a visztulára*

az meg ezüst hidegű penge

*melyet a hőség múltán eldobott
élet alkonyba zöld vetésbe törölve
eldobott a szép tavaszi nap
csak úgy a földre
toruńalatt*

CSORDÁS GÁBOR fordítása

Józef Czehowicz (1903–1939) költő, 1938-ban megalapította a „Pióro” („Toll”) című irodalmi folyóiratot. Főbb kötetei: *Kamień* [Kő] (1927), *ballada z tamtej strony* [ballada a túloldadról] (1932), *Stare kamienie* [Régi kövek] (1934).

Visszatérés Breitenheidébe

Kazimierz Brakonieckinek
és a mi Atlantiszunknak

Jóval elmúlt már nyolc óra, amikor a Köln–Berlin–Königsberg expressz csikorgó fékkel és a mozdony kerekei alól kicsapó gőzfelhők közepette megérkezett egyik utolsó állomására, amely már nem volt messze hosszú útja céljától. A kocsi jellegzetes nyikorgással fogták vissza mozgásukat, és a másodosztály szűk folyosóján álldogáló párizsi műkereskedő és kritikus, Raymond Chabot mélyet lélegzett a kesernyés reggeli levegőből, felhúzta a vászonszalaggal mozgatható ablakot, és megdörzsölte álmatlanságtól viszkető szemhéját.

– Hol vagyunk? – kérdezte elgyötört hangon Bernardette, a sárga-barna szegéllyel díszített ülések közül kihajolva. Egy férfi, aki addig oldalazva nyomakodott az ajtó felé, a francia szavak hallatán megállt, és arcátlanul fixírozni kezdte utastársát. A többiek előretuszkolták, ezért kéjesen cuppogva rövidesen továbbállt.

– Allenstein Hauptbahnhof – morogta Chabot, és levette a polcról a neszesszert. – Átszállunk, csak azt nem tudom, hánykor. Van még vagy három óránk.

– Istenem, fáj minden csontom – mondta Bernardette, és nehézkesen felállt, leporolta a ruháját, aztán elkezdett készülődni, a német vasúttársaság emblémájával megjelölt tükör előtt feltűzte hatalmas selyemvirág-csokorral és madártollakkal díszített kalapját, mely díszek jóval hosszabbak voltak a finomkodva jobbra hajlított karimánál.

– Mit vétettem én? – kezdett rá, egész idő alatt összeszorított szájában tartva a kalaptűt. – Két nap ezeken a deszkákon, még csak nem is hálókocsiban, emberhez illő módon. Nem tudom, miért fogadom el az ostoba ötleteidet. Akinek nincs pénze, az üljön otthon, ne futkosson a világ túlsó végére ki tudja, miért. Ragad az egész testem! Mosakodni akarok és kávét inni, de rendeset, nem ilyet, mint a vonaton!

Chabot kiszállt, nem is figyelt útistársnőjére. A peron üres volt, egy nem túl népes csoport már eltűnt az aluljáró sötétjében.

Kivette az utazótáskákat a poggyászvagonból, és megkérdezett egy ismerősnek tűnő, málnaszín ellenzős sapkát viselő vasutast, mikor indul vonat Niedembe. A vasutas olyan sajátos németséggel válaszolt, hogy a franciának többször is meg kellett kérnie, ismételné el az indulás idejét, mire végre megértette: „tíz huszonhét”.

– Nevetséges vagy! Két órát üljek ezen a pályaudvaron?! Te megőrültél, Mondi. Aztán még ugyanennyit, míg odaérünk abba a Niedembe, ezt nem élem

Włodzimierz Kowalewski (1956) költő, író. Főbb művei: *Cztery opowiadania o śmierci* [Négy elbeszélés a halálról] (1993), *Powrót do Breitenheide* [Visszatérés Breitenheidébe] (1997), *Bóg zapłać!* [Isten fizesse meg!] (2000).

túl! – háborgott Bernardette a napernyőjével hadonászva. – Hol van itt a női mosdó? – kérdezte aztán halkabban.

Chabot türelmetlenül a diszkrét, kőfallal takart ajtók felé intett, melyeken a „Weiber-Männer” felirat állt, ő maga pedig belépett az állomásépület büféjébe.

Ebben az időpontban majdnem üres volt, csak a fal melletti asztalkánál ült egy asszony kockás kendőben, kenyeret kent, nagy kolbászszelvényeket tett rá, és odaadta a mellette ülő két gyereknek, akik a helytől láthatóan elfogódottan, túl jól nevelten viselkedtek.

Egy marék aprót szórt a bádoglapra, könnyű, dortmundi sört rendelt, és a pult mögött álló öregember, aki bokáig erő bőrkötényt és pofaszakállt viselt à la Metternich, azonnal megtöltött egy nagy korsót.

Leült az ablak mellé a meleg, napsütötte sávba, amely a helyiségnek ezt a részét elöntötte, a fény felé tartotta a korsót, nézte az apró légbuborékokat, hogy szállnak lentről felfelé, a havas, tejszín sűrűségű habsapkáig. Sietség nélkül megdöntötte a poharat, élvezettel szippantotta be először a fölötte lebegő, kesernyés hideget, aztán húzott egy tekintélyes kortyot a fogvacogtató és a nyelvet enyhén csípő italból. Érezte, hogy a gyomra felé kúszik a hús hullám, ugyanakkor valami mindent betöltő frissességet is tapasztalt, amely elpusztítja a fáradtságot, de azt a savanykás utóíz is, ami az álmatlan éjszaka alatt unalomból sorban elszívott cigaretták után maradt.

Körülnézett. Zöld-fehér csempével kirakott falak, boltíves ablakok, karcsú, mintegy félméteres palackok rajnai vagy moseli borral, májas hurka az üveg-pult mögött, sőt szerény táblácskák is, amelyek stilizált gót betűkkel sorolják a felszólításokat, tilalmakat és utasításokat a köpöcsészek igénybevételéről, a kizárólag érvényes menetjeggyel engedélyezett belépésről, a kutyák behozataláról – mindez ismerősnek tűnt, mintha az ő világa lenne, pedig azelőtt soha nem járt itt.

Megkönnyebbülést hozott ez a hosszú utazás, mintha maga mögött hagyott volna valamit, mintha bódulat szállt volna rá, ami nem hagyja, hogy olyasmin gondolkodjon, ami rajta kívül áll. Távolodnak a mindennapi dolgok, felfüggesztette az életét...

Felállt egy pillanatra, vett egy piros fémdobozt is „6 STÜCK FEINE NÜRNBERGER, LEBKÜCHEN” felirattal, kinyitotta, letört egy-egy darabkát a száraz, kemény süteményből, aprókat kortyolt a sörből, és élvezte, hogy duzzad a nyelvén a nedves, hideg anyag.

Nincs még két hónapja, hogy megkapta a meghívást, úgy érte, mint derült égből a villámcsapás. Mikor találkozott utoljára személyesen Martin Stiebllel? – morfondírozott teli szájjal. Nyolc éve? Hét? Igen, igen, Párizsban, 1904-ben, Vol-lard-nál, amikor először állított ki Matisse-t. Vagy talán 1905-ben, a „vadállatok ketrecében”? Mindenesetre ez volt a pályája csúcsa, Párizst rohamozta Berlin és Madrid után, Durand-Ruelnél állított ki, még az impresszionista divatörületben is el tudta adni a komor „Márciusi madarak”-at tizenegyezer frankért. Chabot életében is sikeres volt ez az időszak. A „L' Art Décoratif”-ba írt, azelőtt pedig a bécsi „Ver Sacrum”-ba. Teljesen felhagyott a festéssel, ezzel szemben azt fontolgatta, hogy nyit egy német művészeti galériát a Montmartre-on, és ír egy terjedelmes tanulmányt, amelyben Bassille-t, Pissarrót, Stieblt és Franz von Stuckot hasonlítani össze. A galéria sajnos megbukott a „Mercure de France” tárcáiróinak sárdobálása folytán, a könyv pedig az olyan tervek szférájában maradt,

amelyek éveken keresztül ihletett gondolatokat táplálnak, de leírhatatlan rémületet keltenek, mihelyt tenni kell valamit a megvalósításukért.

Meglepte, milyen szívélyes volt Stiebl rövid levele. A feladó meghívja, kéri, hogy látogassa meg Niedenben, Kelet-Poroszország déli részén, vegyen részt az első kiállítás húszéves évfordulóján és a festő új ciklusának bemutatóján, amely a különcködő „Próféták” címet viseli. Előrebocsátotta, hogy ott lesznek legközelebbi barátai az Akadémiáról, köztük olyanok is, akik hírességek lettek – Slevozt, az ifjabb Diez, Behrens.

Bernardette sietett be a büfébe.

– Már itt is vagyok!... Te meg hogy tévedtél be ide, Mondí? Hogy lehet meginni ezt az ocsmányságot? Mintha disznóvásáron lennél Elzászban! Micsoda szokásaid vannak! Reggelizni szeretnék, de nem itt. Ez bűzlik a karbóltól vagy valami hasonlótól, menjünk innen, van még másfél óránk.

Az idegen hangzású szavakra, amelyek úgy hasítottak a levegőbe, mint a csattanós ostor, érdeklődve fordult hátra az asszony a falnál, és a mellette ülő kisleány olyan kemény szavakkal és mondatokkal kezdett valamiről élénken érdeklődni, mintha németül beszélne, de ezek a szavak is tökéletesen érthetetlenek voltak Chabot fülének.

A pályaudvar előtti tér kicsi volt és takaros. A villamos épp most bocsátott ki egy kisebb rajt egyszerűen öltözött, utazótáskát cipelő emberekből. A csapat óvatosan és fegyelmezetten vonult át az üres utcán, elkedvetlenítette őket a közelben sétáló rendőr szigorú tekintete.

Szemben láttak ugyan egy éttermi cégtáblát a közeli szállodaépület oromfalán, de ők a várakozó konflisok felé indultak, és a városba vitték magukat.

Szeptember közepe felé járt, de még mindig nagyon szép volt az idő, mintha tétovázna a nyár. A bágyadt napfény miatt, amelynek könnyű teaszínű, idővel furcsán kifakuló árnyalata tökéletesen ismeretlen Dél-Európában, Bernardette-nek ki kellett nyitnia a napernyőjét.

A konflis elhaladt egy nagy, árnyékos tér mellett, amely neogótikus, nyilvános épület előtt terült el, elhagytak egy szekérsort, amely nagy zajjal hajtott a vasúti viaduktra, végül kiértek egy kétoldalt gesztenyefasorral szegélyezett, szép sétányra. A lusta meleg, a patkók dobogása a kövezeten álmosító, ragadós merengésbe ringatta őket. Chabot félig leeresztett szemhéja alól nézte a várost. A fasor mögül jól karbantartott villák és kisebb bérházak homlokzata tűnt elő, körülöttük gondozott kertek, a járdától vaskerítéssel elválasztva. „Kaiserstrasse” – olvasta az egyik növénymintás kerítésre erősített táblán. Öntudatlanul megjegyezte az ismeretlen utcacépeket és az idegen feliratokat – itt egy kiglancolt fodrászüzletet, ott egy sötét belsejével és illatos halmokkal csalogató gyarmatáru-kereskedést, a „Königlicher” szállodát a kapu előtt álló, hordó nagyságú cserepekbe ültetett agávékkel, egy sörozót, majd egy sarokházban a „Joseph Hermann Geschäft”-et. Felnézett a zuhatagként leomló bádogereszekre, padlásszobákra, az üvegezett erkélyekre, a tető fölé emelkedő, rafinált sisakokban végződő toronyszerűségekre, amelyek mögött bizonyára olyan otthonos és lágy terek rejtőznek, mintha kizárólag a narancsos, aranyfényű vasárnap délutánokra gondolva komponálták volna őket, amikor nem tölti be a szobát semmi más, csak az ebédlő órájának távoli ketyegése. „Párizsban, Marseille-ben vagy Münchenben még az építészet is csak gyakorlati

célokat szolgál vagy beleolvad a tájba, és kinyílik a térre, a természetre, a légre” – gondolta. „Itt – mintha elrejtőzne a világ elől, hogy megteremtse az elszakadás, a bezárkózás feltételeit, hogy elmerüljön tulajdon intimitásának óceánjában. Lehet, hogy itt rosszabb a világ, és ezt még ez a »császári« utca is megértette, pedig valószínűleg ez a legelegánsabb a városban?”

– Nézd meg figyelmesen – mondta Bernardette. – Valahogy száraz a fény. Nem törik szét, nem patinásít, nem homályosít. Minden konkrét, pontos, ezért ilyen fémes, taszító.

A férfi elnevette magát.

– Úgy beszélsz, mintha te álltál volna mindig a festőállvány mögött. Nem pedig a túlsó oldalán, pedig semmi másra nem voltál képes.

– Te sem vagy képes semmire évek óta, kár gonoszkodnod – sziszegte az asszony. – Mi az, hogy a túlsó oldalán? A legnagyobbaknak álltam modellt, Degas-nak, Sérusier-nek! Bartholomé és Maillol készített rólam szobrot. Én vagyok a *Karikát hajtó lány* Renoirmál és a spanyol lány van Dongennél. És te?

– Mondjuk így: faragtak... És nyilván Falconet is kifaragott volna, ha megéri. És Michelangelo is, ha nem szeretete volna jobban a napbarnított, húséges pillantású fiúkat...

– Tuskó!

Ajkát biggyesztve elfordult, úgy tett, mintha a súlyos, vöröstéglás iskolaépületet és a katonamódra egyenruhába bújtatott gimnazistákat nézné, akik a virágágyás körül rótták az utat, amelynek közepén egy poroszosan tiszteletet parancsoló emlékművet helyeztek el. És egy legalább olyan emlékműszerű, kőarcú rendőr ügyelt a rendre.

Megérkeztek az impozáns, „Conditorei und Café Grüzner” feliratú bejárat-hoz, amely a város legjobb kávéházába vezetett – mint arról a kocsis biztosította őket. Örömmel ültek le egy márványasztalhoz a terem hűvös mélyén. Halk beszélgetés folyt körülöttük, a szivarfüstfelhőbe burkolózott pincérek nyeles tartóra erősített újságokat hordtak körül. Chabot párizsi szokás szerint kávérendelt „avec”, amit a felszolgáló sehogya sem akart megérteni. Csak hosszas magyarázkodás után hozott konyakot kupicában, és továbbra sem értette, hogy a két elemet össze lehet keverni.

– Fúj, micsoda undorító lötyty – fintorodott el Bernardette, és megrázkódott. – Tényleg nincs kávéfőzőjük, azért kell ezekből a rettenetes kannákból önteni? Hova hoztál engem, Mondí?!

– Hagyd már abba! Mintha ki tudja, milyen luxusból kerültél volna ide!

Bernardette rágyújtott egy hosszú szipkás Gitane-ra, és félhangon tovább panaszkodott, hogy olyan a kifli, mint a gumi, a vaj nem friss, a mézet mintha mesterségesen állították volna elő, a meggylekvár híg, mint a víz. Chabot a szeme sarkából derűsen figyelte a kopaszodás különböző fázisaiban lévő pocakos urakat – akik bizonyára vagy hivatalnokok, vagy „szabad értelmiségiek” –, hogy fordítják feléjük rosszul leplezett felháborodást mutató arcukat, és vetnek kíváncsi pillantásokat a hirtelen itt termett „emancipált nőre”, aki cigarettáját a levegőben egyensúlyozva, hanyag mozdulatokkal fejezi ki megvetését a minden zugban ott savanyodó provincialitás iránt.

Nem volt már olyan ártatlan, kislányos az arca, mint évekkel ezelőtt, amikor

Chabot megpillantotta a „Chez Papá”-ban, közvetlenül azután, hogy visszatért Münchenből. Barna hajú, kék szemű, kicsit túlságosan is telt alakú lány volt, akkoriban valóban az egyik legfelkapottabb modell, néhány szezonra szóló szenzáció. Tényleg megfordult minden jelentős műhelyben, és annyit beszéltek róla, hogy Chabot elhatározta, ír egy cikket arról, hogyan fogja fel több művész ugyanazt az emberi alakot. Ez lett kapcsolatuk kezdete, és az „Egy nő és hét tükör” című tanulmányt egyszerre közölte a „La Revue Blanche” és a német „Jugend”. A szépsége nem múlt el, annak ellenére, hogy – rágondolni is rossz – tizenöt, sőt már tizenhat év telt el azóta. Csak megvastagodtak a vonásai, a szeme vesztett valamennyit a csillogásából, teste a kecsességéből és mozdulatai a bájukból. Chabot nem tudta elfojtani magában a gyengéd lángocskát, ördög tudja, mi szította fel hirtelen, ránézett, és St. Jacques utcai lakásuk lebegett a szeme előtt, ez a kényelmetlen, zsúfolt, az idő múlásával egyre szegényesebb lakás, ahonnan tegnapelőtt reggel elindultak, és ami mindkettejük számára az egyetlen olyan valóságos pontot jelentette, amelyet életük látszólag érdekes konstellációiban elérhettek.

Rátette a kezét az asszony áttört, Buquet-féle kesztyűbe bújtatott kezére.

– Hogy lehetsz ilyen aljas, Mondí?

– És te... Miért nyugtalanodsz? Hiszen három nap múlva hazamegyünk. Itt, belül, minden kép visszaszűrkül, a szürkeség az igazság és az alap, akárcsak ebben a városban, szóval nem úgy van, ahogy te szeretnéd. Biztos lehetsz benne, hogy ez nem változik. Egyébként minek megváltozni és minek alapján? A művészek bohóckodása, a részeg fantazmagóriák miatt? Nézd ezeket a szürke és földhözragadt embereket... Én, az igazat megvallva, nem tudnék élni nélkülük.

A Lyckbe tartó, Ortelsburgot és Niedent is érintő vonat elfeledett tájon haladt kelet felé, emelkedőkre kapaszkodott föl, ahonnan olyan kilátás nyílt, mintha az idős Richter vagy Carus ecsetje alól került volna ki. Nézték a napsütötte, ködös kékségben remegő, mozgó tereket, amelyeket a távoli dombhátakat borító erdők zöld tűlevelei tűzdeltek tele, a dermedt, messzeségből csillogó tavakat a halászvitorlások körvonaláival, amelyek váratlanul siklanak a sínek alá, majd ugyanolyan hirtelen tűnnek el a szem elől a vasút váratlan kanyarulataiban. A vagonok homályos, nyirkos árnyékba borultak, olyan mély sziklaszorosokba futottak, hogy szinte elég lett volna kicsit messzebbre nyúlni a nyitott ablakon keresztül, hogy érezzék a hideg fű érintését.

Ortelsburg állomás után, amelyhez Bernardette megtalálta és unottan fölolvasta a város leírását az elnyűtt Cook útikönyvben, megkezdődtek a sűrű fenyőerdők. Chabot a sebesen áramló meleg levegőnek feszítette arcát, teljesen átadta magát a kerekék monoton ritmusának, és álmatagon nyelte a felhevült gyanta és a párolgó tűlevelek aromáját. A napsugarak változékony és életteli, szikrázó és dinamikus látványosságot nyújtottak a villódzó törzsek között, a látvány a zöld minden árnyalatában játszó háttér előtt állt össze, a sugarak vakító kéveként hullottak az erdei csapások úrjébe, aztán porrá törte őket a lomhán cammogó gőzmozdony.

A délutáni hőségbe és mozdulatlanságba süppedt kis állomásokon helyi lakosok szálltak fel. Érdeklődve nézegette őket, de az igazat megvallva nem talált bennük semmi különösét. Sötét ruhába öltözött asszonyok kontyba tűzött hajjal, simára borotvált férfiak, némelyik ünneplőben, keménykalapban, büszkén ki-

düllesztett hasukon óralánc himbálózott. Mindannyian tisztábbnak és tekintélyesebbnek hatottak, mint egy Limoges vagy Besançon környéki paraszt. És bár ez a hely a világ és a civilizáció vége, szó sem volt semmiféle egzotikumról, csak a képzelete telepítette oda.

Ezek az utasok egyébként a harmad- vagy negyedosztályú kocsikba szálltak, és csak akkor szűrődtek be kintől titokzatos nyelvük töredékes fordulatai, amikor állt a vonat. A másodosztályú kocsi viszont üresen tátongott. Csak néhány paddal arrébb, kezét elegáns botjának ezüstgombján nyugtatva szuszogott ál-mában egy komoly úr, nagypapa lehetett az unokájával, egy kislánnyal, aki egy rongynyuszival játszott mellette csendben, a kocsi túlsó végéből pedig két német beszélgetését hallotta Chabot, akik úgy hasonlítottak egymásra, mint két to-jás, ugyanolyan piros arcuk és bajszos szájuk volt.

– Nos hát, képzelje, Kauert úr, itt ez a szállítólevél a kőzúzalékra, ez pedig a számla.

– Vagyis előre kifizették. Jól van, így is kell. A pénz, látom, befolyt a negye-dik napon. Akkor mi ez a siránkozás, miért mondja, hogy veszteség érte, ha a papírokon nem ez áll? – kérdezte a másik.

– Azonnal elküldtem egy legényt Preusért, azt mondom neki: „Fogj be a tár-szekér elé, kőzúzalékot fogsz szállítani Breitenheidébe”. Mire az: „Nincs az a pénz... Nem megyek Breitenheidébe, és kész!” Szólok Goroncynak, ahogy meg-hallotta, hogy „Breitenheide”, mindjárt lesántult a lova. Szólok Brandtnak. Ő el-vitte volna, de megint mintha beteg lenne, szaggat az oldala. Maradt Zientarra: elmegy, de csak a faluig, *oda* a világ minden kincséért sem!

– Meg vannak ezek hibbanva. Ingenymunkára hajtánám mindet, hogy kiver-jék a fejükből ezt a marhaságot. Sötét ingyenélők mind egy szálig! – hergelte ma-gát Kauert.

– Valahogy rávettem. Csakhogy Zientarra, az Zientarra. A második forduló-ra vett egy üveg pálinkát, és leitta magát valahol a bokrok között – legyintett. – Aztán árokba borította a kocsit, lesántította a lovat, és kiöntötte az összes követ keresztben a fűrésztelep útjára, több mázsát! Na és a libák, le kellett vágni tizen-egyet. És képzelje, édesdeden aludt a mészkőkupacon, belepte a toll, közben a fűrésztelepi kutyák ronggyá szaggatták a köpenyét. A csendőrnek rendesen ki kellett egyengetnie a hátát a botjával, mire felébredt, csodálkozott is erősen.

– Most már elég. Rosszul vagyok ezektől az ostobaságoktól. Uram, Lemke úr, azonnal írjon egy beadványt a bíróságnak. Csak fizessen, még akkor is, ha az egész család fölfordul az éhségtől.

Chabot visszament Bernardette-hez, és leült mellé.

– Nem sokat beszélte nekem erről a Stieblről – mondta az asszony, letette a könyvet, ásított, ujjai hegyét diszkrétén a szája elé emelve.

A férfi vállat vont.

– Mit mondhatnék... Híres, kitűnő festő, most már nem olyan divatos, de annak idején... Münchenben tanultunk, Wernernél. Stiebl még Pilotyval is ta-lálkozott, valamivel idősebb nála. Pedig a mi szecesszióink első kiállításai, az Trübner, Liebermann, mindjárt mondom... Bocklin, Stiebl és én. Hány éve en-nek? Tizenkilenc, nem is olyan sok. Nem számított, milyen a lakás, csak jó le-gyen a fény, vedeltünk, hetekig csak krumplilevest ettünk szalonna nélkül,

még kimenőruhának is csak egy jobb gatyánk volt közösen. De hát ezt ismered már, minek meséljem.

Bernardette a táskájában kotorászott, most a halántékát és a homlokát kezdte törölgetni a lapos fiolában tartott kölnivízzel.

– Szörnyű meleg van, fúj a szél, és mégis. Ez vonz téged Németországba. Hogy lehet az, hogy egy francia nem Párizsban tanul művészetet, hanem az Is-ten háta mögötti Münchenben? Mindenki arról álmodik, hogy Párizsba mehes-sen. Állítólag nemrég eljött a japán trónörökös a Ranson Académie-re. Te meg belefulladász azokba a müncheni szöszökbe – mondta, és előhúzta a zsebkendő-jét – nem akarod megtörölni az arcod?

– Nem értesz te semmit – fortyant föl a férfi. – Müncheni szösz! Mit tudsz te arról, mit jelent a „stimmung”. Itt kell élni ahhoz, hogy megértsd.

– Mit jelent? Barna, sötét, zsíros, ragadós.

– Na tessék! A lazúrok és a szőlővenyige királynője! Lehet, hogy Bouveret ró-lad festette a rózsát tartó Eufrozinát vagy az Erükészi Aphroditét?

– Te tudnál úgy, mint az a mázoló...

– Persze, hogy nem. Legföljebb az anyját, Gaiát – fordult el dühösen. Elővette az óráját, még negyven perc volt hátra Niedenig.

– Ne hergeld már magad, Mondi – kérte Bernardette halkán, és megsimogatta a karját.

– Stiebl különös festő. Nála minden egymásra épült, a divatos színvilág, a formákhoz való kötődés, mintha csak Menzel képeit látnám, ugyanakkor van benne valami misztikum, néha úgy érzem, kiröhög a kép. Csak baj volt vele, soha nem tudtam semmi konkrétumot mondani arról, amit csinál. De olyan külön ötletei voltak, hogy nem lehetett tudni, csak meglepő vagy egyszerűen ostoba. Emlékszem például egy ilyen képre: kert, „tavaszi” tónusok, az előtérben egy fél asztal reggeli után, tudjuk, csészek, használt tányérok, vajtartó, kosárka a péksütemény-nek; egy kis csendélet. A háttérben, oldalt egy kisfiú a gyerekasztalnál, egy szoba-lány nagy főkötőben, kissé meghajolva tejet önt neki. Nézem figyelmesen, és a szo-balánynak a lábikrája helyett... két ördögpatya és sörtés csüd áll ki a ruhája alól.

– Hülyeség – nyugtázta az asszony orrhangon, grimaszolva, miközben a tü-körben tanulmányozta, s egyúttal púderezte az arcát.

– Figyelsz vagy sem? Stieblnek átkozott szerencséje volt. Tehetséges volt, de egyetlen tehetség sem boldogul szerencse nélkül – sóhajtott. – A véletlen műve, hogy nem sokkal a „szecesszió” után megérkezett Münchenbe Charpentier. Stiebl vásznai akkor valami Kurt Bognernél hányódtak, nem volt saját műterme, és Charpentier a Kunsthandlerekét járva oda is betévedt. Megtetszett neki, di-csérte, kérdezősködött, de nem tett semmilyen ajánlatot. Amikor azonban visszatért Franciaországba, mindjárt írt a lapjába, a „La Vie Moderne”-be egy hosszú cikket Stieblről, állítólag az volt a címe, hogy „Aki megunta Párizst”.

– Ó, minden héten másért lelkesedett.

– Persze. Mindenesetre igen komoly visszhangot keltett, Stiebl óriásit nőtt, a híre eljutott Berlinbe, Cassirerekhez. Nagy bemutatót rendeztek neki. Akkor mindjárt el is költözött tőlünk, falura ment, valahová Weilheim környékére, a tó mellé, ott festett egy öreg pajtában. Sokat írtak róla a legjobb lapokban, pár év alatt eljutott odáig, hogy állandóan Berlinben, Madridban, Christianiában állí-

tott ki, többször Párizsban is szerepelt, meg mindenhol. Ezreket keresett, bár állítólag nem gyűjtött nagy vagyont. Volt olyan időszak, amikor mindent eladott, amit csak festett, a lakk sem száradt meg rendesen a képein. Egész ciklusokat vásároltak tőle, mert több vásárlónak szokta kibontani a témákat. Emlékszem „Az ég, a levegő és a víz éneké”-re, a „Lelkek”-re, tanulmányra egy arcról különböző érzelmi állapotokban, a „Lángocskák az erdőben” című művére... Soha nem dolgozott modellel, minden alakot és arcot ő talált ki.

– Hát aztán? Nem hallani róla semmit. Őszintén szólva akkor sem hallottam róla. Egyébként mit érdekeltek minket az ilyen németek? Nem kell még kiszállnunk?

Vashídon zakatolt át a vonat. Most a fák távoli vonalaival határolt hullámos, elsárgult tarlók közt haladtak. Egy falucska szaladt el a leeresztett ablak előtt, napsütötte, piros tetők hosszú, völgybe vesző sora és egy körülállványozott templomtorony.

– Aztán – fejezte be Chabot –, aztán lassan kiment a divatból. Otthagytta a Weilheim melletti pajtát, és elutazott. Állítólag Kamerunban élt, Afrikában utazgatott. Néhány éve tért vissza, Poroszországban telepedett le, művészként csaknem teljesen elhallgatott. Nem állított ki sem Berlinben, sem Párizsban. Elfelejtették, hiszen annyi minden történik.

– Miért megyünk mi oda, Mondi... Elutazhattunk volna Saint-Emilionba, mint minden évben. Istenem, Saint-Emilion szeptemberben... Szüret kötevényben, uzsonna a kertben Paulnál és Jacqueline-nál. Az a menekült, hogy is hívják... Fevsner... megint naphosszat a négyzeteit fogja festeni.

– Tudod, hogy mind ott lesznek, minden fiatalkori barátom. Talán várok valamit, talán megpattan bennem valami. Különben sem jártam itt soha, és szeretném látni Stieblt – mondta halkan.

– De hát ugyanezek a barátaid ülnek állandóan a „Dôme”-ban vagy a „Chez Voltaire”-ben a Place d’Odéonon. Ide kell jönnöd a világ végére, hogy elcsevegi velük? Ha pedig a másik dologról van szó, hát ne légy naiv. Nem lesz benned semmilyen változás, ahogy eddig sem volt – szakította félbe Bernardette kíméletlenül.

– Párizs, Párizs! Szörnyen ostoba vagy! Nem értesz semmit, de semmit, asszony. Az nyüzsgés, tőzsde, bordély. A világ soha nem volt olyan, ahogy Párizsban gondolja az ember, az a képmutatás galileai Kánája – csattant föl.

Nídenben nem szállt fel senki, az öregember az unokájával és a két ingerült vállalkozó tovább utaztak. Az erdő mélyén megbúvó kis állomás levegőjét betöltötte a vízi növényzet és az átmelegedett vasúti talpfák kátrányos szaga, amely, futott át Chabot agyán, a kontinentális Európa lakóiban jobban felidézi a távoli utazások romantikáját, mint a messzi tengerek klipperjeinek és szkúnerjeinek absztrakt illata. Ahogy lekászálódott a kocsiról, és saját kezűleg emelte le a bőröndöket és kalapdobozokat, ismerősnek tűnő alakot pillantott meg a cipője alatt csikorgó kavicsal borított peron túloldalán. Bernardette-et a csomagok mellett hagyta, és tétován elindult a kis állomásépület felé, ahol tömött utazótáskával állt egy férfi, és Chabot láttán azonnal a szeméhez emelte monokliját.

– Max Huber? – kérdezte a francia bizonytalanul.

– Megőszült a szakállad, Chabot – felelte a másik.

Az elengedhetetlen társasági formulák után hármásban elfoglaltak egy utas-

ra váró, ormótlan, sárgára festett bricskát, és Huber megadta az útirányt: „Stiebl festő villájába”. A kocsis alaposan megszemlélte az utasokat, egyébként ugyanúgy, mint egy perce a vonat érkezését vigyázó csendőr, aztán mélyebbre húzta a csákóját, és elindult a homokos úton.

Keresztülhajtottak a füstölők szagával átítatott Nieden falun, amely egyetlen utca mentén terült el a tó magas partján, a víz nyugodt volt aznap, és a kora őszi égbolt finom kékjét verte vissza. A fogat sima, erdei útra gördült. Itt, a fák közt panzióépületek álltak, még egy mutatós „kurhaus” is nyári étteremmel, amely már biztos nem volt nyitva, mert éppen a tetővel fedett táncparketten rakták gúlába a fehér asztalokat és a hajlított székeket.

– Hány éve nem láttuk egymást? Hamarabb eljöttél Münchenből. Én tovább maradtam, két, talán három évig, meg Stiebl is. Emlékszel, milyen búcsúestet rendeztünk neked az öreg Mosernénél?

– Pontosan tizennyolc éve. Ezernyolcszázkilencvennégyben jöttem el – Huber nem volt túl bőbeszédű, Chabot faggatózására egész idő alatt kimért és kerek mondatokat bocsátott ki keskeny ajkai közül. – Emlékszem a búcsúztatásra. Aludtam egészen Königsbergig, aztán el sem tudtam szakadni a kúttól az állomáson. Königsbergben telepedtem le, most is egyenesen onnan jövök, tíz perccel előttem érkeztem a lycki közvetlen járatral. Párizsban is éltem egy ideig, de úgy gondolom, hogy egy német művésznek a hazájában a helye, és ez a vidék a legszebb, ami csak létezik nálunk, Németországban. Nézzétek az erdőt – széles mozdulatot tett – húsz mérföldre sincs a déli határ, azután már ott az orosz vadon. Úgy élünk itt, mint egy előretolt helyőrség.

Bernardette energikusan felpattant az ülésről.

– Odanézz, odanézz, Mondí! Mi az? – kiáltott fel.

Az út szélén falusi asszony lépkedett, két kosara színültig rakva gombával. Az egyikből szinte kicsordult a rikító, sarkantyúvirág színű róka-gomba, a másikkól a barna különböző árnyalataiban játszó vargánya- és édestinóru-kalapok nézegettek kifelé.

– Ne légy már ilyen gyerekes! – mordult rá Chabot.

Huber viszont komolyan megmagyarázta a maga kemény franciaságával:

– Gomba, tisztelt asszonyom. Az erdőben szedték.

– Talán legyeket riogatnak vele, vagy reuma elleni borogatást készítenek belőle?

– Nem, nem, tisztelt asszonyom – mosolyodott el mereven. – Ennivaló, és nagyon finom. Az erdő, a vadon, a rheingau-i bor íze, amit a távoli erdőkben isznak vadászat közben: ez Németország valódi, férfias íze, amibe, remélem, ön is belekóstol.

– Ennivaló? De hát ez barbárság, hiszen ettől meg lehet halni! Mondí, te hagyod, hogy itt méreggel etessenek? – verdesett a szempilláival.

A kocsis jobbra, a fák közé, egy sötét ösvényre irányította a lovakat. Pillanatok alatt áthajtottak egy alacsony, vasrudakból álló, nyitott kapun, és megérkeztek a ház elé.

Az igazat megvallva Chabot azt várta, hogy mesebeli udvarházat lát majd, erdei kastélyt, amelyben testet ölt a művész fantazmagóriája: az ilyen alkotáshoz, mint tudjuk, van tehetségük a művészet arisztokratáinak, és erre mindig szívesen áldoznak tekintélyes összegeket. Az épület valóban kastélyra emlékez-

tetett, de sokkal kisebb méretekben. Porosz, de fehérre meszelt fal, háromemeletes torony, oldalán a hozzá tartozó, vadszőlővel befuttatott teraszokkal, tört vonalú tető, amelynek csúcsa nem gótikus, de nem is lehet tudni, hogy milyen. Egy kisebb földfokon állt, kissé a tó fölé magasodva, homlokzata a víztükörre nézett. Az alsó terasz egyenesen a kertbe vezetett, amely enyhe lejtővel ereszkedett a kikötőhöz, ahol a stéghez kötött csónakok peremén tükröződve hullámozott a napfény. A kert észrevétlen átmenettel erdőben folytatódott, de a villa körül is sűrűn nőttek az égő rozsva színében játszó fenyőtörzsek.

– Meghitt, igaz? – szólalt meg Huber. – Egyszer már voltam itt, Martin meghívott még valamikor a kezdet kezdetén. Egy gyárostól vette, akinek túl nyirkos volt itt az éghajlat, és túl messze volt Berlintől. Gondolom, nem változtatott rajta semmit, csak épített egy műtermet a másik szárnyon, oda nézz, látszik az üveg-tető. Családi fészkek, ahol a nagy művész lecsapni kész ökölbe szoríthatja a tehet-ségét – tette hozzá, és megremegett a hangja.

A sötét, tölgyfaberakásos előcsarnokban, a két világító falikar között a falra erősített, megfeketedett vadállatfej alatt üdvözölte őket egy komornyik, őszes hajú, kissé görnyedt hátú, világos szemű férfi. Egy másik, sokkal fiatalabb inas buzgón cipelte föl a poggyászt, fel-le futkosott a tornácre vezető lépcsőn.

– Mindjárt elfoglalhatják a szobájukat, uraim. Igen, megérkeztek a táviratok. Stiebl úr nem tudta személyesen fogadni önöket, mert a balsors úgy hozta, hogy néhány napja megbetegedett. Semmi komoly, közönséges megfázás, kis lázzal. Schwind doktor parancsolt rá, hogy nem hagyhatja el az ágyat semmilyen körülmények között. Ingolf, vezesd föl a becses vendégeket! – rendelkezett a majordómusz.

Szó nélkül, zavarodottan maguk elé bámulva mentek fel.

Tágas sarokszobát kaptak, széles ablakkal és a teraszra nyíló üvegajtóval, az ajtó mögött mozgó mozaikként villództak a napfényben a vadszőlő levelei, ahogy a tó felől érkező szél gyenge fuvallatai meg-meglibbentették őket. Középen két egymáshoz rögzített, faragott ágy állt, a szoba túlsó végében pedig kékre festett, holland lapokkal kirakott cserépkályha.

– Mondtam, éreztem, hogy valami nincs rendben. Ezek a hülye utazásaid – tört ki Bernardette, mihelyt becsukódott az ajtó az inas mögött. – Elmész a világ végére, ez a te „fiatalkori barátod” meg a vackán hentereg, még arra sem veszi a fáradságot, hogy annyit mondjon: „jó napot”! De hát – ideges, gonoszkodó suttozásba váltott –, nyilván ennyit érdemelsz, ennyi tisztelet jár neked.

– Hagyj már békén, asszony – mordult fel Chabot. – Mindenben csak aljasságot látsz, mindenkiben azt keresed, mivel tudna megsérteni. Kész örület, üldözési mánia. Csak nem esett ágynak külön azért, hogy engem elhanyagoljon. Valószínűleg a többi vendéghez se jött le.

– Milyen többi vendég? Hiszen nincs itt senki!

Bernardette az ágy fölé hajolva, vérig sértett mozdulatokkal kezdte kicsomagolni a fehérneműt a táskából.

– Hát ez meg mi? – kiáltott föl hirtelen, amikor a lába egy csengő tárgyba ütközött, amely a földig érő ágytakaró alatt rejtőzött. Repedt éjjeli edény volt fedővel és csorba füllel.

– Azonnal vidd innen ezt az ocsmányságot! Nem akarom látni, egy szemhunyaszt sem tudnék aludni! – kiabálta, és kirentott a folyosóra, hogy körülnézzen.

– Na igen, mert itt persze sehol sincs „helyiség”, de még bidé sincs! Én fürödni akarok, büdös vagyok. Még mindig nem szégyelled magad, hogy ide kényszerítesz a hülye ötleteiddel? Legalább egy szobalányt küldenének!

Hiába nem fűlt hozzá a foga, Chabot kénytelen volt lemenni a konyhába, útközben megnézett néhány fényűzően berendezett, de különösebb cél nélküli helyiséget. Diófa bútorokat, mély fotelokat helyeztek el bennük a gömbölyű burával takart villanylámpák köré csoportosítva, porcelánnal és díszes kötésű könyvekkel töltötték meg a belülről arany fénnel ragyogó üveges szekrényeket. A falakon különös képek lógtak, felismerte köztük a tizenhatodik századi mesterek, Altdorfer és Baldung-Grien jó minőségű másolatait vastag, ízléstelen keretbe foglalva. A hús- és zöldségillatú felhőbe burkolt inast, Ingolfot, aki éppen nedves edényeket törölgetett egy vájdling fölött, nehezen lehetett meggyőzni arról, hogy fürdőt kellene készítenie.

– Azt szombaton csinálja mindenki, mindig így volt, máskor nem szokás.

De amikor az öreg szakácsné – aki Chabot láttán szolgálatkészben pukedlizett – leteremtette, hozott egy nyaláb fát, és begyújtott a valahol hátul elhelyezkedő fürdőszobában, amely az egyetlen ilyen helyiség volt a házban.

Ötkor ugyancsak Ingolf hívta őket asztalhoz. A bőséges ebédnél azonban, amelyet a szűk, világos verandában folytatódó ebédlőben szolgáltak fel, most is csak hárman találkoztak.

– Nem kaptunk több táviratot, de e ház vendégei soha nem ragaszkodtak a formaságokhoz. Este is jön még vonat, és ott van az egész holnapi nap – közölte magabiztosan a majordomusz. – Bármelyik pillanatban megérkezhet Schwind doktor is, még nem tért vissza Breitenheidéből.

Chabot felhúzott szemöldökét látva gyorsan hozzátette:

– Breitenheidében praktizál, de itt lakik, mióta Stiebl úr hazatért külföldről. Stiebl úr sokkal jobban érzi magát, és holnap biztosan fölkel.

Bernardette szinte semmit sem evett, csak egy-egy falatot kóstolt meg minden fogásból, amelyeket kétségtelenül nagyobb társaságra számítva készítettek. Mindennek, vagyis: a hálnak, a baromfinak, a sertéssültnek ugyanolyan nehéz íze volt, mintha fenyőtoboz-aromával és olvasztott disznózsírral lennének átitatva. Egy pillanatig kísértést érzett, hogy bekapcsolódjon a beszélgetésbe Dél és Észak, az „olívakultúra” és a „disznózsírkultúra” villámgyors összehasonlításával, de félt, nem is annyira Mondí gúnyolódásától, aki úgy üritgette a poharakat egymás után minden önuralom nélkül, mint egy utcaseprő a kánikulában, mint inkább az idegen férfi reakciójától, aki időről időre átható tekintetet vetett rá, és pillantásának hidegét és könyörtelenségét még jobban felnagyította a monokli villogó üvege. Bernardette apró kortyokban itta a fehér, mustillatú újbort, ami ugyanolyan elviselhetetlen, örületbe kergető könnyűségbe ringatta, mint évekkel ezelőtt.

– Azon gondolkodom – mondta Chabot –, milyen nyelvjárásban beszélnek az itteni lakosok. A vonaton semmit, de semmit nem értettem.

– Ó, sokféle változata van a német nyelvnek – mondta Huber, ő is a kezébe vett egy teli poharat. – Tudod, annak, aki, teszem azt, Flensburgban töltötte az életét, nehéz megértenie egy Oberammergau környéki hegylakót. Itt is ugyanez a hely-

zet. Aggaszt a mi szeretett Stieblünk, cinikus játéka a sorsnak, hogy ilyen helyzetben betegszik meg. Talán holnap meglátogatom a hálószobájában. Bár inkább nem, nincs annál lehangolóbb, mint amikor egy erős férfi ágyban fekszik.

Kimentek a verandára, ott szolgálták fel a kávé, a gyógyfüvekkel ízesített likőrt és a tejszínhabos tortát. Az este közeledtével sűrűbbé vált a levegő, csak most, az öblös nádfotelek karfáinak ölelésében érezték, hogy megnőtt a páratartalom.

Bernardette elküldött a szobájába a sáljáért.

– Meséld el, mi van Párizsban, Chabot. Nem járok oda, ha nem muszáj, nem is bánom.

– Hát, nem tudom, melyik divatról beszéljek. Picasso, a kubisták, Braque, az egész Bateau-Lavoire-i banda bátran nyomul a szalonokban, az a taknyos Kahnweiler meg besöpri a pénzt. Egyébként nem könnyű megérteni. Konjunktúrája van a művészetnek, nem volt még ennyi festő és ilyen árak, bár az öregek nyertek a legtöbbet az egészen. Állítólag Degas „Táncosnői” félmillióért mentek el, csak a dicsőségért érdemes volt nyolcvan évet élni. Nem is beszélve Renoirról, de Cézanne-t és Goghot is ötven-hatvanezerért viszik. Ezért sajnálom, hogy a mi Martinunk így megtorpant.

– De mi van Delaunay-vel? Róla nem mondasz semmit? – szólt közbe Bernardette. – Nekem nagyon tetszik. A modellek munka nélkül maradnak, ha a festészet ilyen irányt vesz.

– Ő, azok a képek olyanok, mint a kaleidoszkóp vagy mint a kirakós játék színes papírból – legyintett Chabot megvetően.

– Vagy mint az ócskapiac – sóhajtott Huber. – A művészet legnagyobb ellensége az ideológia hiánya. A művésznak a nemzetét kell szolgálnia, tanítania, hogyan éljen, hogyan győzedelmeskedjék, formálja az erkölcsöt és a lélek erejét.

Chabot megmerevedett egy pillanatra. Ez ugyanaz a Huber lenne, aki évekkel ezelőtt elhagyta tiszteletreméltó, lutheránus családját, és megszökött az apjától, a kisvárosi gimnázium iskolamesterétől, hogy beiratkozzon az Akadémiára? Aki fejből tudta Rimbaud összes műveit, és részegen záptojásokkal akarta megdobálni a gálaruhás glaspalasti testvéreket a szalonban, ahol mitológiai képeket és udvari portrékat állítottak ki?

– Ezt nem mondd komolyan, Max. Vagy talán egy kicsit félreértettelek?

– Nem, Chabot. Ezek a libások deformálják a világot azzal, hogy körökre, kockákra, vonalakra és mértani jelekre bontják. Pedig úgy kell festeni, hogy ki-domborítsuk azt, ami a legegészségesebb, ami nemesítésre méltó.

– Miket beszélsz? – kérdezte, azt se tudta, hová legyen a csodálkozástól. – Ha a művészetnek ilyennek kellene lennie, akkor nem lenne sem alkotó, sem pedig szükséges tevékenység. Hiszen már feltalálták a fotográfiát, még a mozgófényképet is, sőt állítólag a színeset is. Megrendelésre kaphatsz mechanikus, nem deformált képet a világról. A művésznak újra kell alkotnia ezt a képet a festőállványon? Ezt a dilemmát már rég megoldották. Miről írt például Bode?

– Tévedsz, tévedsz – Huber töltött magának még egy kupicával a zöldes színű, ínycsiklandozó italból. – Van madárdal, van népi tánc, és komponálnak szimfóniákat. Vannak krónikák, történelemkönyvek, és írnak történelmi regényeket. Zajlik az élet körülöttünk, de az emberek mindig járnak színházba, ahol drámákat láthatnak az életről.

– Én már nem értek semmit. Akkor ön személy szerint milyen művészettel foglalkozik? Érdekelne, mit lehet csinálni, ha így gondolkodik az ember – kérdezte unott hangon Bernardette.

– A népet szolgálom, felkeltem benne az erő, az egység érzetét, de belépláncolom a tekintélytiszteletet is. A képeim ünnepélyessé teszik a hivatalokat, az iskolákat, megörökítik a történelem és hazánk nagy pillanatait. Most, őszintén szólva, szabadságot adtam magamnak. Königgrätz mellett dolgozom, egy nagy csatakörképen, amelyből állandó kiállítás lesz. Udvari megrendelés! Novemberben a két baráti császár megtekinti, mennyit haladtam a munkával – jelentette ki büszkén. – Fogalmatok sincs arról, hogy csak most ismerhetem meg a festészet valódi ízét, az igazi, nagy művészi munka ihletét. Tereptanulmányok, gigantikus perspektívák mozgatása, több ezer alak, a horizontok, terek, helyzetek, a tüzelő ágyúk elrendezése! Mint... mint Isten! – ábrándozott. – Lehet-e ehhez a munkához hasonlítani egy Heckel pacsmagolását, aki torz alakokat csapkod a vászonra, vagy a másik idéetlenét, aki medencében fürdőző, pucér fehérnépeket fest állandóan, mintha egész életben nem hagyta volna el az iskolapadot?

– Nem ismerek rád. Elszakadtál mindentől. A frauenkircheni olajlámpáktól, amelyeket éjszakánként festettél, attól, amit Wagner és Diez mondott, attól, amit magad óbégattál, emlékszel, Tambosinál, amikor a ruháinkat akarták elkobozni a kifizetetlen számlák fejében.

– Az ember nem lehet egész életében fiatal és ostoba. Diez professzor azt is mondta: „Reggel nevetés, délben szolgálat, este ima”. Szent szavak. Akkor most te mondd el, mi van veled.

Bernardette gúnyos mosollyal fordította el a fejét, úgy tett, mintha a dáliákat és rózsabokrokat csodálná, amelyeknek a kert sötétedő háttere előtt lassan elmosódtak a körvonalaik.

– Hm... A festést már rég abbahagytam. Eladok, vásárolok, írok ezt-azt.

– Remélem, hogy nem a „Der Sturm”-ba, abba a szennylapba. Nem olvasom, szerencsére nem ismerem. Gondolkozz a galérián. Érdemes volna eladási céllal kiállítani a földműves hivatásáról szóló triptichonomat, nagy hatást tenne a fiziológiája.

Az ebédlőbe vezető, nyitott ajtón a verandára lépett egy ősz szakállú, bozontos, összenőtt szemöldökű emberke. A kezében tartotta még a kalapját és nikkelt a vasalásos táskáját.

– Schwind vagyok, doktor Schwind...!

Amikor Chabot és Huber felálltak, hogy üdvözlésül kezét nyújtsanak neki, hátraugrott.

– Ó, ne, ne, ne... Egyenesen Breitenheidéből jövök, a betegektől, első a mosdó. In-gooolf! – süvöltött fel váratlanul a ház belseje felé olyan harsány és ijesztően éles hangon, hogy Chabot-nak azonnal a párizsi lakása melletti építkezésen működő cölöpverő lokomobilt juttatta eszébe.

Egy pillanat múlva visszatért, és kellemetlen, fertőtlenítővel keveredő spirituszszagot árasztott.

– Aha, tehát ön az a francia, aki Németországban tanult. A mester emlegette önt – fordult Chabot-hoz. – Kíváncsi lennék, miért tanult Münchenben, nem pedig a művészet fővárosában, ez ritka jelenség.

– Nem túlzás ez? És Tuaillon? A véletlen műve, apámnak volt egy boltja Münchenben. Ő elutazott, én ott maradtam. Elég egy téli éjszakán keresztülmenni a Marienplatzon a városházától a Szentlélek templomig, és megértheti.

– Szentimentális francia! – szakította félbe Huber. – De igaza van. Németország nagy hatást tesz az emberre. Ellenben, drága doktorom, aggodunk a többi vendég miatt.

– Itt lesznek, biztosan itt lesznek. Majd holnap megjönnek. Stiebl úr sincs még olyan állapotban, hogy fogadhatná őket. Hat teljes hétig ki sem mozdult a műterméből, aztán csúnyán belázasodott, és olyan reumaro hamok törtek rá, hogy fel se tudott kelni az ágyból – mondta a doktor a mennyeztetet bámulva. – A mű viszont szenzációs lesz, megint felfigyel rá a világ.

– Reméltem, hogy találkozom Slevogttal, Liebermann-nal... – mondta Chabot a sütemény morzsáit szedegetve a tányérjáról. – Tényleg igaza van Dé-dének, Párizsban könnyebb összefutni velük.

– Liebermann-nal? Azzal a vén zsidóval? – Huber húzta a száját.

– Vele is ittál a „Vörös Szűz”-ben.

– In-gooolf! – bődült el ismét a doktor, és az inas hozott is mindjárt egy lábast valami gyógyfűfőzettel. – Nem tudom – mondta, miközben leforrázta a száját –, miért ébred az emberekben mindjárt belső ellenállás, ha fel kéne keresniük kis hazánkat. A kontinens belsejében élünk, nem vagyunk szigeten, nem vágnak el bennünket magas hegyek, mégis úgy jönnek ide, mintha a világ végén bolyonganának, mintha valahol a közelben demarkációs vonalat húztak volna a valóság és a spirituális tér között. Emlékszem, mit éreztem jómagam, amikor ide helyeztek gyakorlatra Tübingenből... Megnéztem, aztán visszajöttem, hogy itt éljem le az életemet.

– Már megbocsásson, de mi olyan különleges itt? – álmétkodott Bernardette. – A kívülálló szemében olyan ez a hely, mint az összes többi. Nem jönnek ide, mert láthatóan nincs itt semmi érdekes, ennyi az egész.

– Itt, szép hölgyem, benne van a levegőben a melankólia egy sajátos változata, amely arra készítet, hogy mélyen magunkba nézzünk, ugyanakkor nem engedni felszínre törni azt, amit közben tükröz a képzelet – a doktor előre meredt, és olyan nyomatékkal szűrte a szót, mintha előadást tartana. – Kelet-Poroszországnak nincsenek saját dalnokai, és nem volt soha senki, aki kibogozta volna ezt az utálatos, összegubancolódott rejtélyt, megfejtette volna e föld keserves sírásának értelmét. Másutt elegendő egy darab ugar és néhány ingovány, egy pusztakőomladék, mondjuk az Alpok, máris van bárd, aki a helyi szépség papja. De itt? Egy valamit tudott itt festeni Stiebl, afrikai tájképet.

– Phű – sóhajtott Bernardette, egy pimasz szúnyogot hessegetve a legyezőjével.

A doktor kártyát javasolt, de az étkezés végeztével Chabot inkább a kertbe indult. A sötétben alig látható kis sétányon, a virágágyások és a kiültetett növények között haladva, a ruhájába kapaszkodó, szélesen elterülő sósakorbolya-sarjak mögött mindjárt átjutott egy erdei ösvényre, amely a homályos sűrűn keresztül a folyóhoz vezetett. Megállt a lapos parton, és leereszkedett a csúszós fűvön a keskeny, messziről csillogó homokzátanyra, amelyet gyengén paskoltak a kis hullámok.

A víz fekete volt, tágasan szétterült, s a fenyőkéreg és a nád meleg aromáját sodró gyenge fuvallatok röpké, pikkelyszerű villódzást csaltak ki ebből a feketeségből. A sötétkék mélységbe merülő fák hatalmas koronájára emelte tekintet-

tét. Felhősödött, csak néhány csillag világított, a holdfény tompább lett, és lassan veszített átható fényéből.

Jobbra indult a parton, a csónakkikötőhöz. Rálépett a fából ácsolt stégre, végigment a hajladozó deszkákon, és rákönyökölt az olajfestékkel lekent korlátra, amely valószínűleg fehér lehetett. Szurok- és hínárszag érződött, a víz csendesen paskolta a mohos cölöpökhöz kötött csónakokat.

– Gúzsba kötött lélek, keserves sírás – ismételte halkán. „Nem túlzás ez? Az ember néha olyan emelkedett állapotba kerül a természet segítségével, hogy maga is szégyelli. De ez talán elég ok arra, hogy éppen itt keresse a gyönyörű képek mögött rejlő mélységeket, itt kutakodjon az állítólag bennük rejlő titok után?”

Hátranézett. A Stiebl-ház tömege éles kontúrokkal feketéllett. Majdnem minden szobában eloltották már a villanyt, csak a torony legfelső emeletén volt világos a neoromán, középen oszlopocskákkal elválasztott, kétszárnyú ablak. „Milyen jó ilyen ideiglenesen, ház nélkül, váltók nélkül, sőt idő nélkül élni, amikor nem számítanak a gondok és a csapások, ott maradnak a határsorompók mögött.”

Fázni kezdett, fáradság lett úrrá rajta.

Bernardette már ágyban volt. Az ajtónak háttal aludt el. Híres profilja sokkal finomabb és varázslatosabb volt a kockás párnahuzaton, mint a művészek vásznain, akikért egykor lelkesedett. Kibontott, fekete fürtjei odáig értek, ahol formás, elefántcsont színű karja kibújt a nehéz, német dunna alól. Chabot lassan mellé térdelt, elsimított egy hajfürtöt, és ajkával gyöngéden megérintette a meleg, kissé verejtékező bőrt.

– Mondi?... – suttozta félálomban az asszony. – Nagyon szeretsz, Mondi?

– Jól érzed magad velem, Dé-dé?

– Hiszen tudod – nevetett Bernardette halkán, arcát a párnába fúrva.

– Olyan nagyon szeretlek... Bocsáss meg, nem tudtam, nem akartam ilyen messzire utazni nélküled.

– Én is téged... Milyen csodás lenne reggel Saint-Emilionban ébredni, tudod, abban az északi szobában. Aztán sétálni egyet a libourne-i úton, visszafelé a parton, Gaudibert szőlőskertjén keresztül...

A férfi melléfeküdt, és magához ölelte a dunnával együtt, mint egy pólyába bugyolált csecsemőt.

– Esküszöm, hogy ahogy hazatérünk, rögtön oda utazunk, éppen szüret lesz.

A haját, a vállát és nyakán a sima bőrt csókolta növekvő szenvedéllyel, érezte a még mindig tökéletes test lüktető puhaságát. – Legyen jó, meleg – suttozta.

– Mondi... – hallotta hirtelen. – Tudod, valahogy mindenem fáj ettől az embertelen ételtől...

A férfi hevesen felugrott, ösztönös mozdulattal megtörölte a homlokát, és egy elfojtott káromkodással kiment a szobából.

Bolyongott egy darabig a gyengén megvilágított folyosókon, majdnem felborított egy virágállványt, de végül rátalált a torony belsejébe vezető csigalépcsőre. Két emeletet ment felfelé, a levegőben gólyaorr- és padlóviaszillat lebegett, végül megállt egy ajtó előtt, ahol keskeny fénycsík szűrődött ki a kulcslyukon.

Kopogott, de nem válaszolt senki. Ezért öntudatlanul rátette a kezét a kilincsre, az ajtó engedett, és ő belépett.

Ovális alakú volt a szoba, ablakai a világ három oldalára néztek. Gyors pillantást vetett a félköríves falakhoz illesztett, egyedi ébenfa tálalószekrényekre, az ottománra, az italos asztalkára, illetve a mellette álló másik, orvosságos asztalkának tűnő bútordarabra, amelyre barna üvegből készült, öblös palackokat és különböző nagyságú, fémesen csillogó tégléket helyeztek.

A szoba mélyén rézgombos ágy állt, ezen pihent az ingbe és hálósipkába bújt Stiebl. Arca sovány és krétafehér. Félrebillent fejjel, az orra mellett lecsüngő bajusszal, ujjait egy vastag, több mint egy méter hosszú, hatalmas pipán nyugtatva szunyókált, a pipa feje a kialudt dohánnyal a padlón pihent.

Kinyitotta a szemét, azonnal megismerte a vendéget.

Chabot szívélyesen meg akarta ölelni, de Stiebl elhúzódott, magára vonta a takarót.

– Maradj már, Raymond, ez egy mocskos, átkozott betegség, nyilván ragályos is. Ne érh hozzá, ha nem akarsz így döglődni, mint én. Beengedtek? Megtiltottam, hogy beengedjenek bárkit, de azért jó, hogy itt vagy. Régóta várom ezt az őszt – és most tessék, a sors így akarta.

A beteg megkérte, hogy töltsön magának madeirát, de előbb törölje meg spirituszal a pohár szélét és belsejét, a vattát pedig dobja a fedeles vödörbe.

Münchent emlegették, az egymást követő hónapos szobákat és műtermeket, Frau Mosernél, a szíjgyártó Brenknél, de megemlékeztek a pokolian tehetséges, tüdőbeteg Hauswirthról is, aki „az idők szelleméhez igazodva” – ahogy Stiebl cinikusan megjegyezte – egy szennyes függöny mögött, a sarokban haldoklott, míg a másik kettő a vásznait készítette az „első szecesszióra”.

– Aztán Ruffke ellopta a képeit, és a saját neve alatt akarta eladni Hamburgban – idézte föl Chabot.

Stiebl megtömté a pipáját, és a magasan fölpolcolt párnákra támaszkodva fojtó mahorkafelhőket eregetett.

– Hogy megy a sorod Párizsban? Valamikor írogattál a művészetről, de már régóta nem találkoztam a munkáiddal, pedig sokat olvasok. Ha nem jut eszembe semmi, akkor olvasok, és ezzel még mélyebre süppedek a tompaságban – mutatott az ágya mellett heverő kupacra, amelyben közönséges újságok keveredtek művészeti folyóiratokkal, a berlini PAN hevert a tetején, Cranach „Aphrodité”-jével a címlapon.

– Hm – Chabot nyelt egyet. – Nem festek. Hiszen tudod, van olyan állapot, amikor a világ elillan a szemed elől. Ilyenkor a legcsekélyebb értelme sincs annak, hogy kifejezést adjak neki, minden kép olyan, mintha nem az enyém lenne, nem adja meg azt az érzést, hogy „kitölti” az élet hiányait, pedig ez hozzátartozik a művészethez. Később már egyáltalán nem voltam biztos egyetlen vonalban sem. Akkor pedig kinek kell az ilyen festészet, ha még az alkotónak sincs rá szüksége... Persze, írtam. Sőt a maga idejében nem is sikertelenül. De manapság olyan a művészet, mint a köveztetre ejtett üveggömb – minden szilánkja másfelé repül. Nem tudok és nem is akarok mindehhez kötődni, nem is nagyon értem, mi van most. Engem inkább a múlt érdekel, de azt senki sem akarja kiadni, és olvasni sem. Egyébként is, ki gondol manapság Párizsban a múltra...

Hirtelen becsapta az ablakot egy váratlan széllelés. Chabot odasietett, becsukta, Stiebl a takarót ledobva elhelyezkedett az ágyon. Csak most fedte fel az ing háromszögletű kivágása, hogy egész mellkasa körbe van kötözve.

– Sikereim csúcsán utaztam Afrikába. Imádtam az impresszionistákat, és tudtam, hogy a fényeik és a színeik mély, morális eszmét fejeznek ki, hiába tagadták a kritikusok. Új égöveket, új tónusokat kerestem, hogy állandóan ezt az eszmét közvetítem, megmutassam, milyen sokféle alakot ölthet... Minden lépésnél mocskot, halált láttam, port és örökös sarat, valójában ilyen az egzotikum. Azóta nagyon nehéz...

– Manapság mindenki, aki divatos akar lenni, a semmire érez lelki elhivatottságot. A szalonokban és a galériákban csak a különködés parádézik. Üres ötletekre licitálnak – válaszolta Chabot.

– Nem hiszem – Stiebl a fejét rázta. – Nézd csak meg: a „Blaue Reiter” vagy minden modern francia doktrinér – káosz, sötétség, elfajzás, a világuk nem szebb a realitásnál, ellenkezőleg – tragikusan visszataszító. Inkább nem festek semmit, és itt ülök, távol az emberektől, mint hogy abban a világban éljek. Talán az ilyen fajta művészet ábrándozásra ihlet, metafizikai gyönyörhöz vezet? Nem! Többet mondok – lehalkította a hangját, arca bíborszínűvé változott az újabb lázhullámtól. – Az impresszionizmus volt az utolsó sziget, a jóság utolsó lehelete, minden, ami utána következik, a legprimitívebb, legvéresebb emberi ösztönökön fog élősködni. A művészet, amely a legtitkosabb vágyakat hozza felszínre, és hatalmában áll, hogy megjósolja a jövőt. Ne add, Uram Isten, hogy ez a jövő olyan legyen, mint mondjuk Picabianál vagy Metzingernél!

E vallomás után zavart csend telepedett rájuk, majd Chabot kérdezősködni kezdett a környékről, az emberekről, a tájról. A házigazda, akit már bizonyára kifárasztott a beszélgetés, erejét megfeszítve válaszolgatott.

– Ez a vidék semmit sem hív elő belőlem, nem ad semmilyen ösztönzést. Még régebben próbálkoztam az itteni tájjal, könnyfakasztó képeslapok lettek belőle. Corinna elhagyott, mert nem bírta a párás levegőt, elutazott Aachenbe. Az emberek itt sokféle nyelven beszélnek, különböző templomokba járnak, és érzem a levegőben, hogy egyre fontosabb lesz számukra ez a másság, egyre inkább ellenem fordulnak. Én viszont látom innen, hogy Európa szétesik, napfényes tónusa kialszik, helyébe lép a megvetés és a barbárság. Hiszen tudod, mi van a Balkánon. Már csak pár nap, biztos, hogy nem tévedek, és ez csak a kezdet. Minek alkotni, minek élni? Patakokban folyik a szar és a vér. Ez a jövő tehetőségeinek táptalaja. Ha azt akarnám festeni, ami tényleg betölti a gondolataimat, a világ iránti gyűlöletemet kellene festenem. Az pedig már nem művészet, hanem paranoiás elbutulás, nem tudnék az emberek szemébe nézni.

– És a „Próféták”?

– Majd meglátod – vont vállat.

– Mégis, kedves Martinom, a környéket valami szokatlan hatja át. Például amióta csak megérkeztünk, egész nap a „Breitenheide” helynevet hallom, még hozzá a legkülönösebb összefüggésekben.

Stiebl savanyúan elmosolyodott.

– Kis falu a vadonban. Át lehet kelni a tavon, aztán tovább az erdőn keresztül, de vonattal is elérhető, csak az állomásról nagy kerülő. Hát igen, az egy bol-

dog hely, oda nem jut el semmi a jövő morájából. Nem érinti semmi! Ott dolgozik a mi Schwind doktorunk.

Mint egy varázsszóra, a nevezett Schwind kopogás nélkül berontott a hálószobába.

– Ön itt? Ki engedte meg? – ripakodott rá, és toppantott Chabot láttán. – A betegnek feltétlen nyugalomra van szüksége! Szigorú izoláció, nem látogathatják!

– Ne butáskodjon. Minden rendben volt, nagyon vigyáztam – csillapította türelmetlenül Stiebl.

– In-gooolf! – kukorékolta Schwind, és kidugta a fejét a lépcső felé. – Lecsapom a fejed, és éjfélkor azzal világítok, te trehány disznó! – szidta és fenyegette, amikor a lompos inas megjelent a küszöbön. – Megmondtam, hogy a toronyban fertőtleníteni kell, és nem léphet be senki! Na várj csak, te ökör, mindjárt belemártom a képed a hipermangánba, azt megemlegeted, ha meglátod a lila disznópofádat! Most pedig kísérd a szobájába a francia urat!

Bernardette nem tudott elaludni. Fájt a feje, a szemhéja úgy égett, mint két tüzes vaslap, a hasa olyan nehéz lett, hogy nem tudott kényelmesen elhelyezkedni. Ráadásul itt ez a dunna, ez az undorító, verítéktől nyirkos tömeg, ami minden oldalról körülveszi. Hanyatt fekve nehezen viselte, hogy zsisbad a lába és hátul úgy lüktet a fejében a fájdalom, hogy majd szétreped a halántéka.

A sötétbe borult ház élte a maga életét, valami megzörrent a padló alatt, valaki mászkált valahol, tárgyakat cipelt, hangosan csoszogva vizet öntött. A fájdalom ködén nyugtalanító, alvást előlegező álmoképek vergődtek keresztül, de ezek az utazás egymással keveredő, éles képei voltak – a Gare de l'Est csarnoka, a végeérhetetlen utazás Németországon át, az emberek, akik nem tudni, hol szálltak fel és le.

Végül nem bírta tovább, felkelt az ágyból, pongyolába bújít, és kiment a teraszra.

A hold tejfehér fénnel vont a fák ágait, átcsillogott rajtuk a tó. Mélyen beszívta az éjszaka hűvösét, de hirtelen riadtan hátrafordult, mert megérezte, hogy valaki van a közelében.

Huber nézett rá csendesen, olyan elszántan és erősen, hogy az asszony ösztönösen lehunyta a szemét.

– Étincelle... – szólalt meg a férfi egy pillanat múlva. – Une Étincelle. Megismerem az állomáson, hogy ön az. Isten őrködött felettünk... ha létezik. Kérem, fordítsa az arcát a fény felé. Igen, igen – finoman végigfuttatta ujjai hegyét Bernardette arcán. – Láttam önt a világ legjobb galériáiban. Azok tehetsége, akik lefestették, elhalványul az ön szépsége mellett, legyen az Renoir, Delacroix... vagy akárki.

– Ne túlozzon – válaszolta az asszony bizonytalanul, nem tudta, hogyan szóljon ehhez a tagbaszakadt, határozott hangú férfihoz, aki úgy magasodott fölé, mint egy hegy. – Oly sok éve volt, nem is emlékszem már rá. Ami elmúlt, az nem számít.

Valaki tüzet gyújtott a túlsó parton. Elbátortalanodva nézték sokáig, szó nélkül, hogy veri vissza a távoli, piros lángocskát az opálos sötét.

– Egyszer Párizsban, talán kilencvenöt tavaszán, három asztalnyira ültem öntől. Ott volt Gauguin, Aurier, hölgyek és fiatalemberek. Annyira szerettem volna önt megismerni és lefesteni. Az ön világa olyan elérhetetlennek, szinte irreálisnak tűnt.

– Lehet. Sokféle társaságban voltam, sok kávéházban, mielőtt abbahagytam a modellkedést.

– Miért hívták Szikrának? A nevetéséről kapta a nevét?

– Nem tudom... Sok éve már ennek.

– De hát nem múlt el az idő, nem változott semmi, egyáltalán...

Bernardette csöndesen elmosolyodott.

– Megtéveszti a holdfény. Én már harminchárom éves vagyok. Akiknél modellet álltam, mind úgy féltek ettől a fénytől, mint az ördögtől. Azt mondták, hogy ha valamit megérint, abból mindjárt giccs lesz. Hát ilyen giccs áll most ön előtt.

– Ez nem igaz – ellenkezett Huber elfúló hangon. – Az igazi művész kezében ez a fény nem kelt könnyes és mesterkelt hangulatot. Csak a degeneráltak menekülnek előle. Ebben a fényben acélosodik a hősök arca, ez a fény teremti meg a misztikus hátteret a romlatlan lelkek említésre sem méltó emberi férgek fölött aratott győzelméhez. Nézze csak meg, már ez az árnyalat is emeli, erősíti a megvetést mindennel szemben, ami földhözragadt és gyöngeségtől szennyezett!

Amikor másnap lement a reggelihez, Chabot új vendégeket pillantott meg a napfényes ebédlőben. Elegáns úr ült az asztalnál, aki egy rosszarcú, megnyúlt képű, tizenhat éves fiúnak magyarázott valamit, mellette egy átlagos külsejű szőke nő kevergette a kávéját, első pillantásra maga volt a megtestesült pedantéria és a reménytelen nyugalom, a sarokban pedig egy aszkéta külsejű egyén üldögélt, hosszú, ősz haja a válláig ért, és a szakála is a mellét verdeste.

– Nézd – súgta Bernardette – az ott a fotelban pont olyan, mint egy orosz pap.

– De hiszen ez Bohucieński, Zachariasz Bohucieński, együtt jártunk az Akadémiára! – kiáltott fel Chabot.

Az elegáns úr viszont angolnak bizonyult, és Donald Graddocknak hívták, portréfestő volt, Stiebl ismerőse, aki a feleségével és a fiával utazott Dorpatba, egy professzori szerződés ügyében. Huber, aki épp most érkezett, az utolsó berlini „Herbstsalon”-ból emlékezett rá.

– Mi a véleménye Fallierer beszédéről, amit a balkáni helyzetről mondott? – kérdezte az angol Chabot-tól egy szelet házisajt és egy falat lekváros zsemle között.

– Nem érdekel a politika, és nem olvasom az elnök beszédeit. Nem tudom, józan, értelmes embernek tűnik...

– Ó, a józan ész, a józan ész – Graddock megtörölte a száját egy szalvétával. – Hogy lehet józan eszről beszélni, ha sovinizmus feszül a sovinizmusnak? A világnak ki kell nyilvánítania a désintéressement-ját, szomorú, de csak üssék egymást, ha nem képesek kölcsönös egyetértésben és türelemben együtt élni.

– Ha szabadok – szólt közbe Bohucieński. – Ott évek óta folyik a függetlenségi harc. Hiszen egy olyan felsőbb hatalom vezetett a zűrzavarhoz és a viszályhoz, amiből senki nem kért. És nem csak ott, hamarosan egész Kelet-Európában fellázadnak a szabadsáért!

– A viszály azért van, mert hiányzik az erős kéz, a kemény pártfogó – vetette közbe Huber. – Jegyezd meg, Zak, hogy a nemzetek között az egyik jobban, a másik kevésbé érdemli meg a szabadságot. A világ jövője érdekében az értékebb és a jobb köteles befogni a butább pófáját!

– Nem igaz, hülyeség – fortyant föl Bohucieński. – A határ túloldalán lakom,

az ott, úgymond, az Orosz Birodalom Visztula menti Tartománya, ez meg itt Németország, De a nép itt is, ott is lengyelül beszél, ez az igazság! Ez a világ igazságtalansága, ez a rabok bosszúért kiáltó sorsa! Hát ez a zűrzavar és a feszültség oka, ami annyira irritálja a felvilágosult országokat! – fejezte be prédikátorhoz illő suhintással, kezében egy vajkenő késsel.

– Agyrém – prűszkölt Huber. – Itt német vérű emberek élnek, csak megrontotta őket a szlávság. Húsz-ötven év múlva nyoma sem lesz itt semmilyen nyelvjárásnak, olyan lesz a mi kultúránk, mint a bibliai csép, amely elválasztja a magot a pelyvától.

– Nem, így gyűri le az elnémetesített, elnyomott népet. A boldogtalan népet, amelyet megaláztak, mint egész Lengyelországot, megfosztva a királyától, az államtól, miközben Európa csak a voltaire-i szólamokon kérődzött fogatlan szájával!

– Ti vettétek el magatoktól! – röhögte el magát Huber gonoszul, kibámulva az ablakon. – Ha mi nem vagyunk, ti emésztettétek volna halálra magatokat, egy rakás trágya se maradt volna utánatok. Mit adtatok ti a világnak, mit értek ti? Mi az, amiért olyan nagyra kell értékelni benneteket és állandóan sajnálkozni rajtatok, ahogy azt elvárnatok?

Bohucieski talpra ugrott, a széke nagy robajjal borult a padlóra, a két nő felsikoltott, mindannyian megdermedtek a rémülettől.

– Te... Te megsértettél engem, Max. Mint nemesember, nem hagyom, hogy...

Huber most szórakozott a legjobban.

– Nézzétek, pemzlivel akar megverekedni! Üljetek már le, mert bedoblak a vízbe, és kész.

– Ejnye, Max és Zak! – kiáltott rájuk Chabot. – Arra nem emlékeztek, amikor mindkettőtöket lecsukták a szocialista tüntetés után? Akkor mindegy volt, milyen nemzetiségű burzsujnak vágjátok át a torkát?

– De uraim, uraim... – csillapította őket a doktor, aki figyelmesen nézte a társaságot távol ülő szemeivel. – Most találkoztak, és máris hajba kapnak. Mit mond majd a Mester, ha délután lejön ebédelni? Akik társak voltak a nélkülözésben, most nem találják a közös hangot! In-goooolf! – rikoltotta. – Kávét és cukrot a kertbe, de ki ne borítsd!

Egy csöndes helyen, amelyet élősvövény és az őszi első virágzó, fehér krizantém-tövei vettek körül, a majordómus két vászonernyőt feszített ki. Mindannyian letelepedtek, átadták magukat a finom illatoknak és a ma zöldes színben játszó tó felől érkező könnyű fuvallatoknak.

– Nem értem, miért bosszantják egymást – jegyezte meg Graddock. – A történelemben mindig a tanár-tanítvány, a vezető civilizációk és a nebulók sémájával van dolgunk. Az a lényeg, hogy eljussunk addig, hogy megértsük, toleráljuk a szerepünket. Sőt a közös jó érdekében néha fel kell áldozni valami látszólag fontosat. – Nálatok – fordult Bohucieskihez – állítólag az egyház követel ilyen csalóka állhatatosságot. És ön mit mond erre, Chabot úr?

– Hát... nem is tudom. Franciaországban is sok a nyelvjárás, sokféle nyelvet hallani. Mindig úgy gondoltam, hogy ez nem fontos. Jobban érdekelt a paraszti viselet, mint a nyelvjárás, mert a vásznon jobban mutat.

Reggeli után Huber csónakázást javasolt. Kiválasztotta az egyik nagyobb csónakot, a hölgyeket az orrban, az urakat hátul helyezte el, ő maga az evezők-

höz ült, amelyeket nyilvánvalóan két emberre szántak. Bohucieński, aki sértetten, magányosan szívta a szivarját, úgy tett, mintha a díszcserjéket nézegetné, és nem szállt vízre.

– Nem is tudjátok, mennyi erő kell egy festőnek – mondta Huber, miközben feltúrte az inge ujját, és megvizsgálta az evezővillákat.

Néhány mozdulattal megfordította a csónakot, és ellökte a parttól.

– Különösen a körkép munkálatai kívánnak kifogyhatatlan energiát, ez nem alkoholistáknak vagy nyámnyila alakoknak való elfoglaltság. Ahhoz, hogy átlássam az egészet, negyedóránként le kell másznom az állványzatról, elszaladni az emelvényig, és megnézni, minden rendben van-e. Olyan, mintha az ember naponta ötvenszer fölfutna a negyedik emeletre és vissza.

A gőzmozdony módjára, ütemesen fűjtató Huber izmaiból kiinduló lassú evezőcsapásokkal siklottak a két sziget felé, ahol a sűrű csalitok őszi zöldelléssel hivalkodtak a már kármin- és okkerszínbe forduló víz fölött. A tó keskeny volt és hosszú, Schwind azt állította, hogy sarló alakú, középen egy nagy öböllel. Chabot a nevét kérdezte.

– Nieder See – felelte a doktor. – A helyiek Dol-nénak is mondják – szótagolta.

– Ó, biztos van rá valami régi, porosz szó – jegyezte meg Huber abba sem hagyva az evezést, és éles hangon folytatta: – Mindenesetre, Chabot, így néz ki a német Kelet és Európa legszélső pereme. Gazdag vadászterületek, tavak az ősvadonban, misztikus nyugalom az erdőzugokban, ahol a mai napig pogány istenek szellemei kísértenek!

Az „erdőzugok nyugalomáról” mégis bajosan beszélhetnénk. Valahonnan fűrészsivítás hangzott, a túlsó parton emberi alakok szortíroztak megmunkált gerendákat, egy szennyes vitorlájú, ormótlan dereglye keresztezte a csónak útját.

Körülhajózták a kis szigetet. Huber izmos válla fölött Chabot Bernardette-et nézte, aki mozdulatlanul ült a csónak orrában. Istenszoborra hasonlított egy antik hajón, a spanyol vitorlágályák büszke koszorújára – de most nem tudott az asszonyra gondolni.

Biztos volt abban, hogy végre megértett benne valami, amit évek óta várt, amit egy olyan inger ébresztett fel benne, ami ebből a démonikus világból érkezett. Párizsban, a kávéházak, a nevek lármájában, a pénz örületében éveken keresztül úgy érezte magát, mintha elkábították volna, megfosztották volna érzékenységétől, forró könnyeitől, nem ábrándozott már érzelmesen olyan életről, amely a közönséges halandót is művésszé érleli, ha erre az útra lép. Úgy képzelte, hogy az egész francia művészet, amelyet az átható fény hullámai, a borkultúra és a déli tengerek felől fújó szél teremtett, az irányzatok, áramlatok és sznobizmusok e zagyváléka összességében bányára emlékeztet, ahol pusztán anyagi örömek kedvéért a világ „csinosságának” újabb és újabb rétegeit nyitják meg, de figyelmen kívül hagyják a világ alapelvét. Az irodalom, Proust vagy Bourget divatos regényei talán feltárják az emberi lélek rejtett zugait, de nem jutnak el metafizikai lényegéig. Csak itt, és csak a zord és idegen tájakon érhető el a mindenség titka. De... Hogyan komponáljon meg egy vásznat, találjon ki színeket és árnyakat, hogy álljon bénító félelem nélkül a szélein kifeszített fehérség szakadéka elé?

Mellette az angol beszélgetett a fiával, Chabot jó, ha a felét értette annak, amit mondtak.

– Kik ezek az emberek, Dad?

– Jól nézd meg őket, nagyon egyértelműek. Ami nem helyes, mert az életben össze kell hasonlítani, mérlegelni kell a két oldalát mindennek, még a legjelentéktelenebb dolognak is.

– Nem tartom olyan érdekesnek ezeket az embereket, hogy nézegessem őket. Ellenkezőleg, úgy érzem, hogy értelmetlen az itteni látogatásunk, Dad.

– Ami értelmetlen, az értelmes is lehet. Nincs a világon semmi, ami egyértelmű lenne. Ha egy dologról mindig ugyanazt gondoljuk, az már fundamentalizmus, és biztosíthatlak, nincs annál alávalóbb.

– Ez azt jelenti, hogy egyszerre vagyok okos és buta, Dad?

– Hát persze, kisfiam – erősítette meg Graddock.

Amikor visszaértek a csónakkikötőbe, Bohucieńskit egy félig kész kép előtt találták. A stégen állította fel a festőállványt, és temperával villámgyorsan elkészített egy tájképtanulmányt a tóval, az erdővel és a szigetekkel. A kép közepére viszont a hatalmas, lenyugvó napot helyezte és egy halászt, aki lyukas hálóját húzza fel a csónakba.

– Kiállítom Varsóban az egész „Porosz Mazuria”-ciklust, megmutatom a lengyeleknek, milyen különös itt a természet, és milyen szláv szelídség lakozik az itteni nép lelkében – sziszegte indulatosan, fejét a magasba emelve és nem nézve senkire.

– Az rokonítja őket a szlávokkal, hogy hajlamosak az iszákosságra és a törvény kijátszására – csúfolódott Huber ugyanolyan hangon. – Pálinkát főznek, átcsempészik a határon, a szlávok meg zabálnivalót, egész baromfitelepeket hoznak át feketén!

– Tényleg nem értem – szólt közbe Chabot. – Fel nem foghatom, miért vagytok mindketten ilyen ellenségesek. Szerintem buták és homályosak az indítékaik, ti meg nyilván elhittétek, hogy így kell lennie mindörökre!

Kora délután a majordómusz és Ingolf kivitték Stieblt a kertbe. Szemlátomást megatódott, ahogy távolról üdvözölt mindenkit. Olyan volt az arca, mintha vastag púderréteg borítaná, kerekesebb székben ült kockás plédbe bugyolálva, és mélyeket lélegzett. Egyáltalán nem úgy nézett ki, mint aki megfázás és reumatisz roham után lábadozik.

Chabot megfogta a fotel karfáját, és elindult vele az egyik sétányon.

– Egy pillanat! – szólt utánuk a doktor. – Ha sétálni akarnak az urak, akkor... Ingoooof! – rikoltott, ahogy szokott.

Az inas odaszaladt egy lapos dobozzal, kivett belőle egy pár fertőtlenített gumikesztyűt.

„Mi lehet ez a betegség?” – morfondírozott Chabot, míg csendben tolt a járművet a csikorgó, egyenletesre gereblyézett kavicsra. Meséltek már neki a szifilisz borzalmas változatairól, amelyeket fekete bőrű modellektől lehet kapni, bennulást okoznak, egész testrészek rohadnak el, és leírhatatlan kínok közt érkezik a halál. Hallott más félelmetes történeteket is olyan emberek eseteiről, akik a tengeren túli gyarmatokról tértek vissza.

– Nem azok jöttek el, akiket vártál. Alig jött valaki, és már nem is várhatunk senkit – szólalt meg Stiebl.

– Nem baj. Tudom, hogy dolgozni fogok, ha visszamegyek. Ti délre utaztok, ha élesebben akartok látni, nekem nyilván egy ilyen utazás hiányzott.

Megálltak a vízhez vezető lejártnál. Stiebl elővett az ülés alól egy kis zacskót, benne a reggeli zsemlével, a papírban szétmorzsolta a süteményt, és a hullámok közé szórta. Egy perc sem telt bele, két hattyú siklott elő a nádasból, és néhány lépésnyire tőlük csipegetni kezdték a csőrükkel a megduzzadt morzsákat.

– Sokáig és nagyon intenzíven dolgoztam a „Próféták”-on, elsősorban azért, mert minden kétséget kizáró, biztos tudomásom van a közeli világvégéről.

Chabot nyelt egyet.

– Ez... már divatban volt pár éve – mondta bizonytalanul.

– Nehogy azt hidd, hogy hülye vagyok – mondta Stiebl, és megigazította a takaróját. – Én nem a divatról beszélek. Látom, milyen lesz a mindennapi élet a jövőben, és elfog a kétségbeesés. Ez a vég nem dokumentálható, materiális pusztulás lesz, ahogy az expresszionisták vagy a Szentírás kutatói gondolják. Tudom, hogy a példátlan elállatiasodás után az Isteni Ítélszék helyett eljön a való élet paródiája és a gúny ideje. Ezt a világot olyan pragmatisták fogják kormányozni, mint Graddock, mint Graddock fiai és unokái. Isten nem lesz többé Isten, az emberi cselekedetek ügyintézőjeként fogják emlegetni, akitől ki lehet erőszakolni bizonyos dolgokat, és alkalomadtán fel lehet bontani vele a szerződést. A többség akarata határozza meg, mi a jó, az érzékenységet felváltja a logika, a szerelem fiziológiai szükséglet lesz, az élet biológiai állapot. Olyan lesz minden, mint a tükörképek az Elvarázsolt Kastély tükörtermében.

– Én szeretem ezt a világot, és soha nem akarnék más korban élni, pedig senkivel sem találom a közös hangot, és semmi sem úgy van, ahogy elképzelem – mondta halkan Chabot.

Ahogy Stiebl feltételezte, tényleg nem érkezett senki más a meghívott vendégek közül. Háromszor küldték ki az állomásra a fogatot, és minden alkalommal üresen jött vissza. Csak Liebermann, akit Chabot annyira várt, küldött egy sürgönyt, hogy betegsége miatt nem lesz jelen. A többiek még csak nem is adtak hírt magukról.

Pedig az esti lakomát, amely után a Mester művét akarták bemutatni, nagyobb társaságnak állították össze. A villa alsó teraszán roskadozott az asztal – elsősorban az Európa minden tájáról hozatott, legkitűnőbb fajtájú borok alatt. Az andalúziai „Contado de Huelva” mellett a Côte du Nuits-i „Chambertin” néhány fajtája, fehér és vörös toszkán borok, badeni és hesseni borok megszámlálhatatlan fajtája, de mind között a Ciprusról érkezett „Nama” volt a királynő, amelynek Arión és Pheidiasz kora óta nem változott az íze és illata. A jó előre kibontott, legfennköltebb líraisággal átítatott palackokban gyönyörteli képességeik csúcására értek az aromák.

– Nem is törődsz velem, Mondí – mondta Bernardette, és a karjához simította az arcát. – Minduntalan elkóborogsz, én meg itt ülök magamban ezzel a buta angol nővel, és azt kell hallgatnom, mit beszél a süteményekről meg a vendéglátásról.

– Na és? Senki sem töri magát, hogy csodálhasson? – gúnyolódott Chabot. – Nyilván le kéne fizetnem Ingolfot vagy azt az öreget, na, én megyek is.

– Nem hiszem, hogy bárkit le kéne fizetned – válaszolta Bernardette könyvek között.

Durrantak a „Laurent-Perrier”-k dugói, a palackokat jéggel töltött vödrökből vették elő. Bohucieński rázendített egy diákdalra:

*„Ifjúságunk szíviünket betölti,
tárt kapukkal vár a nagyvilág.
Mind együtt, szavunk nem feledjük,
Hogy semmi el nem választ már...”*

Mindenki vele énekelt, és amikor leültek, Huber patetikus szavakkal fordult Stieblhez.

– Kedves Martin, szeretett Mesterünk! Üritem poharam egészségedre, hogy a jövőben is minden erődet annak szentelhesd, hogy épületet emelj a német művészetnek, s ezzel növeld nemzetünk hatalmát, kultúránk erejét! A művészet lovagja vagy, ezért tisztelje meg ünnepedet egy lovagi ajándék!

Fürgén előrelépett, és átadott Stieblnek egy bőrtokot, amelyből egy lovagi kard szépen megmunkált másolata villant elő. Egy pillanatra lecsupaszította a csillogó pengét, hogy mindenki láthassa a rávéssett feliratot: „Nagyság – a Nagyságnak”.

Bernardette vetett rá néhány lopott pillantást. Igen, tényleg figyelemre méltó. Magas, tagbaszakadt, daliás, a frakkja kitűnő szabású, határozott és magabiztos jelenség a karddal a kezében. Virágok, égő gyertyák a kristályellenzők mögött, a férfiak hófehér ingmelle – most kezdett tetszeni neki, bár a rendezvényt eleve sikertelennek ítélte.

– Nagyon köszönöm, Max, de én nem vagyok lovag – felelte Stiebl. – Talán csak egy eltévedt bárd, aki nem is veszítette el a hangját, csak nem akarják már hallgatni, mert színre léptek az újak.

Osztigát, orosz kaviárt ettek, bort ittak, valahogy akadozott a beszélgetés. Csak az igen elfoglalt Schwind futkosott megállás nélkül, kinézett a kertbe, visszajött, ivott egy kortyot, és megint eltűnt valamerre.

– A művészet legyen harc – jelentette ki határozottan Huber. – Álljon összhangban a nemzeti karakterrel, pusztítsa el azt, ami gyöngye, legyen úrrá az enyészeten.

– Ő, és mi lesz akkor, ha az egyik nemzeti karakter ellenkezik egy másik nemzeti karakterrel? – kérdezte Graddock kelletlenül. – Azonkívül hogyan lehet összehasonlítani például Marnet-t és Leiblt? Az egyik Valencia, a másik Felső-Bajorország.

– Természetesen az a jobb, amelyiknek nagyobb a kifejezőereje.

– Abszurdum – mondta Graddock, és flegmán nyúlt a poharáért. – A művész azért él, hogy kifejezze az egész bonyolult világot, ez a küldetése. Uralkodnia kell az isteni szeszélyek fölött, hiszen Isten változékony! Miért ne kellene ilyennek lennie, amikor az ember is ilyen, és ez benne a legdicséretesebb? Így marja egymást a két változó elem – az isteni és az emberi. Jómagam, bevallom, néha úgy kelek fel reggel, mint egy katolikus, úgy eszem a lunch-ot, mint egy kvéker, és úgy megyek aludni, mint egy baptista.

– Én ezzel nem értek egyet! – szakította félbe Bohucieński. – A művészetnek

a legfennköltebb eszméket kell megiszemélyesítenie, el kell vezetnie a nemzetet a szabadsághoz és a másokkal való egyenlőséghez! Ön viszont – fordult Graddockhoz – ezzel a látásmóddal szándékosan épít maga elé labirintusokat, és még a szemét is beköti hozzá!

– Egy erős politikai párt és a népakarat elvezethet a szabadsághoz, de egy kép vagy egy szobor aligha. De miről is beszélünk mi itt? Varsón át utaztam, és nem éreztem magam szabadabbnak vagy kevésbé szabadnak, mint másutt. A szláv nyelvek olyan hasonlóak, és önök olyan közeli rokonai az oroszoknak, sokkal közelebbiek, mint mi a skótoknak. Nem értem önt.

– Először is, kedves Zak, fel kell számolni a lopást és az iszákosságot – tanácsolta gúnyosan Huber. – Aztán gyökerestül kell kiirtani a lustaságot, levakarni a retket, megmosni a mancsokat. Csak akkor kezdhet hozzá nálatok a művészet ahhoz, hogy, mint egy ékkövet, csiszolni kezdje a nemzeti szellemet.

– Max! – a dühtől és alkoholtól vörös Bohucieński nem tudott megülni a helyén. – Te megint sértegetsz, én...

Graddock felesége, aki addig hallgatott, váratlanul megszólalt a maga mulatságos, kitekert franciaságával:

– A művészet örvendezés. Azt okozza, hogy érdekesebbnek érzem magam, mint amilyen igazán vagyok.

De senki sem hallotta a szavait. Újabb palackokat ürítettek ki, tovább veszedtek három nyelven, Huber és Bohucieński pedig már névjegykártyákkal hadonásztak egymás orra előtt.

– Bábel tornya! – mondta a majordómusz a szakácsnének, amikor visszavitte a piszkos edényt. – Csak nehogy Szodoma falait emeljék ide.

Végül Stiebl, aki egy pohár portóival a kezében üldögélt, fojtott hangon megszólalt:

– Azért festettem, hogy minden szeretetemet a világra zúdítsam, hogy a jó úton járjak, akkor is, ha kölöncnek tartanak, és megütközést keltek. Nem érdekel semmiféle eszme, sem pedig az, hogy szolgáljak valakit.

– Uraim, uraim – csitította a társaságot Schwind. – Íme, ez az én ajándékom a Mesternek, tessék, tessék közelebb... Ing-gooolf!

Odamentek a kőkorláthoz. A kertben egy adott jelre megjelent hat fekete frakk, a lenyugvó nap szemcsés fényében megcsillantak a hangszertokok. Mindenki elnémult. A karmester fölemelte a pálcáját, és áradni kezdett a zord, hideg, csillogó és kemény dallam, olyan volt, mint a téli hajnal. Chabot felismerte a zenét, Sibelius versenyműve volt.

A fenyőfák pirosas csúcsát, a tó nyugodt tükrét nézte. „Most már tudom, honnan vette a porosz kékséget” – jutott eszébe, ahogy összevetette a vizet és az esti égboltot.

Bernardette és Huber észrevétlenül távolodtak egy félreeső ösvényen, majd arra a helyre értek, ahol a nagyra nőtt bokrok mögött szinte hallani sem lehetett a csellót és a hegedűt.

– Velem kell jönnie, Étincelle.

– Maga megőrült. Hogy képzeli? Meg se kérdezi a véleményemet, és úgy ordítózik velem, mint egy őrmester.

– Egy szót se többet! Nem vagyok szentimentális tacsó, nem fogok magának banalitásokat rebegni az érzéseimről. De kérem, vegye tudomásul, hogy soha egyetlen nő sem hatott rám ilyen erősen!

– Hallatlan! Ön, uram, nincs magánál. De... Hiszen tudja, hogy nem vagyok szabad, Mondit szeretem.

A férfi vállat vont.

Bernardette oldalt állt, úgy tett, mintha a fehér gőzhajót figyelné, amely fényesen kivilágított, üres fedélzetével hangtalanul siklott a tó túlsó partja felé.

– Összeházasodunk, semmi sem lehetetlen.

– Miket hord itt össze! Én öreg vagyok, annyi a szép, fiatal nő, aki habozás nélkül... Hagyjuk ezt, soha nem találkoztam ilyen arcátlansággal!

– Összeházasodunk. Van házam és műtermem Königsbergben. Ha nem teszszik Németország, lakhat Portofinóban, ott is van egy házam a tengerparton. Utazhat is, ha ahhoz van kedve, biztosítom az anyagiakat. Csak biztos akarok lenni abban, hogy mellettem lesz és mindig láthatom.

Valami feltörhetett benne, megragadta az asszony kezét.

– Ne! Engedjen el, kérem! – Bernardette kitépte magát, és a szoknyáját megemelve visszafutott a házhoz.

A zenészek befejezték a koncertet, a hallgatóságtól távol meghajoltak, aztán letelepedtek az asztal mellé, amelyet a puszpángsorok között terítettek nekik. Ingolf meggyújtotta a gyertyákat, felszolgált a ételeket.

– Miért nem hívja ide a zenészeket? – kérdezte Chabot, és leült a doktor mellé. – Szeretném megismerni őket, hiszen kitűnő művészek.

– Nem, az teljességgel lehetetlen. Breitenheidéből jöttek, egyébként mindjárt vissza is mennek, már várja őket a kocsí a túlsó parton.

Mindenki másról beszélt, mindenki kiabált. Bohucieński arra okította Hubert, hogyan kell lovakat festeni, az pedig egész tankönyv-fejezeteket skandált tompán Poroszország történetéből, dátumokkal és vezérek nevével. Graddock azonban, bár nem hallgatott rá senki, azt próbálta bebeszélni Hubernek, hogy primitív és pofátlan, Bohucieńskinek pedig azt, hogy a nemzet gazdasága hirtelen rossz irányt vett.

– A ti gazdasági rövidlátásotok miatt szakad ketté Európa, és ezt már nem teheti jóvá senki, nagyobb pusztítást végez, mint a pestis!

Chabot-nak nem akaródzott részt venni ebben az érzelmeiktől fűtött vitában. A zenészek abbahagyták a játékot, elcsomagolták hangszereiket, és libasorban a csónakkikötő felé vonultak. Dé-dére nézett, aki már boldogan vihorászott „azzal a buta angol nővel”, és odament Stieblhez. A mester oldalra hajtotta a fejét, mintha csak elaludt volna.

– Doktor, doktor! – kiáltotta Chabot, és a fény felé tolta a fotelt.

Schwind azonnal ott termett a betegnél.

– Elgyengült, nem is csoda, ma van először levegőn – mondta, és már nyúlt is a szalmiákszeszes fiola felé. – Ingoooolf! Vidd föl az urat, és fektesd le, de szaporán!

Lement a nap, szürkesség és csend uralkodott körös-körül, a víz színe teljesen kisimult és ólomszint öltött. Chabot, aki degeszre ette magát, és a torkában érezte a gyomrát, a bor pedig a fejébe szállt, megpillantott egy zöld csónakot oldalához támasztott, homokba szúrt evezőkkel. Ügyetlenül, terpeszben leült a csó-

nak peremére, és lábával vízre tolta. Egyensúlyát veszítve helyezte el az evezők vasalását a megfelelő nyílásokban.

– Utoljára Versailles-ban, jó tíz éve... – mormolta az orra alatt.

A csónak fenekének támasztotta a lábát, és megkezdte az ütemes karmozdulatokat, közben összefröcskölte a ruháját, mert rosszul merítette vízbe a lápátokat.

Rettenetesen égett a keze, de ügyet sem vetett rá, evezett tovább. Valaki a parton hadonászott és szólongatta, de ő csak az irányra figyelt, és egész testében reszketett, mert a vízen kellemetlenül hideg volt.

Végre a homokra csúsztak a deszkák. Cipőjét a kezében tartva, vizes lábbal, a hidegtől vacogva ugrott ki a szárazföldre.

Szabályosan egymásra rakott ölfák mellett ment el, majd kiért az útra, vagyis a száraz fűcsíkkal kettéosztott keréknyomra, amely a szürkülettel egyre növekvő, sötét tömeggé sűrűsödő erdőbe vezetett.

Szemből egy ember közeledett fejszével a kezében, olyan hosszú volt a szer szám nyele, mint egy karabély csöve.

– Hé, barátom, erre van Breitenheide? – kérdezte kicsit törve a nyelvet.

A másik bizalmatlanul pislogott rá, két lépést hátrált, de megmutatta az utat, és mondott valamit a keresztútról a mocsárnál.

Továbbment hát, vidáman füttyörészve, pedig egyre sötétebb lett az erdőben, alig derengett az út az élig érő fák fekete falai közt, amelyek csak az ösvény keskeny szalagját hagyták szabadon.

Fél óra, háromnegyed óra telhetett el, mire lódobogást és kerékszörgést hallott. A paraszt, akit megkért, hogy vigye el Breitenheidébe, egyáltalán nem csodálkozott, a cigarettát sem vette ki a szájából, úgy mutatott hátra, a magas székre. Chabot felült, elhelyezkedett háttal a kocsisnak, kinyújtotta a lábát, úgy szemlélte a mögötte bezáruló perspektívát.

Breitenheidében, miután bolyongott egy darabig a kő- vagy fakerítéses udvarok között, sötétben, kutyaugatástól úzve, megtalálta a fogadó bejáratát. Felment a fából ácsolt tornácra, aztán belépett a gyengén megvilágított helyiségbe, ahol közönséges sör és mahorka savanyú szaga terjengett. Hétköznapi volt, a kisszámú vendégsereg már elhagyta a szentélyt imbolygó lábain, és baljós tekintettel méregette a választékos öltözkű, idegen férfit.

– Kicsoda az úr? – kérdezte egy madárfejű, cingár emberke a pult mögül.

– Raymond Chabot, francia vagyok – mutatkozott be udvariasan.

A fogadás a kötényére ejtette a kezét, és zavarodottan méregette a frakkos jövevényt.

– Nyilván temetésről... Vagy Isten őrizz, onnan.

– Hogyhogy onnan?

– Semmi... Mit adhatok? Az úrnak talán a jobbik sört, van ządzborgim.

Ivott egy sört, elmajszolt egy zsíros kenyeret, aztán egy darab helyben készült, jól megfűstölt, száraz sonkát. Elbeszélgetett a tulajdonossal, megkóstolta a pálinkát, a likőröket, a tóban fogott halakat.

– Miért mondanak olyan furcsákat Breitenheidéről? – kérdezte végül. – Mint-ha félelmetes lenne vagy szörnyűségek történnének ott. Kezdetől fogva ezt a nevet hallom, amióta megérkeztem Niedenbe.

– Az ember természetéhez tartozik, hogy hetet-havat összehord – mondta a fogadós, most már felderült valamennyire, barátságosabb lett. – Sötétek itt az emberek, mindenhez hozzátesznek még ki tudja, miféle históriákat. Elég, ha megbokrosodik a ló, villám csap egy fába, máris ördögöket, szabadkőműveseket meg Isten tudja, miket látnak.

– Maga is azt mondta: „Isten őrizz, onnan” – erősködött Chabot, míg a keserű pálinka, amiről a fogadós azt mondta, hogy Litvániából hozzák, kellemesen melegítette belülről.

– Nem valami kém az úr? – meredt rá a fogadós gyanakodva. – Az emberek mindig képzelődnek... A szanatórium miatt, ott az erdőben. Ugyanolyan, mint Nidenben, csak egy darab föld el van kerítve mellette, és őrség vigyáz rá. Én a magam részéről azt hiszem, hogy Legfényesebb Urunk hivatalnokai járnak ide, hogy teljes nyugalomban lehessenek. Vagy ő maga is, ha kedve szottyan hancúrozni egy kicsit. Azért vannak ezek a csukott kocsik, az örök. És az emberek, tudjuk...

A fogadóba négy alaposan elázott férfi lépett be nagy lármával. Leültek a sarkba, kolbászt, erős szilvapálinkát és sört rendeltek.

– Brunnenbauern, kútásók – súgta a fogadós. – Nem tudom, hová valósiak. Egész nyáron a környéket járják, munkát keresnek.

– Hej, Schulze, miféle csodabogarat itatsz ott? Gyere már ide, öreg! – a legmagasabb, egy borotvált fejű behemót hívogató mozdulattal húzott oda egy széket.

– Vendég, francia. Hagyjátok békén.

– Francia? Életemben nem láttam még franciát – jelentette ki mély basszusán a másik.

– De az apám, az látott! Gravelotte-nál harcolt! – rikácsolta a harmadik, egy kicsi, tökrészeg alak, akinek kancsal, üveges tekintete és nyúlszája volt. – Forduljon föl! Ide vele, ezzel a két kezemmel fojtom meg!

– Igyon velünk egyet, Francia úr! – rendelkezett a behemót.

Chabot nem félt tőlük, átült az asztalukhoz.

– Maguknál nem isznak ilyen trágyalét, mi? – a basszus teli poharat tartott az orra alá.

Chabot kiitta, csillagok táncoltak a szeme előtt, és fürgén megragadta a sörskorsót, hogy enyhítse az undorító ízt.

– Én már bemostam volna neki egyet meg még egyet! Hogy a pokol égesse meg – rikácsolt ijesztően a nyúlszájú.

– Fogd be, Otto! – mordult rá a basszus. – Mit csinálsz abban a Franciaországban, mondjad! Biztos orgonista vagy, annak nézlek.

– Festek.

– Ne hazudj! – ragadta hirtelen nyakon a dagadt. – A festőt mindig megismerem, mész van a körme alatt, a cipője meg csupa mocsok! Te meg tudod, hogy nézel ki?

– Úgy vagy felöltözve, mint egy koporsóba való megboldogult! – röhögött a basszus.

– Na, majd mindjárt hullát csinálók én belőle! Kinyírom, szétverem a pofáját! Hogy a kolera rágja szét a beleidet, te disznó barom! – dühögött a kicsi, mint aki megveszett.

– Záróra, uraim, végeztünk! – szólt közbe torokhangon a fogadós. – Mindjárt itt a csendőrség!

– Én hozom rád a csendőröket! – ugrott neki a basszus egy görbe karóhegyező késsel. – Nyitva kell tartanod, amíg mi iszunk és fizetünk, megértetted, te kutyafajzat?!

Chabot-nak határozottan elege volt a társaságból. Nagy nehezen felállt, és imbolyogva a kijárat felé indult.

– Várj csak! – rikkantotta a negyedik, aki eddig csöndben iszogatót. – Fizess, de rögtön, te barom!

Minden ellenállás nélkül a zsebébe nyúlt, kivett némi aprót, meg sem számolta, úgy tette a pohara mellé. Aztán zúgó fejjel kiment, és ájultan eldőlt a tornácon, mint egy batyu, úgy is maradt, a korhadt oszlopot ölelve.

A felkelő nap ébresztette, egyenesen a szemébe tűzött. Csak kis idő múlva fogta fel, hol van, és hogy került ide. Egészen elgémberedett a hidegtől, a feje majd szét pattant, a gyomra olyan volt, mint egy vulkán belseje.

Közvetlenül előtte, a fogadó udvarán a kútások készülődtek az útra. A dagadt a pénzt számolta egy vászonzacskóban, a basszus tüntetően élesítette a kést, a hallgatag kenyeret és más, újságpapírba csavart élelmiszereket pakolt egy zsákba. A nyúlszájú, láthatóan még részeg ámokfutásban, káromkodva és fenyegetőzve szaladgált az udvaron, végül elkapott egyet a közelben csipegető tyúkok közül, kitekerte a nyakát, és feltűnés nélkül a zsákba dobta.

Végül felültek az öreg, vedlett, kopott szőrű lovakra, amelyekre kötelekkel és kampókkal kötözték fel a hámot.

– Még gondunk lesz rád! – fenyegette meg öklével a basszus búcsúzóul.

Aztán elindultak mind a négyen, ütemesen ringatóztak az elnyűtt nyergekben, egyik a másik után, a nap felé haladtak porfelhőt kavarva az út szélén. Így keltek át az álmos falvakon, erdőkön, amelyekről a vörös sugarak épp hogy leoldották a maradék sötétséget, így poroszkáltak, a látszólag nyugalomba merült, puszta, őszi földeken.

Valaki kivitte a vasútállomásra, valahogyan, később nem emlékezett, hogyan, eljutott Niedenbe. Öntudatlanul betámolygott a szobába, ahol – a ruháit le sem vetve – keresztben lefeküdt az ágyra. Úgy tűnt, mintha Dé-dé állna az ajtó előtt és nézné, ahogy karjára borulva horkol, és fel akarná ébreszteni.

Estefelé tért magához szennyes gálaruhája és tulajdon teste bűzéiben. Megtalálta a fürdőszobát, hideg vizet pumpált, hosszasan mosakodott a marseille-i szappannal, és rendbe hozta magát.

Meglepte, hogy mindenhol csend van. Senki sincs a szalonban, az ebédlőben, a kertben, a víznél! Még a konyhában is eloltották a tüzet, és pedánsan elhelyezték a kitisztított serpenyőket. Stiebl hálósobájának ajtaja zárva volt.

Kínézett az ablakon, és észrevette Ingolfot, aki a gazdasági udvaron sétált. Chabot odasietett.

Az inas ránézett, tekintetébe alig észrevehető elnézés vegyült.

– Stiebl úr nagyon rosszul lett az éjszaka, a doktor elvitte reggel a johannisburgi kórházba, ma már nem jön vissza. Minden vendég elutazott.

– Hogyhogy elutazott? Bernardette asszony is?

– Ó, igen, ők utaztak el elsőként Huber úrral, tizenegy huszonhétkor Königsbergbe. A többiek a későbbi vonattal mentek, mindenki hazafelé. Mondták, hogy keltsem fel, de lehordott az úr.

– Ide hallgass – kérdezte remegő hangon –, Bernardette asszony nem hagyott itt nekem valamit, egy levelet sem, semmit?

– Azt mondta, adjam át, hogy írni fog.

– A műterem kulcsát.

– Mit, kérem szépen?

– Add ide a műterem kulcsát, meg akarom nézni a „Próféták”-at.

– Stiebl úr határozottan megtiltotta, oda egyébként sem szabad belépni senkinek, nem volt tegnap bemutató.

– Ne járjon a szád. Mindjárt elutazom, soha többé nem térek ide vissza. Ezért jöttem ide Franciaországból.

Ingolf szabódott, ahogy tudott, de végül felmentek. A műterem nagy, üvegezett helyiség volt mérhetetlen mennyiségű kacattal, kartonokkal, állványokkal, rendetlenül széjjelhagyott eszközökkel teleszórva. Megérintette a palettán elkent festéket. Kemény volt és száraz, mint a forgács, és fakó, senki nem festett vele már régóta.

Maga felé fordított a faltól néhány vásznat. Csendéletek, jó kompozíciók, pár darab a környéket ábrázoló „képeslapszerű” tájképekből. Szemben az egész falat elfoglaló keret, amelyet szorosan takar a mennyezettől a padlóig érő függöny.

Chabot megfogta a sarkát, és megrántotta a leplet, ugyanezt tette Ingolf is. Pár lépést hátráltak.

A mű befejezetlennek tűnt. A közepét egészen absztrakt jelek borították, vad színekben pompázó, gomolygó alakzatok, motívumok és formák, amelyek nem emlékeztetnek semmi olyasmire, amivel az ember a való életben találkozik. Nem volt semmiféle szimbólum, semmi nyoma konkrét üzenetnek – azt leszámítva, hogy az egész magma olyan benyomást keltett, mintha egy pillanat múlva kiömlene a keretből, és a rikító, nyúlós massa elnyelné a nézőt.

– „Próféták” – suttogta maga elé. – És megint nem derül ki: zseni vagy kóklér, ostobaság vagy megvilágosodás? Tehát a jövőben nincs tartalom, nincs rend, sőt lehetőség sincs arra, hogy felfogjuk a világ értelmét, mert elveszített mindent, meg a geometriáját is.

Kora este becsomagolta a holmiját az egyetlen bőröndbe, amit Dé-dé meghagyott neki, és éhesen – mert a Stiebl-házban már senki sem adott enni – elindult az állomásra.

Magányosan gyalogolt végig a néptelen erdei sétányon a zárt panziók mellett, beszívta a sűrű fenyves felől érkező, utolsó meleg fuvallatokat.

Félt a hazatéréstől, Párizstól, az éjszakától az üres lakásban, a kávéházi tekintetektől, a türelmetlen, lapos beszélgetésektől, ahogy egykori társai szokták emlegetni a jelentéktelen személyiségeket a mindennap szájról szájra járó nevek közt.

Alig tudta megvenni a jegyet. Mire beért a kis váróterembe, a vagonok kigyója és a mozdony sárga szeme már előbukkant a kanyarból.

Meghallotta, hogy egy ismerős hang szólítja, és észrevette, hogy neki integet az ablakon kihajoló Schwind doktor. Ezért az első osztályra szállt föl, és lero gyott a vörös plüssel bevont ülésre.

– Hazafelé – mondta Schwind, aki vele szemben telepedett le.

– Nem értek semmit, doktor – sóhajtott föl. – Azért jöttem, hogy találkozzam a barátaimmal, ihletet akartam, örömet... Káoszt és boldogtalanságot találtam.

Diszkrétan belépett a fülkébe a kalauz, lehajtotta az átlátszó lámpaernyőt, és meggyújtotta a lámpát. Az imbolygó lángocskák megvilágították a fülke belsejét.

– A barátja, Stiebl, apoplexiát kapott múlt éjszaka. Mielőtt magához térítettem volna az ájulásból, elaludt. Felébredhetett később, fel is kelt. Mellette voltam, meghallottam a zajt.

Chabot türelmetlen mozdulatot tett.

– Ingolf azt mondta, hogy kórházba szállította, Johannisburgba.

– Nem, Breitenheidében van. A betegsége nem teszi lehetővé, hogy közönséges kórházban tartózkodjon.

– Szeretném tudni, bár ez indiszkrét kérdés lehet...

– Az is. De magának tudnia kell... Lepra.

– Lepra – ismételte Chabot iszonyattal.

Nem volt a mosoly sem rosszízű, sem elnéző, épp csak átsuhant a doktor arcán.

– Igen, belpoklos. Afrikában kapta a fertőzést, egy kis faluban lakott néhány hónapig. Tudjuk, szeszély.

A vonat robogott előre, maga mögött hagyta a homályban ezt a távoli vidéket, a szikrák arany farokként szálltak a kocsik mögött, és kihunytak a töltés oldalán.

– Miért Breitenheidében? Az emberek butaságokat beszélnek. Tegnap átveztem abba a faluba, nincs ott semmi. Csak majdnem megkéséltek.

– Egyszerű. Minden olyan államban, amely tengeren túli területeket tart fenn, vannak, akik megkapták a leprát, bár ez a betegség egyáltalán nem olyan fertőző, mint gondolják. A leprás nem érintkezhet másokkal, de nem is halálos a betegsége. Ezért működnek olyan intézmények, mint ez a breitenheidei. Nagy, erdei terület, néhány szépen elrendezett épület, tó, kórház, hangversenyterem. Teljesen néptelen, ideális hely. A császár tartja fönn az egészet, a beutaltakat vagy inkább a lakókat, mert be kell tartania a „becsületbeli ígéretek”, amelyeket állítólag még Lipót tett a Szentszéknek. Nem gondolkodott még azon, miért hallgattak el a kolompok egyszer, még a múltban, és miért tűntek el a belpoklosok a városfalak mögötti mocskos lepratelepekről? A világ hatalmasságainak köszönhetően az az európai, aki megkapta a leprát, megszabadulhat a nyomortól, ott élhet bőségben és békeességben, átadva magát a szenvedélyeinek élete végéig. Láta tegnap azokat a muzikusokat... Vannak ilyen intézmények Angliában, Belgiumban, de olyan modern, mint ez, egy sincs. Szó se róla, ezek a területek voltaképpen területen kívüliséget élveznek, léteznek titkos záradékok a nemzetközi szerződésekben, amelyek még háború esetén is megtiltják, hogy feldúlják diszkrét határaik nyugalalmát.

– Tehát kétszeresen beteg volt, kétszeresen belpoklos...

– Az agyvérzés nem bizonyult nagyon súlyosnak. A bal keze megbénult, alig tudja mozgatni az ecsetet... Megengedtem, hogy Niedenben lakjon, míg el nem hatalmasodik rajta a betegség, mert ez az ember, mielőtt megutálta volna az életet, keserű, viszonzatlan szerelmet érzett az emberek iránt, és nehéz lett volna neki... Nos, most végleg Breitenheidében kell maradnia, gondoskodásra, segítségre van szüksége. Breitenheide maga a mennyország a leprásoknak. Minden leprásnak. Gondolkodjon el ezen, Chabot – tette hozzá határozottan.

– A mennyországból nincs visszatérés.
– Mégis mindenki oda akar jutni. Holnap visszamegyek Niedenbe, hogy elrendezzem a dolgaimat. Utána már nem találkozok velem. Csak a nap és a hold, amire több millió szem néz fel, az fog összekötni az emberekkel. No, meg a spanyol borok...

Akárcsak pár nappal ezelőtt, most is sok ideje maradt az átszállásra. Bolyongott az utcákon, átgázolt a fényfoltokon, amit az ormótlan utcalámpák vetettek, hallgatta tulajdon lépteit, ahogy a bérházak sötét falai visszaverték a hangjukat.

Odaért Grütznér kávéházához, az ablaküvegen keresztül szomorúan nézte az üres asztalt az emelvényen, és visszafordult a pályaudvar felé.

A nikkelcsillogású Königsberg–Berlin–Köln expressz éppen begördült a peronra. Odavontatták a postavagonokat, csengő ütésekkel ellenőrizték a kerekeket, az emberek sietség nélkül szálltak be.

Ugyanazon a peronon, a túloldalra beállt az éjszakai vonat, amely Ortelsburgon és Niedenen keresztül Lyckbe tartott. Ahogy feljött az aluljáróból, Chabot hirtelen megállt a két ellentétes irányú áramlat között, tanácstalan volt ebben a különös pillanatban, amely után már nem lesz választása.

Felemelte a bőröndjét, odalépett a vonathoz.

Lábát a lépcsőre helyezte, kezével az elegáns pullmankocsi ajtaja melletti fényes korlátba kapaszkodva megingott, és félbemaradt a mozdulat.

MIHÁLYI ZSUZSA fordítása

Észak Atlantisza

1.

*A városi buszra egy óránál is többet kellett várnunk
„Itt ahol állunk tyúkketrec volt régen
és ott állt a nagyszüleim háza abban laktam a háború után
apám a vízműnél dolgozott és én pirkadatkor mielőtt iskolába mentem
vagy később munkába a városházára mindig a templomba siettem
mert mindvégig ministráltam és Hugó bácsi is maradt templomszolgá
a Píza kiöntött ahogy most is télen jégpálya volt
egészen a fogdáig hol a mi Kochunk és a ti Michniketek ült”
Álltunk a wartenburg–barczewói temető dombján
Winfriedék sírjainak még nyomait sem leltük
tört levél korhadó rügyek palackok egy rakáson
kicsit furcsa volt hogy milyen közönyös és rideg itt minden
„Ezek csak hamvak az ember hazája a másik ember”
és elindultunk a keskeny utcákon a kuporgó házacsákák közt
tetejükről a még meleg és gazdag égbolt csöpögött lefelé
Holnap Halottak Napja barátokunk először vagyunk együtt
a mi városunkban ő 1938-ban született én 1952-ben
német és lengyel két warmiai ifjú
a világ kezdetét a szabadság ihletét kerestük*

2.

*Emlékeinkben megnőtt és összezsugorodott Szent Anna és András
temploma belsejük tiündöklése átölel védelmezőn
az evangélikusok templomát téglanyak karcsúsítja
udvarán gyorsan feketülnek az egybehordott zsidó sírkövek
és fél lábbal már a külvárosban a piciny zsinagóga
ma zászlók függnek benne sokfelé szótták őket a nagyvilágban
hol nem fú pusztai szél nincs sírás hanem fény van
távol a gonosztett zajával kidöntött zsidó temetőtől
mely szorongva ékelődött a bérházak közé
hol a német időkben tisztviselők éltek vidám napjaikat
összehajlítgatott bádogtábla ilyen lehetett Mózes szemhéja is*

Kazimierz Brakoniecki (1952) költő, esszéista, irodalomkritikus. 1991-től a „Borussia” című folyóirat főszerkesztője. Főbb kötetei: *Zrośty* [Hegek] (1979), *Żywoty* [Életutak] (1982), *Atlantyda Połnocny – Atlantis des Nordens* [Északi Atlantisz] (1998).

midőn lejött a Hegyről és a leveleket csak cipőnk zavarta föl
hasas barokk csúcsú galériás gótikus torony kémelei
a háztetőket és szomszédját a városháza komikus kis csőrét
nem messze a Piza csillámlik kopott horgászbótot vet ki magából éppen
„Életem legszebb percei voltak itt ültem a víz fölött
47-ben nem mentiünk el reméltük a németek visszatérnek
nem tudtunk lengyelül nagyanyó éhen halt aztán nagyapám is
csak 57-ben kaptunk útlevelet és így ért véget
Húsvétkor a toronyban trombitás állt és az égbe kürtölt
parókusunk tartotta a szokást a lengyel időkben is”

3.

Winfried és Kazimierz véletlenül találkozott és született
egy városban más országba nyelöbe családba
egy vallásban keresztelték őket egy templomban abban ahol téglából volt az Isten
köldökszínőrkukat az erőszak deportálás ateista nap és telek
korát áthidalva csodásan mégis egybefonta Orkowska
Szülőházaink előtt állunk és én emlékezem
ama decemberi reggelen anyám nehezen szült engem
Hanowska a földszinten nem volt otthon apám Orkowskáért szaladt
és meglökte az utcán Winfried apját ki épp munkába ment
S végül ott állt fölöttem kereszteléskor a ministráns
Winfried és a parókus megszólalt tört lengyelséggel
Megjött a busz mozdult a nép pár kamasz fölugrott még menet közben
a sofőr beléúrt hajába és nagy zúgással elindult Olsztyn felé

4.

Az északi végeken ellenséges lövedék sívít a falun át és ledönti a tornyot
az udvarház összeomlott a temető kétfelé szakadt
kettévált az almafa törzse és még két fekete-fehér alma is
ma észreveszem az egyiket dércsípetten hever és susog valamiit
német falucska Kelet-Poroszország szívében ma lengyel Patkaniec
és orosz módra háromszoros sövény szögesdrót és elvadult földhányás
és az árok kitátott szájába belévert határoszlopok szétdúlt üressége
lengyel falu az elfeledett végeken fészerek ázott pajták
golyatolttól nádtól emlékektől érdes házfalak
törött kezű anyóka és rongyos biciklista
iskolás fiúcska üldögél táskáján bamba képpel
az orosz őr szeméhez emeli otromba távcsövét
kiirtott baltiak mohó keresztesek és tatárok forgataga
szétkergetett ladikok nyelvek énekeskönyvek és várromok
csordákban tehenek kiket nem fej senki csizmahegyek s répahalmok
wilnói grodnói sarnói és rastenburgi néma deportáltak vagonjai
időzónák kultúrák nyelvek és civilizációk határán állunk

*az egykor osztatlan harcias fölosztott Poroszországban
és ha újra összeilleszthetnénk a szerteszórt fűszálakat csontokat téglá- és kődarabkákat
ha a porosz kultuszok és ősök mocsarának mélyére láthatnánk
ki szólna hozzánk akkor mely nyelven s mily kedéllyel
mily bosszút követelne s mily édes gyűlölséget
„Észak Atlantisza” mondjuk egymásnak és hangosan nevetve
faggatjuk a szabadságot állat és ember házának világának forrását
és a halálba drótozott határ mentén sétálva szaggatjuk a vén fa sebeit*

Szükebb hazák

*oly sokat írnak és beszélnek
szükebb hazáról mostanában
Vincenz így Vincenz úgy
Gardzienice Színház
Węajta pereme
szaladgálnak mint az örültek
barlanglakó-fattyak harsonával
harmonikával
rémisztgetik és szalagra veszik a falvakat
és másokat is kényszerítenek
hogy imádják és hallgassák
e bőgést jajszót siránkozást
mintha megkergültek volna
de én nem hiszek nekik
csak tettetik
hisz Nyugatról jött ez is
s miért csak Németországban
lépnek föl
ott senki sem érti őket
csak húzzák ríkatják
tépik a hegedűt
izzadnak és ölelkeznek
a közös táncban
és ezt hívják szükebb hazának
barátom hisz ők
sosem laktak falun
a parasztnak nincs nagyobb
házaja mint a köröm
alatt a pizsok
de az is a munkától
s nem a bárgyúságtól*

Elmerengve

Egyes nemzetek oly nagyon hasonlítanak egymásra
hogy a másokban már saját képüket gyűlölik
s a gyűlölködést képmutatást és undort mely lassan porrá őrli őket
gátlás nélkül osztogatják a többi népek is
Nem tudják hogy majdan az utókor szemében nem lesznek más
mint agyagos véres köd mely a siralmas légben gomolyog
és szűkület a sír ütőerében

Egyes nemzetek oly nagyon hasonlítanak egymásra
hogy saját nyelvüket nem értik a másikéban
s még a halál órájában sem bírnak szót érteni
Népek kiket vallás máglya gettó választ ketté
az utókor szemében együtt pusztulnak el
midőn a mindentudó rossz eltiporja őket
csupán a gyűlöletben lesznek végre eggyé

Borussia

Észak Mágusának, a königsbergi Johann Georg
Hamann-nak (1730–88) emlékére

Kicsavarodott az ég akár a lovagrendi-szovjet sisak lemezei
moszathegyet perzsel a rozsdás tengeri szél
borostyánba fagyott porosz végtagok sírhalmok
Königsberg te bekormolt lámpása Germániának
tornyaidról nem üdvözli Lenin a világot
Królewiec bús város kit nincstelen részeg népek bitorolnak
Kalinyingrád kráterekkel pötyyözött boldogtalan holdbéli város
a parton vérrel alkohollal könnyel teli atomtengeralattjáró
kicsavarodott az ég akár a porosz és szovjet emlékművek lemezei
házgyári költemények rozsdás okádékával telihányt földnyelv

Kalinyingrád komor szigettenger a birodalom széttört óceánján
betontuskó szétvert régiségek halmán
esetlenül nyújtja égbe ódon csontjait a néhai katedrális
Bosch földjében termett asszonyosság aranyfogával mosolyogva
kalauzol s azt hiszi hív németként tértél vissza
a szocializmus bájaitól ragacsos villamosok és trolibuszok
tépett ülésein jól öltözött nők ülnek kényeskedve
amerikanizált ifjak lebzselnek a pénzváltók lépcsőin

pufajkás harcosok reszketnek rosszulléttől vagy delíriumtól
kézacsakónyi röpiratot szórtak széjjel Jehova Tanúi
Marx dermedt művei hevernek a járdán Buddha mellett
házaspár séta közben figyelmesen kerülgeti a pocsolyákat
csalángödrök és betonhusángok a telepen bármely percben kitörhetnek
csinos leány áll egy gúnyosan mosolygó kifosztott fülkében
hol nincsen ajtó üveg sem ablakában s ő csak kacag a kagylóba
rögvest felel néki a kombinéba bújt Sztálin szép ruháját német csomagból szerezte
kótyagos ifjakat hordó küllországi autók
húznak el rázkódva bűzös füstöt köpködve rikítóan
Schiller Kant Lenin Márk Kalasnyikov Maffia szobra
német szovjet erődök bazárok és kurvák
borbély alma flaskák savanyú uborka díszeleg a járdán
rockzenétől hevült ciszternákban kortyolhatsz sörödből
terepjárók zörgése romhalmazok viskók lomok és idegen sírok
jól szituált pár gázol hazafelé az ócskavasban
a lehetetlen város fölött nyirkos hold kukorékol
a romlástól bűzös földben balti borostyánbálvány gördül lassan
igavonó állat vonszol Nyugatra néhány semmiséget
a szesszel átítatott groteszk vad kentaurja

Knipawa már nincsen tetemein csodás park hívogat
pompás műszobrok az eltemetett hullák fölött
megnézzük hát Oleggel sötét szemű zsidó-orosz író
baráttal Jeszenyint Blokot Puskind és még másokat is
és hallgatjuk a mélyből a szférák zenéjét Kant játszik németül dalol
a csillagos égről melyet elföd most előlünk a bombák perzselte pázsit
majd árnyas fák alatt heverve csevegünk a szépről emlékeinkről
összevetjük más európai metaforákkal a morális imperatívuszt
Oleg kinyitja táskáját előszedi atlaszát regényét egész archívumát
éveket töltött hajókon kikötőkben dokkokban gyermekként látta
hogyan terelnek fogságba lengyel tisztet emlékszik hideg volt
most regényt ír őseiről kik egykor Názáretben éltek
megint forradalom volt s visszatért Jézus Oroszországba

Írótalálkozón ülünk előtttem vén fejek
unott betűk elivott jelképek beteg szívek és iskolapadok
akár egy lapolvasóban gazdakörben pártértekezleten
itt mindenki jellegzetes megindító kivételes
a szünet nélküli rettegés egyetlen kifulladás maszkját látom bennük
s nem tudom hogyan segítsék rajtuk hisz gyermekük lehetnék
Oleg zsidó barátom te porosz te sarus apostol
agyonhajszolt prófétája Oroszhonnál tágasabb Németföldnél gazdagabb
Borussziának levelemben kérlek hátra ne tekints
ne keresd a pinceablakokból előgomolygó bűzös apokalipszist

A SZENTLÉLEK UTCA

Johanna Schopenhauer Danzigban töltött ifjúságáról mesélve emlékiratai negyedik fejezetébe rejtélyes mondatot sző, amely – minthogy szerzőnk szándékosan nem fogalmaz pontosabban – különböző találgatásokra ad okot. „Életem alakulásában – mondja – mindvégig egyetlen apróság játszott döntő szerepet: az, hogy szüleim háza ott állt, ahol állt. Ha csak néhány házzal feljebb vagy lejjebb laktunk volna ugyanabban az utcában, minden másképpen történt volna, és magam is más emberré váltam volna.” Johanna Schopenhauer „elképesztő véletlennek” mondja ezt, de sem itt, sem az emlékiratok más részében nem magyarázza el, valójában mire is gondol. Pedig aligha képzelhető el súlyosabb kijelentés, hiszen ez a véletlen határozta meg teljes életét, azonosságtudatát, azt, hogy kinek is tartotta magát. Még inkább gondolkodóba ejt ez az állítás, ha tudatosítjuk magunkban, mennyi idő telt el a történetek papírra vetéséig. Johanna asszony 71 évesen írta le visszaemlékezéseit, a felidézett eseményektől, emberektől és helyektől több mint hatvan év választotta el. Ilyen távlatból nem nehéz apró tárgyi hibákat ejteni, és ezekre könnyen rá is mutathatunk az emlékiratokban, de azt nemigen hihetjük, hogy az író nő helytelenül ismerte volna fel a szülei Szentlélek utcai házából kiinduló szálakat, amelyek egész életét átszöttek.

A Szentlélek utca 81 homlokzatán az 1650-es évszám állt, és az író nő szerint a ház nem volt sem szép, sem csúnya, sem nagy, sem kicsi. Ismertetőjele egy a barokk oromzatot záró fémtেকnőc volt. Így hát Johanna Trosiener szülői házát nem valamiféle antik allegória vagy kereskedőszimbólum uralta, hanem egy lomha hulló. A háborús sérüléseket mára eltüntették, és most ott áll a többi felújított ház között, tetején a fémtেকnőc másolatával. És noha számos kis lakásra tagolt belsője semmiben sem emlékeztet a Trosiener-ház belső terére, homlokzata és bejárata láttán el tudjuk képzelni az emlékiratok számos jelenetét. Mindez azonban nem magyarázza az „elképesztő véletlen” emlegetését, nem tudjuk, miként alakult volna Johanna élete, ha szülei háza a 81-es számmal jelzett teknőcsös háztól lejjebb vagy feljebb helyezkedett volna el. Tényleg valaki más lett volna belőle? És ha igen, akkor mégis ki? Bizonyára kulcsfontosságú itt a szomszédság: a Trosiener-ház közelében álló három épület fontos szerephez jutott Johanna életrajzában. Természetesen nem az épületekről van szó, hanem azok lakóiról. A legközelebbi házban (amelynek fala közös volt Johannával) helyezkedett el az anglikán templom és a hozzá tartozó lelkészlakás. Lakója, a danzigi angol kereskedők lelképásztora, Richard Jameson edinburgh-i skót teológus még Johanna születése előtt barátságot kötött a lány szüleivel. Andreas Schopenhauer gazdag patrícius kicsit távolabb fekvő háza pedig később, miután férjhez ment Heinrich Floris Schopenhauerhez, Johanna új otthona lett. A harmadik fontos épület akkoriban az 54-es számot viselte, és Daniel Chodowiecki szülőháza volt, amelyet a művész meg is örökölt egyik rajzán.

Johanna életének alakulása szempontjából természetesen a Schopenhauer-háznak volt a legnagyobb jelentősége. A feleséget kereső Heinrich Floris figyelmét elkerülhetett volna Christian Heinrich Trosiener egyik felcseperedő leánya, ha nincs ez a közeli szomszédság. Johanna egyébként meg is jegyzi, hogy leendő férje számos alkalommal figyelmesen szemügyre vette őt anélkül, hogy tudott volna róla. Amikor a tizenkilenc éves

Paweł Huelle (1957) költő, író, drámaíró, irodalomkritikus. Fő művei: *Weiser Dawidek* [Weiser Dávidka] (1987), *Opowiadania na czas przeprowadzki* [Elbeszélések a költőzködés idejére] (1991), *Pierwsza Miłość i inne opowiadania* [Első szerelem és más elbeszélések] (1996).

Trosiener kisasszony Schopenhauerné lesz, élete gyökeresen megváltozik, ám továbbra is a Szentlélek utcában lakik majd, csak néhány házzal arrébb, a túloldalon és sokkal előkelőbb körülmények között. Itt születik meg Arthur, a majdani filozófus, innen költőznek el örökre Schopenhauerék Danzigból, amikor a várost 1793-ban bekebelezi Poroszország. Mielőtt azonban e következményekkel terhes eseményekre sor került volna, Johanna kisasszony a Szentlélek utca két másik házának vonzáskörében nevelkedett.

Richard Jamesont, a közvetlen szomszédot hatvan év elmúltával irodalmi párhuzam segítségével idézi fel Johanna Schopenhauer: a skót teológus arcvonásai és bizonyos tulajdonságjegyei az írónőt kedvenc regényhőseire emlékeztetik, az *Érzelmes utazás* Yorickjára és Tristram Shandyre. Ez a laza képzettársítás semmi esetre sem csorbítja a tiszteletes érdemeit, „amikor nagyobb lettem – írja Johanna – Jameson tanárommá, bizalmasommá, tanácsadómmá vált”. Kétségtelenül a felvilágosodás embere volt, méghozzá a legjobb fajtából való, szívélyes barátsága a kislánnyal, majd a bakfissal, illetve fiatalasszonnyal magán viselte egy sajátos fejlődésregény minden jegyét, amelynek során a felvilágosult, udvarias és művelt lelki vezető bevezeti az életbe a fiatal és tapasztalatlan teremést. „Éneklés zongorakisérettel, néhány taktus polonéz vagy mazurka előadása, egy menüett helyes eltáncolása és néhány francia fordulat szajkózása kellő bátortalansággal, ez volt minden, amit akkoriban egy lánytól elvártak”, jegyzi meg az író nem minden malícia nélkül. Jamesonnak köszönhetően tanulmányai, intellektuális távlatai és ambíciói jóval meghaladták azt, ami akkoriban elvárható volt egy közepesen vagyonos kereskedő lányától. Az emlékiratok tizenharmadik fejezetében a teknőcs ház előtt töltött derűs este gyönyörű, idilli képe tárul elénk. A terebélyes gesztenyefa alatt Johanna apja csendben pipázik, a közeli mottloui kikötőből már nem hallatszik oda a munkazaj, álomba merült a Magtár-sziget, ahol napközben még elég jól megy az üzlet, a világ még a megszokott kerékvágásban halad, a város, a történelem és a család rendje a Szentlélek utcára boruló csillagos égben teljesedik ki. Jameson, mint majd minden nyári estén, most is kint ült a családdal. „Egészen belemerültem szavaiba, amikor a felettünk keringő titokzatos világok milliárdjairól beszélt, megtanított a legismeretebb csillagok nevére, másnap pedig kék éggömbjén megkerestem a csillagképeket, amelyekhez tartoznak, hogy aztán újra felkutassam őket az éjszakai égbolton. Meg kellett határoznom, hogy különféle országok milyen földrajzi hosszúságon illetve szélességen fekszenek. Hajszálpontosan meg tudtam például mondani, hogy mennyi az idő Párizsban vagy Arhangelszkben, amikor nálunk délután három óra van. Minden elrepülő pillangóról, minden mellettünk zúgó bogárról tudott mondani valamit. És így folyton tanultam, anélkül, hogy észrevettem volna.” Naponta több órát töltött Jameson házában, és e beszélgetések köszönhetően kiválóan megtanult angolul. Ám a felvilágosodásnak nem csupán természetrajzi és csillagászati érdeklődése töltötte be találkozásait. Jamesonnál forgatta a *Spectatort*, Lady Montagu leveleit, Homéroszt olvasott Pope fordításában, Young *Éjszakai gondolatait*, valamint hosszú szemelvényeket Miltontól és Shakespeare-től. Ez sok volt egy olyan kereskedő lányától, aki Johanna szerint „veszélyes tehetsége és jól kamatoztatható tapasztalatai révén szinte teljesen palástolni tudta az iskolai ismeretek hiányát”. Sok volt abban a környezetben, ahol egy serdülő lány angoltudása fölösleges hóbortnak számított. Az anglikán templomot és a lelkészlakást magába foglaló ház szomszédsága tehát Johanna számára valóban a körülmények szerencsés egybeesését jelentette. Ha Richard Jameson a város valamely másik negyedében lakott volna, vagy a Szentlélek utca távolabbi részén, lehet hogy nem került volna sor a titokzatosan fölöttünk keringő világokról szóló beszélgetésre. Sem a *Spectator*, Young vagy Shakespeare szövegeinek olvasására.

Walter Abendroth Arthur Schopenhauer életrajzában azt írja Johannáról, hogy temperamentumos volt, szeretett szórakozni, amellet friss szellem és élénk fantázia jellemezte. Kétségtelenül része volt ebben Jamesonnak, az ő személye a harmadik, Johanna számára fontos Szentlélek utcai házzal is összekapcsolódik. Az akkor az ötvennégyes számot viselő

házi, Daniel Chodowiecki szülőházáról van szó. Jameson ugyanis minden évben megajándékozta tanítványát a gothai kalendáriummal, amelyet Chodowiecki gyönyörű metszetei díszítettek. Johanna remekművekként emlegeti, és hozzáteszi, hogy – Ralf *Természetrajz*ának illusztrációihoz hasonlóan – megpróbálta lemásolni őket. Evvel a gesztussal Jameson nem vezette teljesen új világba neveltjét, hanem felidézte a hétéves Johanna találkozását a mesterrel, amely oly nagy hatással volt a kislányra, hogy emlékét egész élete során megőrizte, és emlékirataiban is megörökítette. „Daniel édesanyja – írja – keveset és nem szívesen beszélt németül, mert francia volt, akit a hugenottaüldözés kényszerített szép szülőföldje elhagyására. Megtartotta azonban a francia polgárásszonyok viseletét, szokásait és nyelvét. Hajlott kora és meggyöngyölt látása miatt nem tudott már segíteni felnőtt lányainak az iskola vezetésében, de szívesen időzött a gyerekek közt.” Valóban, amikor a hároméves Johannát a Szentlélek utcai iskolába kísérte egy Adam nevű szolga illemet és francia nyelvet tanulni, az iskolát már Daniel idősebb nővérei Elisabeth és Henriette vezették. A művész már állandóan Berlinben tartózkodott, de 1773-ban, amikor Johanna hétéves volt, anyja hívására Danzigba érkezett, és ennek az utazásnak a gyümölcse a híres, 108 metszetet tartalmazó napló. Minderről nem kellett tudnia a kis Johannának. A művésszel való találkozás gyermekora legnagyobb, egész életére kiható élményévé vált.

Először volt tanúja a művészet születésének. Chodowiecki az iskoláslányok jelenlétében kinyitotta vázlatfüzetét, és lerajzolta az egész osztályt. „A szemem láttára – meséli több mint hatvanhat év múltán – egy kis papírlapon elénk tárult az egész osztályterem. Soha nem gondoltam, hogy ez lehetséges! Elállt a lélegzetem. Semmi mást nem éreztem, semmi másra nem tudtam gondolni, csak arra, hogy bár engem is az a szerencse érne, hogy valami hasonlót tudjak alkotni.”

Chodowiecki a kis Johanna portréját is megrajzolta, és a lánynak ajándékozta, megahagyva, hogy vigye haza édesanyjának. „Ettől a pillanattól fogva – olvashatjuk – az én még éretlen gyermeki lelkemben fölébredt a képzőművészet iránti fogékonyság, és egész hosszú életem során vigaszt, örömet jelentett, és csak velem együtt fog kihunyni.” Még ha figyelembe vesszük is az emlékiratok szentimentális és helyenként egzaltált stílusát, nem lehet túlbecsülni a leírt esemény fontosságát. Minden évben, amikor Jameson a gothai kalendárium újabb kötetével ajándékozta meg, gondolatban visszatért a Chodowiecki asszony tantermében lezajlott emlékezetes pillanathoz. Ez az élmény valóban az első szerelem erejével hatott: a művész iránti csodálat és művészetének varázsa kitörölhetetlen nyomot hagyott Johanna lelkében. Talán ezért vált az évek múltával olyan fontossá számára, hogy szülei háza éppen a Szentlélek utcában állott, nem messze a Chodowiecki-háztól? Ha a művész anyja az Agár utcában vagy a Kert utcában vezetett volna iskolát, Trosienerék aligha szánták volna rá magukat, hogy olyan távoli tanintézetbe küldjenek egy ilyen fiatal kislányt, és akkor Johanna soha nem pillanthatta volna meg munka közben Chodowieckit.

E szép élményhez azonban egy másik esemény is társul az emlékiratokban, amely nem csupán a mesterrel való 1773-as találkozását árnyékolja be. Johanna tízéves volt, amikor édesapja Lipcsébe indult. A kislány lefegyverző naivitással a következőket kérte szüleitől: hadd kísérje el apját, és hadd maradjon Berlinben Chodowieckinél. Ez a kislány kora miatt teljesen irreális terv – vagy inkább hangosan kimondott ábránd – nem szelíd korholást vagy vállrándítást váltott ki. „Az, ahogy apám a kérésemet fogadta – mondja érezhető fájdalommal –, életem első valóban súlyos tapasztalata lett (...) Még ma, több mint hatvan év múltán is keserűséggel emlékszem arra, milyen kegyetlenül kinevette az én, szerinte ízetlen, kívánságomat.” Az ízetlen jelző, amelyet Christian Heinrich Trosiener használt, nagyon jellemző. „Mindenki felháborodott, teszi hozzá, hogy egy gyerek az ő családjukból olyan alantas dologra adná a fejét, mint valamiféle kézműves mesterség. A Trosiener klán beleegyezett ugyan abba, hogy gyermekük kibővített (és Jameson révén ingyenes) oktatásban részesüljön, de hogy egy feltörekvő és a városi tanácsban nem régóta helyet foglaló kereskedői-

nasztia leánya egy ilyen gondolatot hangosan kimondjon, az szégyenteljes és visszataszító volt. Pedig Johanna kívánsága mély volt és őszinte. Azt írja, hogy éjjel-nappal gyötörte a vágy, hogy rajzolni és festeni tanuljon.

Évek múltán, mikor Johanna Heinrich Schopenhauer oldalán Európában utazgat, egy Pyrmont nevű fürdőhelyen megismeri a felvilágosodás harcos hívét, Friedrich Nicolai író és kiadót. Nicolai *Sebalduš Nothanker* című könyvével ajándékozza meg újdonsült ismerősét, „a művet – jegyzi meg Johanna – Chodowiecki remekbe szabott, szellemes és utánozhatatlan miniatűr metszetei díszítették”. Így hát a mester, akit hétvésen ismert meg a Szentlélek utcában, európai utazása során is elkísérte, noha a könyv további sorsáról, vagy a vele kapcsolatos benyomásokról nem esik szó az emlékiratokban. Végezetül fel kell tennünk a kérdést, hogy a Szentlélek utca említett házai közül melyik bizonyult Johanna számára a legfontosabbnak. Jamesoné? Schopenhaueré? Chodowieckié? Jameson bölcs tanára és lelki vezetője volt. Schopenhauertől a város legjobban csengő nevét kapta, olyan vagyont és társadalmi rangot, amilyenről a Trosiener családban nem is álmodhatott senki, ugyanakkor fogolynak érezte magát: a konvenció szorítása férje főbiáival kiegészülve idővel mélységesen boldogtalanná tette a házasságát. Chodowiecki viszont megajándékozta azzal az érzéssel, amely hűségesen végigkísérte élete során, megtanulta, hogy a művészet a létezés olyan eleme, ami nélkül élni sem lehet. Paradox módon Johanna sorsa a beteljesületlenség maradt. Már Weimarban, ahol Johanna kedvére élhetett szellemi életet, szalonjába Fernow, Goethe és Gerstembergk volt bejáratos – a meg nem értés újabb drámáját kellett megélnie. Fia, a mindig komor Arthur nemcsak azzal vádolta meg, hogy hozzájárult Heinrich Floris öngyilkosságához, és túl szabadon érintkezik a férfiakkal, hanem egyenesen élete ürességét hánysa a szemére. Így hát Johanna, aki végre felszabadultan olyan életet élt, amilyenről a Trosiener-házban vagy Heinrich Floris oldalán csak álmodhatott, most fia szemében a közönségeséget, a szalonok ostobaságát testesítette meg. Ha eltekintünk Arthur arroganciájától és szélsőséges ítéleteitől, el kell ismernünk, hogy volt némi igazság abban, amit mondott. Johanna intelligens, rendkívüli nő volt, aki nem fért be a kor szokása diktálta szűkös keretek közé, de művészi vagy intellektuális téren nem volt saját kisugárzása, ez regényében is megmutatkozik. Talán ezért nem ismerte fel fiában a zsenit, aki majd olyan új irányt szab az európai filozófiának, amihez foghatót korábban csak Immanuel Kant. Ezt azonban nemigen lehet rossz néven venni tőle. Számos, Johannánál képzetesebb kortársa sem mérte fel Schopenhauer művének jelentőségét, és értelmét sem látta át. Ma, amikor végigsétálok a félig felújított Szentlélek utcán, ahol nem lüktet már az egykori Hanza-város ritmusa, és megállok a teknőcs házánál, hogy megszámlálom, hány lépést kellett megtennie Johannának Chodowiecki asszony iskolájáig, hányat Jameson lakásáig, és hányat a Schopenhauer-házig, jobban érdekel az emlékiratokból kirajzolódó város, mint az anya, a fiú és a tragikus halált halt apa szelleme közt feszülő dráma.

II.

Günter Grass röviden és találóan mutatja be a Chodowiecki-jelenséget: apja révén lengyel, anyja révén kálvinista, születésénél fogva danzigi, saját elhatározásából művész és a Berlieni Művészeti Akadémia tisztviselője, híres útinaplóját franciául írja. Feszülhet-e több ellentmondás egy emberben? Grass nem lát itt ellentmondást, az ő szemében ezek az európai határvidékek sajátos és jellegzetes kulturális normái, amelyek természetesen és lehetségesek voltak a XVIII. század végén, de később, a nacionalizmusok születésének idején kiátkozták őket a nemzeti mozgalmak vezetői és a társadalmi ideológiák mérnökei. Ugyanezt a jelenséget írta le Lengyelország keleti határvidékein Jerzy Stempowski. A XIX. század megalkotta a genetikai fatalizmus fogalmát: mindenki először lengyel, ukrán, orosz, német vagy litván és csak azután ember. A nemzeti hovatartozás fátummá vált, amely kikezdehetetlen kánont kényszerített mindenkire, még olyan személyes és megfoghatatlan kérdésekben is, mint a vallás vagy a művészet. A Litván Nagyfejedelem-ség tipikus lakója, aki nevét litvánosan írhatta, miközben otthon lengyelül beszélt, bor

mellett belorusz dalokat énekelt, és pravoszláv templomba járt, ma már a múlté. Stempowski és Grass gondolatai összecsengenek: a vallás rangjára emelt nemzeti érzés gyakran vezet annexióhoz vagy büntényekhez a politikában, illetve kiüresedéshez és hanyatláshoz a művészetben. Chodowieckiről írott esszéjében Grass hangsúlyozza, hogy éppen a származásából adódó többféle kötődés tette lehetővé a művész számára, hogy felismerje a XVIII. századi Danzig hatalmas gazdagságát, ahol a hagyományok, nyelvek, kultúrák és vallások sokszínűsége természetes volt. Danzigi tartózkodása során – írja Grass – Chodowiecki megörökítette a lengyel prímást reggeli öltözékében, Humbert Gros urat, a hugenotta templom kántorát, egy angol kereskedőt előkelő sétapálcával, Conradi polgármestert, danzigi hölgyeket kimenő ruhában, Ledóchowski sztarosztát, amint kezet csókol Podoska grófnőnek, buzgón imádkozó lengyeleket, tutajosokat és saját szülőházát a Szentlélek utcában, néhány papot és szerzetest, tekintet nélkül felekezeti hovatartozásukra. Ilyen kulturális sokszínűség és ilyen európaiság uralta a várost, így örökítette meg nem sokkal azelőtt, hogy porosszá és egyenművé vált volna.

Ezt a poroszságot és egyhangúságot szívből utálta Johanna férje, Heinrich Floris Schopenhauer, aki 1793-ban, néhány nappal azelőtt, hogy a porosz katonaság bevonult volna Danzigba, feleségével és fiával mindörökre elhagyta a várost, és Hamburgba költözött. A város új urai szinte azonnal eltörölték Danzig valamennyi republikánus intézményét, amelyeket több mint három évszázadon keresztül garantált a lengyel királyság. A kultúrák hagyományos és színes sokfélesége lassan, de elkerülhetetlenül veszett oda. A hetvenegy éves Johanna, amikor visszaemlékezik ifjúkorára, tisztán látja a nagyszerű hanyatlást. „Ahogy a gyógyíthatatlan beteg boldog tudatlanságban a sír felé hanyatlik, úgy a danzigi házak is, anélkül, hogy ennek tudatában lettek volna, a végüket járták” – írja a tizenkettedik fejezetben. Az emlékiratok tucatnyi részletéből kirajzolódó város hasonlít Chodowiecki városához. Johanna a sokszínűséget és különbözőséget a világ természetes rendjéhez tartozónak véli, tudván, hogy éppen ezekben rejtett szülővárosa bája és sajátos arculata. Ez a leírás már a gyerekszoba bemutatásakor elkezdődik: „Kasia volt első nevelőnőm – írja Johanna –, tőle tanultam meg lengyelül beszélni, előbb, mint az anyanyelvemen.” A lengyel, katolikus ima szövegét, amelyet esténként együtt mondtak el, több mint hatvan év múltán is fel tudja idézni az író, és az, hogy mindez egy németül beszélő, lutheránus házban történt, nem szorul kommentárra. Az a tisztelet, amellyel Christian Heinrich Trosiener az ünnepek alkalmával megjelenő lengyel barátokat fogadja, és a szegénykórház javára adakozik, egyike azon leckéknek, amelyeket a kislány otthon megtanult.

A város egyre szélesebb köreit ismerjük meg. Az író ugyanolyan érdeklődéssel és érzékenységgel írja le a szymekeket, vagyis a lengyel tutajosokat, az angol és orosz kereskedőket, a menonitákat, a lengyel nemeseket, akiknek a viseletét még annyi év elteltével is a keleties férfielegancia legpompásabb megnyilvánulásának tartja. Reakcióiban nyoma sincs az életformák sokféleségétől való idegenkedésnek vagy óvakodásnak, ám állandóan jelen van a felvilágosult kritizmus, amely a bemutatott jelenségek megítélését szolgálja.

Johanna együtt érez a lengyel parasztokkal, akik aratás idején éhbéért szegődnek el Zulawyba aratómunkásnak. Mélységesen felháborítja a jobbágy alárendeltsége lengyel földesurának. Csodálkozik az oroszokon, akik, nem bízván a váltókban és a banki papírokban, mindenért készpénzben fizetnek, mindenüvé pénzzel teli ládikát hurcolva magukkal. Az ironikus távolságtartás a részletek gazdagságával párosul, Johanna visszaemlékezései Chodowiecki munkáinak hangulatát idézik. Mindkettőjüket ugyanaz a világ iránti kíváncsiság, a sokszínűség ugyanazon tisztelete, a visszahozhatatlanul eltűnő formák megmentésének vágya hatja át.

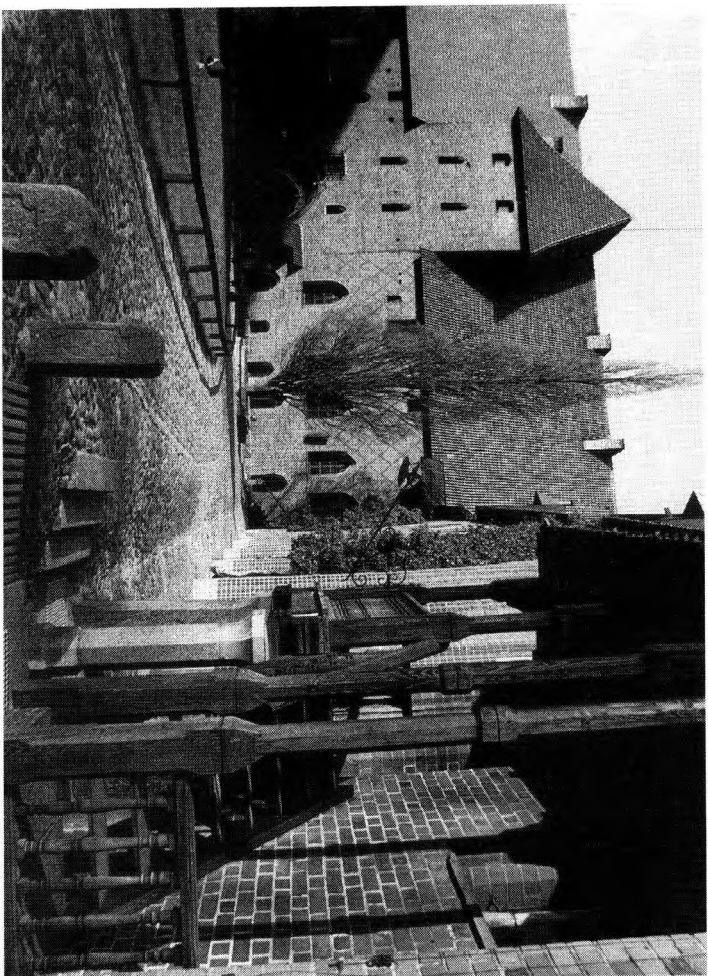
Nehéz lenne megmondani, miként beszélgetett volna e két danzigi szülővárosuk építészétől. Mindenesetre Johanna emlékiratai, Chodowiecki metszeteihez hasonlóan, néhány

találó vonással élénk tudják tární a város teljesen egyedi urbanisztikai arculatát. Megdöbbentő ebből a szempontból Berlin leírása, ahova 1787-ben a férjével látogatott el Johanna. „A vadonatúj város külseje magára vonta ugyan figyelmemet, de hihetetlenül hosszú és széles utcáit éppen szélességük és hosszúságuk miatt üresnek láttam, egyféle mintát követő házait pedig teljesen egyformának. Némelyikük egyáltalán nem is volt ház, csak homlokzat, nem volt mögötte semmi, csak üres tér. Csupán a szimmetria kedvéért emelték őket, hogy elfedjék a csúnya foghíjat a valódi házak között.” Hogy valóban így volt, azt Johanna állapította meg betekintve eme homlokzatok mögé. És hozzátette: „Berlinben önkéntelenül is mindig a színházi díszletek jutottak eszembe.” A potemkini megoldások nem kevésbé lepték meg Johannát, mint a berlini építészet egyhangúsága. Hiszen Danzigot pompás, gazdag, noha zsúfolt változatosság jellemezte. A Hanza gótikus téglaeépítményeitől a barokk homlokzatokon át a rokokó portálokig, amelyeket oly gyöngéden idéz fel annyi év távlatából.

Amikor a Schopenhauer házaspár megszállt az Hotel de Russe-ben, Daniel Chodowiecki 61 éves volt. Három év múlva kinevezik a Berlini Képzőművészeti Akadémia igazgatóhelyettesévé, Johanna és Heinrich Floris fia pedig a második születésnapját ünnepli Danzigban. Nem tudjuk, hogy 1787-es berlini utazása során Johanna beszélt-e férjével Chodowieckiről. Valószínűbb, hogy férje juttatta eszébe a művészt, amikor elmesélte, hogyan találkozott Nagy Frigyesel. Erre is Berlinben került sor, csakhogy sok évvel korábban: 1773-ban. A díszszemle során a király felfigyelt a nézőközönségben szemlélődő Heinrichre, és másnap reggel hatra a palotába hívatta. A király tudta, ki az előkelő danzigi patrícius, a danzigi patrícius pedig tudta, mit tervez városával a porosz király. Schopenhauer nem volt hajlandó Frigyes alattvalójává lenni, és érdekeltségeit porosz földre kiterjeszteni, Frigyes felhívta Schopenhauer figyelmét Danzig függetlenségének politikai sebezhetőségére és elvesztésének feltartóztatatlanságára. A vég húsz évvel a kereskedő és a király beszélgetése és hat évvel a Schopenhauer házaspár európai utazása után következett. Ha az Hotel de Russe-ként emlegetett berlini fogadóban – mondjuk vacsora közben – megemlítette egykori találkozását az uralkodóval, felesége figyelmét nem kerülhette el a dátum: 1773-ban hétéves volt, és Daniel Chodowiecki éppen akkor indult Danzigba, hogy elbűvölje őt művészetével és megrajzolja kislánykori arcképét. Ugyanebben az évben részesült a város első ízben a poroszok áldásaiból, ami vámblokádban és a danzigiak, főként a kordont átlépő hölgyek durva zaklatásában nyilvánult meg.

1787-ben, amikor Schopenhauerék Berlinben járnak, Nagy Frigyes egy éve halott. A házaspár Sans-Souciban meglekinti a szobát, ahol az uralkodó jobblétre szenderült. Az emlékhelyek szentimentális kultusza átmenetileg legyűri Johanna politikai temperamentumát, és ezt írhatja vele: „A szobában, ahol a nagy király meghalt, minden ugyanúgy áll, mint ama borzalmas tavalyi órán. Halk léptekkel közeledtem a kandalló mellett álló támlás székhez, ahol az élet fájdalmas kötelékei leoldódtak az évszázad hőséről.” Johanna, aki ugyanezekben a visszaemlékezésekben vámpírnak nevezi Frigyeset, aki minden élettől nedvet kiszívott a hazából, itt áhítatosan érinti meg a királyi széket. Ha az életet a filmforgatókönyvek szabályainak vetnénk alá, a Johanna által emlegetett széknek azonosnak kéne lennie azzal, amelyiken Frigyes 1773-ban ült, amikor Heinrich Florist fogadta. Johanna azonban nem vezeti tovább ezt a szálát, és nem számol be férje reakcióiról a Sans-Souci-beli kiránduláskor. Talán ezért nem tudom teljesen elhinni neki, amikor azt hangoztatja, hogy teljes mértékben osztotta férje republikánus eszményeit, és igen szívesen hagyta el vele Danzigot 1793-ban. De ez már egy teljesen más történet, egy családi dráma, amelynek következő felvonásai Hamburgban és Weimarban játszódtak. Az, amit danzigi emlékirataiban ránk hagyott, önmagában is kincs, és a mai Gdańskra és Európára Daniel Chodowiecki munkássága és küldetése szellemében enged tekintenünk.

KERTÉSZ NOÉMI fordítása

Ifjúkori emlékeim*

(részletek)

A város magtárai

Szülvárosom legszebb és legsűrűbben lakott részét a Magtár-szigetet körülfo-lyó Mottlau partja határolja; széles, kocsival járható felvonóhíd vezet a magtá-
rakhoz, a danzigi polgárok e nagy kincseskamrájához. Ezt annak idején, s vélhe-
tőleg még ma is, az éjszaka leszálltával mindkét végén erős kapukkal zárták le;
az örök azonban készségesen kinyitották őket, hogy átengedjék a járműveket és
gyalogosokat, ugyanis csak a Magtár-szigeten át lehetett eljutni Langgarten ki-
terjedt iparosnegyedéig, mely ugyan még a falakon belül fekszik, ám mind a
voltaképpen városból eltérő szerkezete és építésze, mind elszigeteltsége miatt
szinte elővárosként tartják számon.

E magtárak az általuk elfoglalt tér, nagyságuk és több százat is kitevő szá-
muk folytán szinte egy kisebb várossal értek föl; nem hivatkozandó, de szilárd és
erős építésmódjuk, ahogyan elődeink mintegy az örökkévalóságnak emelték
őket, beszédes emlékműve volt az egykori boldogabb időknek és az építésükkor
igen magas általános jólétnek. A tűzvészt megelőzendő, a sziget körzetében tör-
vény tiltott mindenféle tűzrakást, éjszakára egyetlen tulajdonos sem maradha-
tott magtárában, naplemente után valamennyit lezárták, és virradatig elnéptele-
nedve, zavartalan magányban pihentek.

Szerencsés helyzetük folytán még ostrom idején is védve voltak a veszélytől.
A Langgarten mögött kezdődő, vizenyős lapály felől mesterséges, messze szét-
terülő árvizekkel elejét vették az ostromlók minden közeledésének; a város átel-
lenes, hozzáférhető oldalán pedig a messze elnyúló erődítmények tartották túl
távol lövegeiket, semhogy a bombák, gránátok meg a háború összes többi, a
védtelen polgárok házaiba halált, lángokat, pusztítást zúdító szerszámai a Mag-
tár-szigetet vagy Langgartent elérhették volna.

Amikor Danzigot, hű ragaszkodása miatt a boldogtalan, hányatott sorsú
Leszczyński Szaniszló királyhoz, mintegy száz évvel ezelőtt ostrom alá vették,
aki csak tehetett, Langgartenben igyekezett oltalmat találni. Apám szülei szintén
oda menekültek akkor hatéveske fiukkal, aki nem felejtette el magával vinni
kedves kis kanárimadarát, melynek egy bomba repesze eléggé csodálatos mó-
don anélkül törte el fél lábacsáját, hogy a parányi énekessel végzett volna.
Apám gyakran és szívesen mesélt arról, hogyan kellett a templomban sokakkal

Johanna Schopenhauer (1766–1838) Arthur Schopenhauer édesanyja. Legfontosabb irodalmi műve az 1829–1838 között íródott *Ifjúkori emlékeim*.

* Johanna Schopenhauer: *Ihr glücklichen Augen. Jugenderinnerungen, Tagebücher, Briefe*, Rolf Weber (szerk.), Verlag der Nation, Berlin, 1978.

együtt a lehető legszűkösebben berendezkedniök, mert az összes ház zsúfolásig megtelt menekültekkel, kis tollas kedvence hogyan gyógyult meg nagyanyám ápolása alatt, úgyhogy a templom boltozata, még mielőtt menhelyüket elhagyták, örömdalát visszhangozta, s az ostrom végetértével hogyan tért vissza ki-ki épségben otthonába. Az életben minden csak ismétlődik! Az unokákat nyolcvan évvel később, 1807-ben a francia ostrom készítette arra, hogy eleik egykori menedékét fölkeressék, és ott ugyanolyan jól érezték magukat; legkedvesebb, legbecesebb ingóságuk a magtárakban lelt elhelyezésre.

Dübörgött a föld, remegtek a házak a lövegek szörnyű mennydörgésétől; késő este, midőn az oda menekültek föl-alá járkáltak Langgarten széles utcáján, láthatták a halált és romlást osztogató golyóbisokat, amint tüzes üstökösökhöz hasonlatosan cikáztak ide-oda az éjfélete égen. Hallották éles becsapódásukat, melyek talán barátaikat, talán saját fedelüket érték, hozzájuk azonban nem bírt elhatolni a pusztítások rettenete.

Néhány évvel később pedig, a gőgös hódítóktól eltűrt végtelen gyötrelem után még egyszer meg kellett ismétlődniök mindeme borzalmaknak! A Németország megmentésére szövetkezett hatalmaktól azonban vigasztaló reménysugár indult ki, és bevilágított a viharok fekete éjjelébe, mely minden addiginál fenyegetőbben borult szülővárosom fölé. Lakói, fölbátorodva a kilátástól, hogy végre-valahára megszabadulnak vérszopóiktól, több hónapon át készülődtek a rájuk váró, elkerülhetetlennek látszó inségre. Ami üres zug a magtárakban volt, azt dugig töltötték legbecesebb kincseikkel, Langgartenben pedig fölkeresték, megvizsgálták és lakható állapotba hozták egykori szállásaikat. A gazdag családok tetemes költségen erős bombaházakat építettek félig a föld alá, ahová a legnagyobb veszély esetén készültek visszavonulni, mások a házaik alatti, tágas boltíves pincéket tették lakályossá ugyanerre a célra.

Hónapokon át szorongó várakozással néztek a közelgő vész elébe, az pedig rájuk tört, de még iszonytatóbban, jóval iszonytatóbban, mint ahogyan az előző tapasztalatok alapján gondolták, lett légyen emez bármily borzalmas. Mindama siralmat, melyet szerencsétlen szülővárosomnak, idős anyámnak, húgaimnak, legkedvesebb rokonaimnak és barátaimnak sok-sok hónapon át elszenvednie kellett, a rettenetes szükségét mindenekben, a szörnyű éhínséget, melynek idején csak nagyon gazdag családok, s ők is csak nagy néha bírtak aranyért egy darab lóhúsrá szert tenni, a sült mopszli pedig megfizethetetlen ingyencségnek számított, melyhez, akár egy ünnepi lakomára, csak legeslegjobb barátait hívta meg az ember – mindezt leírni tollam hatókörén éppúgy kívül esik, mint e lapok célján. Jómagam akkor csak messzi távolból szenvedtem az enyéimmel, képzeletem rémképei éjjel-nappal üldöztek, s szenvedéseik jelen leírása csak azt adja hűen vissza, amit néhány évvel később, utolsó danzigi látogatásom idején igen tiszteletreméltó barátaim szájából hallottam, akiknek szavahihetőségéhez nem férhet kétség. Memoároknak azonban csak szó szerint saját élményekkel illő foglalkozniuk. Bocsáttassék meg nekem, hogy az engem oly közlelő érintő tárgytól elragadva, megengedem magamnak ezt a kitérőt.

Miközben körös-körül pusztítóan süvített az ostromlás kénköve, a magtárakig nem hatolt el, így pedig álltak szokott biztonságukban, dacolva a távolmaradó veszéllyel. De mi volna lehetetlen e század fölényes föltaláló szellemének?

Congreve rakétái végre elérték a sokáig hasztalanul áhított célt, s a magtárakból fölsaptak a lángok.

A lángtengerként hömpölygő tűzvész zúgását csak a legmélyebb mélyéig háborgó tenger vihar korbácsolta hullámveréséhez lehetett hasonlítani. A Magtár-szigettel átelleni, tőle a folyam teljes széltevével elválasztott hosszú hídon^{*} a hatalmas robajtól lehetetlen volt a hozzád legközelebb állóval szót érteni, a hosszú hidat a part felől határoló házak ablakai a nagy távolság ellenére is szétpattantak az izzó hőségtől. A várost és környékét éjfélkor olyan világosság ragyogta be, mint déli napsütésben; mondják, hogy a Danzigtól hat-nyolc mérföldre lévő Elbingben a tűz fényénél szabad ég alatt el lehetett olvasni az újságot.

Gőzfelhőkből pattogva-sistereve sűrű, izzópiros eső hullott a folyóba, a búza, rozs és kávébab égő szemei; az olaj, spiritusz és égetett szesz által táplált tűz a szivárvány minden színében lobogva nyújtogatta az égre forró nyelveit, és éppen olyan ijesztő, mint amilyen bámulatos színjátékot nyújtott. A len meg a kender egyesült tömegei a pokolból szabadult, lángruhába öltöztetett démonok módjára röpdöstek szerte a város felett, hogy kárörvendve még tovább terjeszszék a bajt. Erdő-mező mindenféle madarai, a természetellenes világosságtól nyugalomból fölzavarva, általános rémületre sűrű, felhőszerű rajokban tűntek fel az égen, riadtan rikoltozva röpködtek ide-oda a lángok felett, mígnem ezek beléjük kaptak, és alá nem zuhantak a nagy, mindent elemészto máglyarakásba, mely a mélyben izzott.

A magtárakban összehordott megannyi kincsből semmi nem menekült meg, mindent elnyelt a hamu, mert így akarta a kormányzó, Rapp tábornok; a sziget bejárataihoz csapatokat vezényelt, melyek a danzigi polgárokat semmiképp sem engedték hozzáférni tulajdonukhoz.

De vissza a kései borzalmaktól, vissza ifjúságom ártalmatlan, mit sem sejtő napjaihoz, midőn az öregek elbeszélései a mintegy ötven évvel korábban, a saját gyerekkorukban átélt ostromról nekünk ősidők soha vissza nem hozható mondáiként csengtek, midőn a magtárak még háborítatlan biztonságban álltak, én pedig Jameson karján vagy akár csak Adam kíséretében felhőtlen jókedvvel lépdelttem közöttük Langgarten felé, néhány hasonló épület mellett ugyanis ott áll az egykori orosz palota, a mostani kormányzósági ház.

Nappal kellemes séta volt ez, az éjszaka leszállta után azonban semmi pénzért nem lehetett volna rávenni, hogy visszafelé gyalog megtegyem, ilyenkor ugyanis förtelmes bestiák csapata foglalta el őrhelyét a magtárak között, melyeknek nem egy szerencsétlen lélek vált véres zsákmányává. A város költségére elgondolhatatlan ősidők óta szerfölött ádáz kopókat, egy különösen vad, vérszomjas fajta példányait tartották erős ketrecekben; erre rendelt örök, hogy még csitíthatatlanabbá váljanak, nyers hússal etették, az éjszaka leszálltával pedig szabadon engedték őket a Magtár-szigeten, melyet ekkor lezártak.

Jaj a vakmerőnek, aki őreik és szüntelen csattogó korbácsuk kísérete nélkül a nekik fenntartott területre lépett!

A fékevesztett fenevadak véres fogai és karmai között nem egy szegény

^{*} „A hosszú híd pedig valójában nem is híd, hanem fából ácsolt rakpart, a föld felőli oldalán, a házak mentében bódékkal teletűzdelve...” (48. o.)

szymek* múlt ki, ha a pálinka szellemétől leterítve elszenderült a magtárak közötti sötét zugok valamelyikében, és ott maradt anélkül, hogy a kopókat szabadon engedő örök észrevették volna. Rémműlt kiáltozása meg a vérszomjtól őrzőgő bestiák ádáz acsarkodása elhallatszott ugyan az örökig, de akkor már késő volt. Ilyenkor már az örök sem kockáztathatták, hogy megpróbálják kitépni karmaik közül vélhetőleg már halálosan sebzett zsákmányukat.

Biztos hintóablakom mögül hányszor láttam e förtelmes kopókat, amint szénként izzó szemekkel körülcsaholtak bennünket! A félsztől, hogy a kopók lerántják Adamot a bakról, csak akkor szabadultam, ha sikerült rábírnom, hogy szálljon be hozzám a kocsiba, mielőtt a magtárak közé hajtottunk.

Umbach úr, ez az én időmben mindenütt ismert, a tánc zenei kíséretében fáradhatatlan csellista egy ízben Langgartenben gyakorolta hivatását, midőn a borospohárban meglegelte mellé a vakmerőséget is, hogy jóval éjfél után egymaga akarjon szembeszállni a Magtár-sziget rémeivel. Mivel makacsul ragaszkodott hozzá, hogy mindennemű kíséretet visszautasítson, az örök engedtek akarátának, azt gondolván, így akarja megtakarítani az igen csekély borraivalót, melyet szolgálatukért rendesen kaptak.

Umbach merészen belépett a kapun, ám alig tett néhány lépést a veszedelmes úton, a förtelmes ebek máris csahos csapatként rontottak rá. Mit tehetett? Hátrált, hátrált, hátrált lassan, mindig hátrafelé, hogy az ellenséget szem előtt tartsa; háttal a falnak ütközött, megbotlott, s végül egy magtár bejáratánál nagy kőre huppant. Háta így védve volt, a hangszer szinte ösztönösen lába közé csusszant; így ült ott megszokott muzsikusi pózában, és félelmében önkéntelenül is húzott egyet a vonóval a húrokon; a kopók meglepődtek és fülüket hegyezték, ő pedig megismételte a kísérletet: egyetlen kutya sem moccant.

Umbach most már bátran játszani kezdett, igaz, eleinte csak saját, kissé diszkordáns fantáziákat, később viszont már polonézeket, mazurkákat, menüetteket, gyors egymásutánban, ahogyan az ujjai diktálták; a siker minden várakozást felülmúlt. A négy lábú hallgatóság megtisztult minden ellenséges gondolattól, szoros karéjokat képezve köréje telepedett, és egyhangúlag erőteljes vonítással kísérte.

Ez a békés viszony azonban csak addig tartott, amíg Umbach játszott. Mihelyt az új Orpheusz a legrövidebb szünetet megengedte magának, hallgatói nyomban fészkelődni kezdtek, és morogva, a legádázabb támadásra készen vicsorították fogukat. Játszania kellett, játszania megállás nélkül, míg már látta közeledni a pillanatot, amidőn erejefogyott kezéből kifordul a vonó, és már készült, hogy szegény lelkét Isten kezébe ajánlja. Ekkor jöttek az örök, akik jó ideig hallgathatták a csudálatos hangversenyt, és most belátták, hogy legfőbb ideje véget vetni neki.

Amikor Danzig porosz fennhatóság alá került, egyéb elavult, a mostani kor viszonyaihoz nem illő intézmények mellett búcsút kívántak venni a Magtár-sziget kopóitól is. Az ebek hiába leltek a régihez buzgón ragaszkodó pártfogókra, elvesztették a pert, s ez így is volt rendjén.

A tájtékozó bestiák most már egyetlen álomittas szymeket sem szagatnak szét elevenen, éjjel és nappal, józan vagy egzaltált hangulatban bárki muzsikusz átkelhet a szigeten, anélkül hogy hasonló rendkívüli hangversenyre kényszerülne, a magtárak pedig éppoly védettek éjszakai betörés ellen, mint egykor.

* Johanna Schopenhauer külön fejezetben emlékezik meg a szymekekről, e félállati jobbagysorban tengődő tutajosokról.

Danzig international

Örömet átsiklom a piszkos lengyel ószeres zsidók felett, akiket sem a rájuk kivetett fejbám, sem a keresztény lelkektől eltűrt megannyiféle szorongattatás és gúny nem tartott vissza attól, hogy nagy számban kiálljanak, és úton-útfélen visszaszítató kereplés és kiáltozás közepette úzzék szájalmas iparukat.

Rajtuk kívül voltak azonban más ótestamentumi alakok is, kiknek méltóság-teljesebb látványa hozzájárult ahhoz, hogy az utcákon zajló közélet a legkülönb-félébb jelenségek érdekes sokszínűségét tükrözze: gazdag izraelita kereskedők Varsóból, Krakkóból, Posenből és más jelentős lengyel városokból takaros nemzeti viseletükben, akiket üzleti ügyeik vittek Danzigba; nagytermetű férfiak vilámló fekete szemekkel és hamisítatlan keleti vonásokkal, ég és föld ahhoz a lerongyolódott csöcselékhez képest. Ápolt, mélyen a mellükön szétterülő, gyakran hófehér szakálluk, a nagyon magas, sötét cobolysüveg, a festői ráncokat vető fekete talár szembeötlő hasonlóságot kölcsönzött nekik a képzőművészet legsikerültebb próféta- és apostolalakjaival.

Olykor asszonyaik is elkísérték őket; az ő viseletük azonban valamivel cifrább volt és módfelett szokatlan benyomást tett; súlyos, aranyvirágos selyembrokátból varrt szoknyáikhoz hasonló anyagból készült, térdig érő, alul cobolyprémmel szegett kaftánt és arany fejkötőt viseltek. Homlokukon széles szalag valódi, nagy, többnyire azonban szabálytalan, úgynevezett torzgyöngyök sorából, mely egyetlen hajszálat sem engedett láttatni. Sion eme lányainak a súlyos, ódivatú aranyláncok és mindenféle drágakövekből készült ékszerek tömege tette teljessé díszét, mely azonban, amíg fiatalok voltak, egyáltalán nem állt rozszul a barna, fekete szemű arcoknak.

A lutheri hitvallást követő szülővárosomban egyébként teljes vallásszabadság uralkodott. A Hollandiából származó, jobbára igen tehetős mennonitáknak, akik magukat finomakra és durvákra osztották fel, saját imaházaik voltak; ezekben tanulatlan polgárok, jobbára kézművesek vagy szatócsok látták el a hitszónok hivatalát, s vasárnaponként gyakran igen szívhez szóló beszédekkel okították hittársaikat. Gyermeküket is szabad volt olyan későn megkeresztelniük, ahogyan nekik tetszett; egyszer magam is tanúja voltam egy tizenhat éves barátnőm keresztelőjének.

A katolikusok olyan háborítatlanul üzemeltették kolostoraikat és apácázárdaikat, mintha egy katolikus országban éltek volna, mindössze a tisztségekről kellett lemondaniuk, mint bárki másnak, aki nem a lutheri tant vallotta; belőlük még éjjeliőrök sem lehettek.

*

Életem első hét-nyolc esztendejében még évről évre seregestül tértek vissza Danzigba pompás, egyszersmind szolid, az éghajlathoz igazodó nemzeti viseletükben az orosz kereskedők, s szokatlan jelenségüket, mind őket magukat, mind pedig kis, hosszúszerű lovak húzta, hosszú szakállú izvotcsikok irányította kibitkáikat mindenütt szívesen látták; de még inkább ez utóbbiak rakományát, az ezüstrubellel teli nagy zsákokat, amellyel mindenért készpénzben fizettek. Az oroszok akkor még ugyanis nem értették a váltófizetés módját.

Öltözkük a lengyelek sokkal csillogóbb viseletéhez képest nagyon egyszerű

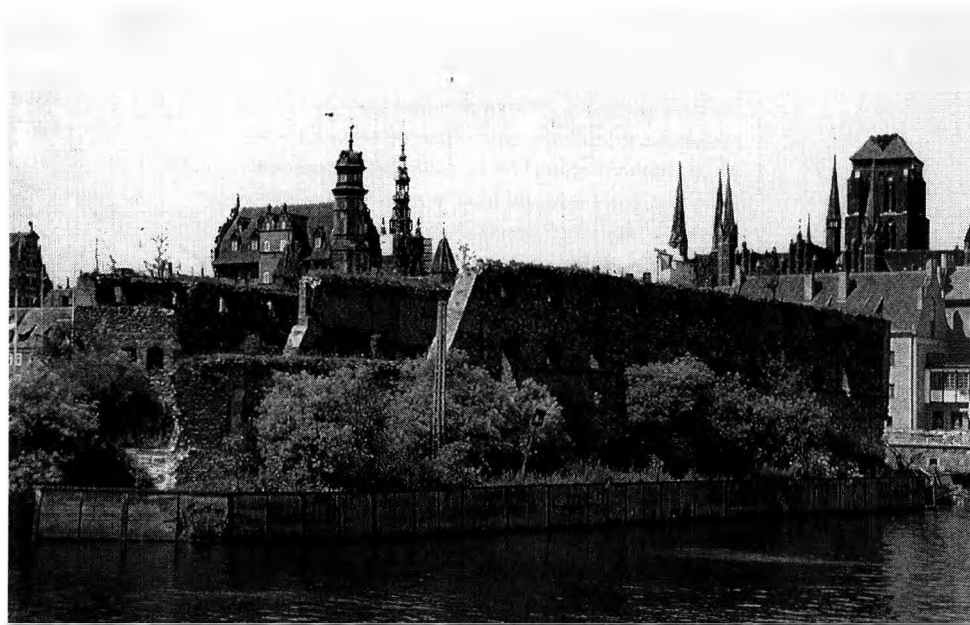
volt: a felsőtesthez szorosan simuló vászonzubbonny meglehetősen bő ujjal, különböző, nem túl sötét színekben, csípő fölött széles, finom perzsa anyagból készült szalaggal többször körültekerve. E ruházat alsó része térd alá érő, nagyon bő, felül sűrű ráncokba rakott női szoknyára emlékeztetett; hozzá erős, viszonylag rövidre nyírt haj és fültől fülig érő, állat és mellet teljesen betakaró szakáll, melyet igen tisztán tartottak, sőt olykor még mesterségesen göndörítettek is.

E szakállas férfiakból apám gyakran gyűjtött jókora társaságot asztala köré, csupa jó barátját, akikkel hosszú évek óta komolyan üzletelt. Anyámnak és titkos udvari tanácsosának, Adamnak okozott ugyan némi nehézséget egy-egy ilyen lakoma megrendezése, különösen a végtelen orosz böjt idején, amikor mindent olajjal kellett készíteni; cserébe viszont majd mindig talált szobája valamelyik zugába rejtve egy készlet valódi karavánteát, amilyenél az orosz cár sem iszik jobbat, s amelyet pénzért lehetetlen volt megszerezni.

A különös alakokhoz, akik még tarkábbá tették a korai gyerekkoromat körülvevő tarka világot, hozzá kell számítanom az előkelő lengyel családok cseledségét is, melyek annak idején az év jelentős részét Danzigban töltötték; elképesztően fölcicomázott négek harsány színekben, melljük még néhány idomtalan, torz alkatú törpe török öltözetben, mindezek ellentétéként pedig a hatalmas, csupa sárgába bújtatott csatlósok a szorosan testre simuló zekéikben.

Sőt: cipőjüket kivéve talpig hófehérbe öltöztetett fullajtárok, sipkájukon lobogó strucctollakkal, ijedten ziháló kebellet, eszeveszettül loholva vittek egy kecses kis pálcát gőgös parancsolóik előtt, akik könnyörtelen iramban hajtották mögöttük ekvipázsukat; úgy látszik, a régi időknek ez a barbár szokása mára hál' Istennek kiment a divatból.

ADAMIK LAJOS fordítása

Königsberg

*Így alakult. Nem választottam.
De megszoktam. Szokott a járda szapora
Léptemhez, óbronzsín felhőknek alatta.
Só és kristály. Naponta seregyi új kétség.*

*Nem mondom hiábavalóknak. Már így van ez.
A híg derűlátás sosem volt kenyerem.
Látok. A móló felől ordítva rohannak erre
A fiúk. És el. Aztán semmi. Ahogy már előtte.*

*Eddig a csendes környezet. Ágy. Szekreter.
A fekhely alatt ezüst éjjeli. E fém fénye
A holdsugárnál – különös, egyedi... Becsukom
A dolgok elmélet-kötetét. Bezárom. Kinyitom.*

*Becsukom és elrakom. Már semmi se változik.
Hadd feküdjön el. Majd előveszem. Amúgy sincsenek emlékeim.
Így alakult. Nem választottam.
Ősz hidege tör át a zsugáterem.*

Holland téma

„A német számár Hollandiában ló”
(Rolf Hochhuth)

*Hajnal. Koppanás – életritmus. Kristálytükörben.
A sakktábla-padló márványlapjaiban
Nézdeli önmagát kitartó üresség.
Torz és jelentéktelen. Uralmát veszve*

*A halál kolostorba vonult. Méhész. Néha
Rózsaszín életképeket fest vagy
Fülel. Semmi. Csend. Tompa basszusával a kutya
Se hörrent, ág nem suhog, mély ágyúszó*

Krzysztof Ćwikliński (1960) költő, irodalomtörténész, könyvkiadó. Főbb verseskötetei: *Sztuka uci-eczki* [A menekülés művészete] (1987), *Morze Śródziemne* [Földközi-tenger] (1992).

*Se hallik az erdőből. Csak bűz és férgek
Ráanganak mint gyönyörben a trágyalében.
Kapu se nyikorog. Szikkad a festék. A képzelt város
Liheg, hörög némán. Ez minden. Épp elég.*

*Úgy tetszik, beteljesedett. A többit rejtse hát
Kegyes csend. Egy csepp illúzió se kell
Se cseppnyi kétségbeesés. Csak a nyomasztó tér
Csak a hollandi unalom súlyos emlői...*

1992. május 27.

Késő

*Késő már... Mint matt üvegben a dolgok éle.
A szilárd formák elkenődnek. Kihuny
Fényük. Borongó sötét. Mint egy őz fut a mályvaszín
Át a pillák csalitján – álmod, hogy meghalok.*

*Álom ez. De való lesz. Akár a többi. Ha alszol
Másik jön. Újra másik. Tudásod elernyed
Mint inad. Szétcsúsznak a partok. Csontként roppan az ébredés
És az öröklét kapui feltáruznak. Késő...*

1999. február 18.

Egy vércsepp

*Valami többlet, bár talán elhiheted
Semmit se jelent. Neked és nekem*

*Nincsenek titkok. Értelmét feltárja
Ha hunyt pilla mögül csillan pupillája.*

*Zizzen a fény sötétje és a tiszta szó
Ha az éjjeli félelem elborzasztó*

*És minden versben és sejlik minden szóban
Valami parányi, egy vércsepp valóban.*

1998. december 16–17.

*James Shirley tiszteletes beszéde**

*Mi menthet meg bennünket? Minden végromlásra tör.
Ezt a szél cibálja szét, azt a tűz emészti föl.*

*Megint mást a mohó óceán mélye tartja fogva.
Elnyeli az ég s gomolygó messzeség szerteoldja.*

*Elnyel a föld, és a mi házunk lesz fekete sár.
Hol semmi idegen, de semmi ismerős se már.*

*Elhangzik akkor, amit rég ki kellett mondani.
Az ismeret semmi lesz, az ész is ugyanannyi.*

*Széthull, mi egész volt s a láncolat szétkapcsolva.
Minden forma szétverve és minden széjjelszórva.*

*Teretlen és időtlen, névtelen és arctalan.
Jéggé dermed – és lebeg, elhamvad, de tüze van.*

*Világok fognak dűlni, galaxisok repedni.
Nem lőn semmi bizonyosság, hol, miért és meddig...*

1992. július 2.

DEÁK LÁSZLÓ fordításai

* James Shirley (1596–1666) a metafizikai irányzathoz tartozó angol drámaíró és költő. A nagy londoni tűzvész során érte a halál, amikor egy égő házból menekült.

A FANTAZMATIKUS KRITIKA TERVEZETE

A képzelet első felszabadítása

Végignézhvén a francia nyelv értelmező szótárait, nyomon követtem a „*phantasme*”, illetve „*fantasme*” szó jelentésének alakulását és változásait. Idővel felfigyeltem valami jellegzetesre: a fogalom „orvostudományi” értelmezését (ez a szellemi képességek olyasfajta zavarával kapcsolatos, amikor a betegek olyasmit vélnek látni, ami a valóságban nincs a szemük előtt), felváltja e patológiai felfogás kritikája – „réginek”, „anakronisztikusnak” és „elavultnak” minősíti azt.

Ez egyébként általánosabb folyamatot tükröz: a „fantazmákat” többé nem valamely „betegség” tüneteként kezelik, épp ellenkezőleg, a kutatók hangsúlyozzák, hogy minden „normális” ember sző fantazmákat, „fantazmál” vagy fantáziál (még ha ezek a terminusok nem is jelentik feltétlenül mindig ugyanazt). A fantazmát, melyet jó ideig „hamisként” írtak le – mint ami nem egyéb, pusztán „illúzió” –, kezdik egészen másképp szemlélni. Nehéz nem észrevenni, hogy ezek a változások gyakran, bár nem mindig közvetlenül, összefüggnek a képzelet, az imagináció hatalmának újszerű felfogásával. Amint azt a szótárak tanúsítják, manapság a „fantazma” elnevezést leginkább a képzelet szüleményeire, különösen a vizuális hallucinációkra alkalmazzuk: ide tartozhat a képzelet minden alkotása, mindaz, ami az imaginációval vagy a fantáziával és a fantáziálással kapcsolatos.

A művelt közönség körében egyre inkább elterjedt a már nem orvostudományi értelemben felfogott „fantazma” szó, ebben kiemelkedő szerepet játszott a romantika, amely új teóriákat alkotott a képzeletről. Az egyik ilyen teória a reneszánsz teozófiai gondolkodásból, mindenekelőtt Paracelsustól ered, aki kozmikus szellemi alkotóerőként fogta fel a képzeletet. Tőle származik az „imagináció” és a sokkal kevesebbre becsült (mivel nem a kozmoszban gyökerező) „fantázia” közötti oly fontos különbségtétel. Nem egy romantikus, köztük Zygmont Krasinski is ezzel a distinkcióval élt. Henry Corbin helyezi a hangsúlyt a képzelet e fajtájának teofánikus jellegére. Ő megkülönböztet ezenkívül „*imaginaire*”-t és „*imaginal*”-t is: a „fantázia” tartozna eszerint az osztályozás szerint az „*imaginaire*” területéhez, míg a „*mundus imaginalis*” volna a kozmikus–emberi *correspondances*-megfelelések szuverén világa.

Függetlenül azonban ezektől a megkülönböztetésektől és leszármaztatásoktól, emlékeztetünk kell arra, hogy a romantika volt az első a modern kori Európában, amely ilyen mértékben, a korábbi művészet számára teljesen ismeretlen módon felszabadította az álmokat, ábrándokat és fantazmákat, még ha természetesen megvoltak is a maga nagy elődei (mint Hieronymus Bosch, manapság rendszerint vele kezdődik a tágabban felfogott „romantikus” vagy „szürrealista” festészet története). Megtehetette, mivel ez a Képzelet Első Felszabadítása volt. Következzék néhány a képzelet romantikus forradalmának jellemzői és körülményei közül:

Először is, a romantika megingatta a hagyomány klasszicista értelmezését azzal, hogy

Maria Janion (1926) irodalomtörténész, esszéista, irodalomkritikus. Több mint húsz kötetében elsősorban a romantikával mint az európai kultúrában tovább élő hagyománnyal foglalkozik.

dogmatikusnak és a képzeletet korlátozóknak nyilvánította. Bevezette újfajta mítoszértelmezését: a klasszicizmus irodalma a mítoszt „kitalációnak”, az igazsággal szemben állónak tekintette. Nem úgy a romantikusok – meg voltak győződve arról, hogy a mítoszok magukban hordozzák az igazságot, feltéve, hogy tudunk olvasni a bennük rejlő szimbólumokban. A romantika hadat üzent az addig normatívként, sőt univerzálisként elismert formai konvencióknak. Véghezvitte a francia–európai kultúrában addig el nem ismert inspirációk (mint a Kelet, az északi és a szláv népek kultúrájának) egyenjogúsítását, figyelmét a bennük rejlő szimbolikus értékekre irányítva. Durand-t parafrázálva azt mondhatnánk, hogy a romantika is szembefordult a szcientizmus ama képrombolásával, mely óhatatlanul a „szimbólumok leértékelődésével” járt. A képzeletet a „tévedések és a hamisság úrnőjének” tekintő, karteziánus eredetű dogmatikus pozitivizmus – melyet Durand hevesen támadott – képezte a veszedelmes, nyugati képrombolás alapját. Haszonlóan vélekedett Krasiński is, amikor (1844. XI. 1–2-án) Delfina Potockához intézett levelében a képromboló veszélyes szektáját említette a keresztyénység első századaiból, hozzájuk hasonlította azokat, akik az „imaginációt vágynának lerombolni Isten eme élő templomában, az emberi lélekben”.

Az addig kötelező érvényű előírásokkal szemben, a képzelet feltárásával előállt új helyzetet kiválóan jellemezte Horace Walpole, preromantikus rémregény-író: „Hagytam, hogy szabadjára engedett imaginációm, kontrollálatlan vízióim és szenvedélyeim vezéreljenek. Mindenfajta szabályok, kritikusok és filozófusok ellenében írtam, azt hiszem, talán így volt a legjobb.”

Słowacki, meggyőződéses romantikus lévén, persze még messzebb ment: 1836. V. 28-án anyjához írt levelében az imaginációt „örült teremtető erő”-nek nevezi, mely „mindmáig őrangyala”. Ezt a meghatározást adja, a maga szemszögéből nagyon találóan, mint-hogy a képzelet, közvetítőként lét és gondolat között, gyakorta társult angyalokról alkotott képzetekkel, akik világok között közvetítenének: földi és földöntúli között. A romantikusok ilyen módon jutottak az értelem transzcendens létben való gyökerezéséről alkotott meggyőződésükre.

Másodszor, az eddig elhangzottak tükrében érthető módon, a romantika egy olyan valóság nevében lépett fel, melyet addig nem akartak elismerni valóságként. Kinyilvánított egy teljes új belső valóságot, amely a szimpátia és a megfelelések nem ok-okozati kapcsolódásain keresztül kötődött a külső, kozmikus valósághoz, melyet szintén belsővé tett. Baudelaire 1856. I. 21-én Toussenelhez írott levelében egészen az imagináció apológiájáig jut el: „A képzelet a legtudományosabb képességek közé tartozik, mivel egyedül képes arra, hogy megragadja azokat az univerzális analógiákat vagy, másként fogalmazva, azt, amit a misztikus vallás megfeleltetésnek nevez.” A romantika azonban nem érte be a képzelet kozmikus dimenzióival. Arra is képes volt – különösen a művészekben –, hogy ténylegesen felébressze az egyén kozmossszal kapcsolatos imaginációs képességeit, elsősorban a fantáziát. Ez a rehabilitált belső valóság a szabad ábrándozás és fantáziálás birodalmának bizonyult. A XX. század avantgárdistái a „szavak felszabadításá”-ról beszéltek, a romantika saját követeléseként „a fantazmák felszabadítását” hangoztathatta volna.

Végrehajtotta a „tudatalatti ember” felfedezését, amely aztán olykor elég összefüggéstelenül, szigorú és megálljt nem ismerve fejezte ki magát a romantika által teremtett új nyelven, gyakran beszélt arról, amit addig elhallgattak vagy elfojtottak. Kereste a módot, miként fogalmazhatná meg az egzisztenciális krízis súlyos tapasztalatát. Mint tudjuk, előfordult, hogy ez a „mód” az örület nyelve volt, de ez semmiképp nem „betegségről” árulkodott, hanem egzisztenciális dilemmákra próbált választ adni, másképpen, mint az értelem, a józan megfontolás vagy az orvostudomány. E. T. A. Hoffmann megint csak más módszert talált, hogy szóhoz juttassa a mindenkiben ott lakozó „tudatalatti em-

bert”, az ő műveiben különböző hasonmások lépnek színre. Ez a nyelv kapóra jöhetett Freudnak, és tényleg használhatónak bizonyult a tudatalatti szerkezetét és artikulációját vizsgáló kutatásaiban. Továbbá – a romantikusok nemegyszer gátlástalanul tárták fel elsősorban a fiatal ember belső fantazmatikus világát. E tekintetben Byron döntött meg mindennemű népszerűségi rekordot (ezért akadt annyi követője). Pontosan itt húzódnak az álmokból, víziókból, fantazmákból, ábrándokból építkező új művészet alapjai, melyet gyakran neveztek „betegesnek”, noha ez, mondjuk, Freud nézőpontjából (erre később még visszatérek) a legteljesebb mértékben „normális”.

Harmadszor, a valóság újfajta klasszifikációjával, új elrendezésével, felosztásával és elnevezésével előálló romantika a valóság érzékelésének és értelmezésének a misztikára, valamint a vallásra egyaránt jellemző módját is lefordította a művészet nyelvére. A „tudatalatti ember” mellett megjelent a romantikus irodalomban a „belső ember”. A „pszichikum” mellett – a „lélek”. A pszichológia mellett – az egzisztencia állapotának egész másfajta, fenomenológiai vizsgálata. Jung rámutatott arra, hogy az „*imaginatio*” Paracelsus sajátos felfogása és fogalmai szerint a „belső ember” tevékenységére jellemző misztikus erőt jelentette. Sok romantikus vélekedett hasonlóan.

Az a művészet, amely a *valahol máshol* élő „belső emberre”, a belső élményekre és a tapasztalatok átadására tett kísérletekre összpontosított, természetéből fakadóan kénytelen volt feltételezni egy „második”, „másik”, sokszor „magasabb rendű” valóság létét, valamint a „megváltozott tudatállapotokat” vizsgálni. A romantika nagy jelentőségű képzeletbeli műveletet hajtott végre ezen a téren, sokasítva a valóságokat, nagyon szabadon kezelve őket, és feltárva sokféleségük teljes skáláját. Így mentális esély kínálkozott például arra, hogy belépjenek a halottak világába, aminek addig megvoltak az európai irodalomban a kanonikus felfogásai. A romantikusok komolyan érdeklődtek a létezés mindenféle határterülete iránt, kiváltképp pedig az élet és halál közti lét iránt; ezzel magyarázható, hogy az általuk felfedezett új, egzisztenciális valóság az imagináció olyan (dúsan tenyésző és rémisztő, ezért esztétikailag olykor visszatetsző) „szüleményeiben” öltött testet, mint a szellemek vagy a kísértetek. A romantikusok által feltárt létállapotok úgymond kisugározták a maguk fantomjait és fantazmáit. Főként a halottaknak adtak életet, mérhetetlen gazdagságban: kísértetek, vámpírok, farkasemberek, egyebek lettek, nem is beszélve arról az igencsak kiterjedt fantasztikus világról, melyet a népi imaginációkból emeltek át az irodalomba. Némelyik irodalmi alak ontológiai státusza olyannyira határozatlanná és homályossá vált, hogy máig viták folynak például arról, hogy Gusztáv micsoda tulajdonképpen az *Ősök* IV. részében – azt sem tudni ugyanis, hogy élő egyáltalán vagy halott.

Negyedszer, a különböző, úgynevezett ellenkulturális alakzatok (a folklór vagy az északi és szláv népek kultúrája) ráarakódtak a felszabadított „fantazmákra”, ez határozta meg a romantika viszonyát az „alacsony kultúrához”, ami egész más volt, mint a korábbi szellemi és irodalmi formációk esetében. Ebből az amalgámból bontakozik ki a XIX. században a „populáris kultúra”. A romantika együtt alkot vele, merít belőle, benne találja meg kedvenc témáit, melyeket addig soha nem látott kifejezőerővel jelenít meg. Természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a populáris kultúrának meg kellett szelídítenie a romantikus fantazmák többségét, mert teljesen felszabadított, őrzőgő formájukban semmiképp nem tudta volna azokat befogadni a maga keretei közé.

Legfőképpen vonatkozik ez a populáris kultúra két vezető műfajára, melyek egyben a romantika szüleményei is: a melodrámára és a rémregényre. Ezek a „romantikus” fantazmák két típusában bővelkednek – az „érzelmes” és a „kegyetlen” változatban. Sajátosan kapcsolódnak össze például azokban a történetekben, melyek a sanyargatott ártatlan szépségről szólnak, akire végül általában rátalál szabadítója. Az „üldözés” és a „megmenekülés” fantazmái nélkül elképzelhetetlenek lennének a XIX. századi regények alapvető cselekményfordulatai, melyek mindmáig a fantazmatikus filmek történetének vastartalékát képezik.

Itt kellene említést tennem „fantazmagória” és „fantazma” kapcsolatáról. Max Milner, a *La fantasmagorie* című könyv szerzője mutatta be, hogyan vált egy „az optikát az imaginációval” összekötő készülék neve egy irodalmi műfaj elnevezésévé.¹ Egyiknek is, másiknak is ugyanaz a képesség szolgált alapjául: fantazmák alkotása és megidézése. Teoretikus értelemben Milner ezzel azt állítja, hogy a „fantazmatikus” kezelhetjük a tudatalatti tevékenységeként, a „fantazmagorikust” pedig tudatos művészi szerkesztésnek tekinthetjük. A fantazmagorikus azt jelentené tehát: hallgatni a fantazma hangjára, amely átalakul az elragadtatás, a rajongás és az esztétikai élvezet tárgyává. A XX. századi mozi a „laterna magicától” származik, ez is azt mutatja, hogy szoros kapcsolatban áll a fantazmatikus tevékenységgel.

Ötödösör, a romantika kivételes jelentőséget tulajdonított hősének. Tulajdonképpen benne összpontosul a romantika minden újszerű és eredeti töltete. Egyúttal ez a hős olyan jellemvonásokkal rendelkezik, melyek kétségkívül lehetővé teszik, hogy felismerjük benne a romantikus hőst. Ezek közül megkülönböztetett szerepet játszik egy sajátos prométeizmus, nemeslelkűség és a rossz ellen vívott harcban megmutatkozó bátorság; emellett gyakran valamiféle komor – eredeti, nemegyszer démonizmussal fertőzött szépséggel párosuló – végzetszerűség ragyogja be ezeket a kiválasztottakat. Egyik kései leszármazottjuk – Fantomas – már a nevében is ott hordozza fantazmatikus, illetve fantomeredetét. Jóformán mindenki csodálatot kelt e hősök bátorsága, vonzódása a veszélyhez, ügyessége, amely végül mindig sikert hoz számukra, még ha vereséget szenvednek is. Ez esetben ugyanis megfelelő kárpótlásban részesülnek. E vonásokat nyilvánvalóan rendkívül sokféleképpen lehet interpretálni, engem azonban e pillanatban egy dolog érdekel: milyen mértékben válhat a romantikus hős az ábrándos, fantazmatikus identifikáció hősévé. Nos, azt kell mondanom: igen nagy mértékben. A kutatók többsége rámutat arra, hogy szinte minden romantikus inspirációból született hős a populáris kultúra kegyeltje és impulzusokkal szolgál a kalandos, erotikus, mágikus, melodramatikus ábrándképekhez.

Végül hatodszor pedig, a fantazmák természetes táptalaja az ábrándozás. Tudományosan szólva a fantazmák az ábrándozás derivátumai, melyek legtöbbször a romantikára oly jellemző kontrasztok látványos dualizmusához folyamodnak. A romantikus ábrándkép szembeállít egymással két valóságot és a létezés két színhelyét. Ráadásul ezt értékeléssel egybekötve teszi. Jobb „ott”, rosszabb „itt”. Ezért a romantikus ábrándozó ott van, ahol nincs, itt pedig nincs, ahol van. Az ilyenfajta létezés kapcsán lehetetlen elkerülni az önazonosság krízisének gondolatát, ami gyakran föl is ötlük a romantikus ábrándozóban. Futkos, egyre újabb jelmezek, álruhák és álarcok után. Innen a romantika divatjának valószínűtlen, fantasztikus, mégis művészi jellege. A romantikus „színész”, a hisztrió is a „valahol máshol” utáni ábrándos vágyakozásból születik. A fantazmák pontosan ebből a magatartásformából erednek és ebből is táplálkoznak. Nélkülük nem volna lehetséges a romantikus álruhás alakok nemegyszer elképesztő parádéja. A fantazma éppen mint maszk, jelmez lehet a gondolkodás tárgya.

A fantazmák freudi színpada

A romantika és folytatói által teremtetett művészeti és tudati állapot – ez az a szituáció, amit Freud, egyébként a német romantika kiváló ismerője – örökölt kapott. De nem csak ez. Hiszen Freud tanúja volt a romantikusokat mint a valóságtól vészesen eltávolodott, olvashatatlan, érzelmes fantáziákat kreáló írókat ért éles kritikáknak is. Freudnál azon-

¹ Ez egyfajta laterna magica volt, mellyel 1798-tól kezdve vetítettek „a népek” különböző jeleneteket, gyakorta léptek színre benne, tele kegyetlenséggel, a Nagy Francia Forradalom kísértő alakjai.

nal megmutatkozik ellentétes, felvilágosodott pozitivista és romantikus inspirációinak kettőssége. Végül azonban sikerült ezeket összeegyeztetnie. A felvilágosodás korának érdeklődését az imagináció iránt mindig meghatározta a „fantázia” érzelmességével szembeni ellenérzés, annak – a hideg, objektív értelem felől nézve (J. Marx) – lényegesen alacsonyabb rendű volta miatt. A romantika ezzel szemben, igaz, az érzelmeket és az imaginációt a legszélső határokig feszítve, eljutott a személyiség addig elhallgatott belső igazságaihoz. Freud vágya bizonyára az volt, hogy feltárja ennek törvényeit és szabályszerűségeit, de nem hagyhatta figyelmen kívül azt a tényt, hogy a tudományos gondolkodás nincs abban az állapotban, hogy „megérthesse a szubjektív egzisztencia különöségét” (ahogy Serge Doubrovsky évtizedekkel később meghatározta a helyzetet, melyben a francia tematikus kritikának meg kellett születnie).

Nagy hangsúlyt fektetve a gondolkodás precizítására, Freud tudományos pontosságra törekedett, illetve azt próbálta kideríteni, mi az, ami valóságos. Miután a hisztéria tudományos vizsgálata során igen hamar rábukkant a fantazmákra, a legfőbb kérdés és a legnehezebben megoldható dilemmája az volt, hogyan helyezhető el a jelenség az „igaz” és a „hamis”, „valóságos” és „képzeletbeli” határterületén, és mindennek ismeretében minek tekintse a fantazmát.

1964-ben Laplanche és Pontalis kiváló tanulmányt publikált a fantazmák freudi felfogásáról a *Les Temps Modernes*-ben. A huszonegy évvel később, könyvformában megjelent, átdolgozott kiadásban a szerzők hangsúlyozzák, hogy amikor ezt a témát választották, Freud iránti hűségüket kívánták kinyilvánítani, és egyúttal azt a tényt, hogy nem akarnak és nem tudnak Lacan mellé állni. Kimutatták, hogy Freud fantazma-konceptióiban igen erős ambivalencia és ingadozás érezhető. Freud nem tudta végleg eldönteni, hogy a fantazmát valóban megtörtént eseménynek vagy a képzelet teljesen fiktív konstrukciójának tekintse? Azon gondolkodott, elkülöníthetők-e meghatározott alapegységek a fantazmatikus rendszerekben: „jelenetek”, illetve „szituációk”, vagy e tekintetben is a képzelet valamiféle szabadsága érvényesül? Az előbbi meggyőződését alátámasztandó, Freud megalkotta az „ősfantazmák”, az alapvető fantazmák törzsfejlődés során öröklődő *elsődleges* rendszereinek koncepcióját. Ezért figyeltek fel értelmezőik arra, hogy már Freud gondolkodásában megjelenik a jellegzetes szembenállás a „struktúra” és a „képzelet”, valamint a „szimbolikus rend” zárt, meghatározott repertoárja (ahogy később Lévi-Strauss és Lacan meghatározta) és az ezt áthágó imagináció működése között. A magát szintén Freud követőjének tartó Valabrega a végletekig kielezte a fantazmák következetesen rendszerszerű, strukturalista felfogását: abszolút egyetemességüket hangsúlyozta, úgy vélte, létezik a fantazmáknak egy rendszere, melyet „fantazmatikának” nevezett (la phantasmatique), és végül arra a következtetésre jutott, hogy a fantazma talán egy a mítosztól elválaszthatatlan „oszthatatlan strukturális elem”.

Különböző munkáiban Freud a legkülönbözőbb válaszokat adta e dilemmákra. Kiemelkedő szerepet játszottak 1906 és 1909 között készült tanulmányai, ezek közül is az olyanok, mint a *Der Wahn und die Träume in W. Jensens „Gradiva”* (1907) vagy a *Der Dichter und das Phantasieren* (1908), melyeket az irodalomnak szentelt. Nem követem kronologikusan Freud koncepciójának változásait, mivel e helyt nem a freudi elmélet történeti-monografikus áttekintésével foglalkozunk. A pszichoanalízis kanonizált fogalmai alapján bemutatam a fantazmák Freud által megkülönböztetett típusait, illetve bizonyos metodológiai problémákat, melyek a kutatás során felmerültek. Az író és a *fantáziálás* szerzőjének érvelésében nemegyszer észrevehető az irodalom, különösen pedig a német romantikusok „fantáziáiban” már meglevő intellektuális ötletek inspiráló hatása. Néha úgy tűnik, hogy ezek nélkül az irodalmi ösztönzések nélkül a pszichoanalízis atyja nem is tudta volna megfogalmazni saját tudományos gondolatait. Különösen fontos szerepet játszott ebben a Hoffmann hatása alatt álló német Wilhelm Jensen *Gradiva* című elbeszélése, hasonlóan a svájci Carl

Spitteler regényéhez, az *Imagó*hoz. Spitteler művének Freud a *Traumdeutung*ban is nagy figyelmet szentelt, de nem csak ott. Az „Imagó” címet adta az első pszichoanalízissel foglalkozó folyóiratnak, melyet 1912-ben kezdett kiadni. Spitteler regényhősnének nem elég az élő asszony, akit egyébként alig látott életében, mégis úgy érzi, szerelmes belé. Ráadásul a nő férjhez ment, gyerekei vannak, sőt boldog. Úgy döntött, szereti a nőt, majd érzelmeiben csatlódva megalkotja az asszony ideális alakját. „Éppen ez lesz az Imago, az imádott tudatalattiból kisugárzó képe: fantazma, a maga legtisztább formájában” (H. Juin). Az idea által legyőzött valóság. Pontosan így működik a fantazma.

A „fantazma”, franciául *fantasme*, a németben *Phantasie*, képzeletet jelent, imaginációt, de nem mint aktív „képzelőerő” (németül *Einbildungskraft*), hanem mint kitalált, képzeletbeli világ és annak tartalmai, „imaginációk” vagy „fantazmák”, olyan világ, ahová szívesen rejtőzik a neurotikus vagy a költő (lásd Laplanche és Pontalis gondolatmenetét a *Les Temps Modernes*-ben). J. Bergeret a „tevékenység”, illetve „képmás” megkülönböztetésére helyezi a hangsúlyt, vagyis azt állítja, Freudnál fölmerül mindenfajta fantazmatikus működés kettős, külső és belső eredeztetésének hipotézise. Innen a két tényezőt összekötő „pszichikus valóság” fogalma. Freud a *Phantasie* szót használta az öntudatlan és az „éber álmom”-jellegű fantazmák megjelölésére is. Az angol és francia fordításokban történtek kísérletek a „*fantasmes*” – „*fantasy*” (tudatos fantazmák) illetve „*phantasmes*” – „*phantasy*” (öntudatlan fantazmák) graféma általi megkülönböztetésére. Az ilyenfajta újítások egyáltalán nem váltak elfogadottá, elsősorban azért nem, mert Freud írásaiban nem találunk ehhez kellő megalapozást.²

A pszichoanalízis szótárában Freudnál a „fantazmákat” („*Phantasie*”) és az „ősfantazmákat” („*Urphantasien*”) megkülönböztetik. Az itt megadott definíció kimondja, hogy a fantazma képzeletbeli forgatókönyv, mely magába foglalja az alanyt; védekező eljárások által többé vagy kevésbé torzítottan ábrázolja a vágyak teljesülését, végső soron – a tudatalatti vágyait. A fantazmák különböző alakokat öltenek: tudatos fantazmákét vagy nappali álmokét, öntudatlan fantazmákét, ősfantazmákét. Ez utóbbiak a gyerekeknél és a neurózisban szenvedőknél fellépő tipikus fantazmatikus struktúrák (szülők nemi érintkezése, megrontás, kasztráció), melyeket a pszichoanalízis, mint a fantazmatikus életet szervező tényezőket tár föl, függetlenül az alany személyes tapasztalataitól. E fantazmák egyetemessége Freud véleménye szerint alighanem azzal magyarázható, hogy a filogenezis során örökléssel továbbadódnak, de ezt nem tekinthetjük bizonyítottnak. Az 1975-ös *Dictionnaire général des sciences humaines* megoldatlan problémának tekinti azt, hogy ezek a fantazmák a tisztán fiktív konstrukciók közé tartoznak, vagy a gyermek valódi tapasztalataiból visszamaradó nyomokat alakítják át.

Mint már említettük, Freud számára az jelentette a legnagyobb módszertani nehézséget, hogy lokalizálja a fantazma létezését a valóság vagy a tiszta imagináció területén. Ezért is vált szükségessé bizonyos új fogalmak és a megfelelő módszertani eszköztár kidolgozása. Freud már 1900-ban, a *Die Traumdeutung* című elhíresült mű végén kénytelen volt – a romantikus bölcsészet hatásától nem teljesen függetlenül leszögezni, hogy „a pszichikai valóság az egzisztencia egy sajátos formája, melyet nem szabad összetévesztenünk a materiális valósággal”.³ A *Bevezetés a pszichoanalízisbe* XXIII., A tünetek képződésének útjai⁴ című előadásában (az 1915–17-es évekből), melyet éppen a minket itt érdeklő „fantáziának” illetve „fantazmáknak” szentelt, Freud felfigyel arra, hogy ezekben az elbeszélések-

² Valabrega, több francia szerző ellenében, ragaszkodik a „*phantasme*” írásmódhoz, így akarván hangsúlyozni a szó görög etimológiáját, illetve különös jelentőségét a pszichoanalitikus koncepciókban.

³ Hollós István fordításában: „Ha a tudatalan vágyakat utolsó és legigazibb kifejezésükig követtük, akkor bizony azt kell mondanunk, hogy a lelki valóság különös létforma, amelyet nem szabad összetévesztenünk az anyagi valósággal.” Sigmund Freud: *Álomejtés*, Helikon, Budapest, 1993., 2. kiadás, 429. o.

⁴ *Bevezetés a pszichoanalízisbe*, Hermann Imre (ford.), Gondolat–Talentum, Budapest, 1994., 2. változatlan kiadás.

ben igen nehéz megkülönböztetni a valóságot a fantáziától, a kettő közt elmosódnak a határok, és azt ajánlja, kezeljük őket egyformán, ezt tartván „az egyetlen megfelelő viszonyulásnak ezekhez a szellemi alkotásokhoz”. Hangsúlyozza azt a tényt, hogy ezek a fantáziák a realitás egy meghatározott fajtájával bírnak. Egyértelmű meghatározása szerint, „Ezeknek a fantáziáknak a valósága lelki valóság, ellentétben az anyaggal...”⁵ (Jung fektetett nagy súlyt a fantazmák valóságára; bebizonyította, hogy kóroktani jelentőséggel bírnak, és olyannyira valóságosak, hogy szomatikus funkcionális zavarokat okozhatnak és mélyreható lelki következményekkel járhatnak.)

Freud így készíti elő egyik fontos állítását: „...s mindjobban megértjük, hogy a *neurózisok világában a lelki valóság az irányadó*”.⁶ Ha pedig ennek igazságát kizárólag az idegbetegségek világára kívánnánk korlátozni, akkor eszünkbe kellene jusson Freud egyik korábbi állítása ugyanebből a fejezetből: „De ha elméleti álláspontra helyezkednek, és nincsenek tekintettel ezekre a mennyiségekre, akkor könnyen azt mondhatják, hogy valamennyien betegek, azaz neurotikusak vagyunk, mivel a tünet képződésének feltételei a normális embernél is fellelhetők.”⁷

Hatvan évvel később Jerome L. Singer még határozottabban fogalmazott a „nappali álmokról” szóló könyvében: „Mindannyiunknak részünk van olyan élményekben, melyeket bizonyos értelemben ahhoz lehetne hasonlítani, ami a súlyos skizofréniában szenvedő egyének sajátja.”

Természetesen még sok hasonló megállapítással találkozhatunk. Tehát kis túlzással az egészséges emberek többségének valamennyi jellegzetes „alapvető elképzelésére” vonatkoznak, melyek közé úgymond könnyűszerrel be lehet sorolni jóformán minden világnézet-jellegű meggyőződést. Hangsúlyozzák a semmiféle személyiségzavarban nem szenvedő embereknél is fellépő fantazmák „normális voltát”.

Freud bebizonyította, hogy az embernek *muszáj* olyan létformát teremtenie, amely mentes a valóság követeléseitől – attól, amit a valóság ismérvének nevezünk. „Fantázia-tevékenységében tehát az ember tovább élvezi a külső kényszer alóli szabadságot, amelyről valójában régen lemondott. (...) Azzal a szűköss kielégüléssel, amit a valóságból kikényszeríthet, nem találja meg a számítását.”⁸

Itt pedig Freud Theodor Fontanéra hivatkozik: „Egyáltalán nem megy a dolog segédkonstrukciók nélkül”.⁹ Máskülönbben érdemes emlékezetünkbe idézni, hogy Freud még egy helyen idézte Fontane kijelentését *Rossz közérzet a kultúrában*¹⁰ című értekezésében, amikor a líkőrök, csillapítók és más hasonló szerek szükségességéről írt nyomorúságos életünk fenntartása érdekében. E szerek közé tartozik a fantázia és a művészet is. A *Bevezetés a pszichoanalízisbe* XXIII. fejezetében úgy tünteti fel, hogy „a fantázia-boldogság lényege, hogy visszaállítsa az élvezet elnyerésének a valóság beleegyezésétől való függetlenségét”.¹¹ „Az emberiség egyetért abban, hogy létezik a fantázia belső világa, és mindenki, akit valamilyen hiányérzet gyötör, innen vár enyhülést és vigaszt.” Olyan ember pedig nincs is, akit „valamilyen hiányérzet ne gyötörne”. Így mutatkozik meg a fantazmák óriási kompenzációs szerepe a mindennapi életben.

Freud és kommentátorai érvelésében szembeötlő az a tény, hogy a „fantáziák”, illet-

⁵ I. m., 301. o.

⁶ I. m., 301. o.

⁷ I. m., 293. o.

⁸ I. m., 304. o.

⁹ I. m., 304. o.

¹⁰ „Rossz közérzet a kultúrában”, Linczéni Adorján (ford.), in: S. Freud: *Esszék*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.

¹¹ *Bevezetés a pszichoanalízisbe*, Hermann Imre (ford.), Gondolat-Talentum, Budapest, 1994., 2. változatlan kiadás, 306. o.

ve „fantazmák” kitűnnek drámai, irodalmi, mesei struktúrájukkal. Kiemelik képzeletben játszódó forgatókönyv-jellegüket, mely a legszorosabb kapcsolatban áll a vággyal, a sóvárgással; „szereplőkről” beszélnek, a „vágycsínreviteléről” és a fantazmáról mint jelenetről; a poétikából átvett terminológiát használják, amikor fabularizálásról, dramatizálásról, jelenetekről, epizódokról, fikcióról, regényről beszélnek. Továbbvive ezeket a meghatározásokat azt lehetne mondani, hogy Freud a mindnyájunkban szüntelenül zajló belső színházat, vagy talán még inkább – az összes művészet közül leginkább a fantazmákból táplálkozó – filmet mutatja be. Ez a sajátos „lelki színház” érdekes analógiát mutat egy egészen más, szociológiai jellegű színházzal: „a mindennapi élet színházával” Erving Goffmannál; ezek párhuzamait azonban egyelőre nem fejtem ki. Susan Isaacs tartotta irányadónak a pszichoanalízis számára a fantazmák létezés- és artikulációs módjának ismervét. Hangsúlyozta, hogy nem függenek a szavaktól, ám bizonyos körülmények között szavak útján is kifejezésre juthatnak. Az elsődleges fantazmákat érzésekként éljük át, csak később öltik orvostudomány és irodalom határterületén helyezkednek el.

A fantazmák orvostudomány és irodalom határterületén helyezkednek el. Felmerül azonban a *fantazma „irodalmisságának” sajátos paradoxona*. Az irodalmi fantazmák (amelyek az irodalomban bukkannak fel) az irodalom sajátos törvényeinek engedelmeskednek, nem a pszichológiának, ám egyúttal a belső élet fantazmái is, csak éppen irodalmi struktúrával rendelkeznek, vagy legalábbis túlnyomórészt irodalmi kategóriákban artikulálódnak azoknál, akik megtapasztalják és azoknál, akik leírják őket.

A fantazma freudi értelemben vett irodalmi jellege nem meglepő, ha emlékeztünkbe idézzük 1908-as *A költő és a fantáziálás*¹² című értekezését. Freud szerint a költői tevékenységet vizsgálhatjuk a játék (szórakozás), a fantazma és az álom összefüggésrendszerében. Freud már a gyermeknél azt keresi, amit bizonyos értelemben az irodalmi teremtképesség csírájának nevezhetünk. A dolog lényege, hogy játék közben a gyermek „saját világot”, „új rendet” terem – egyszerűen egy teljesen különálló, világosan körülhatárolt, másik valóságot. Freud tehát komoly megalapozottsággal veti fel, hogy „a játékkal nem a komolyság áll szemben, hanem a valóság”, vagyis az úgynevezett szokványos, hétköznapi valóság. A játék ebben a kreált valóságban rendkívüli komolyságával tűnik ki. A gyermek játékának lényege egy olyan világ megidézésében rejlik, amely nem kevésbé valóságos és komoly, mint a „valóban” létező, mégsem azonosítható vele.

Következésképpen továbbvive meglepő gondolatmenetét Freud megjegyzi, hogy a felnőtt egyáltalán nem szabadul meg a gyermek szükségletétől, neki is éppolyan fontos a „másik valóság”. Az ember természetéről alkotott szilárd meggyőződése szerint („valójában semmiről nem vagyunk képesek lemondani, csak egy dolgot másokra cserélünk”) a gyermek pontosan olyan formában marad meg a felnőttben, ahogy a felnőtt fantáziái helyettesítik a gyermek játékát. Freud mélyen meg volt győződve arról, hogy az emberek többsége egész élete során fantáziál. Mégsem könnyű ezek nyomára jutni. Miért? „A felnőtt szégyelli és elrejtí mások elől fantáziáit, óvja őket mint legszemélyesebb, legintimebb tulajdonát, inkább bevallaná apróbb vétségeit, mint hogy feltárja fantáziavilágát.”

Tehát ilyen szigorúan kontrollálja vágyálmainkat az elfojtás és eltitkolás mechanizmusa, éberen őrködik a cenzúra és a tiltás szerteágazó hálózata, óvintézkedései elsősorban illemszabályok formájában artikulálódnak.

De amit az úgynevezett átlagember nem mer bevallani, abból gyakran merít a művész. Az irodalom lehet a fantazmák felszabadításának terméke, és törekedhet a befogadó fantazmáinak felszabadítására. Ha fantazmákkal találkozunk az irodalomban, esztétikai élményben van részünk, és – ahogy Freud mondja – „lelkifurdalás és szegyenkezés nélkül” gyönyörködünk az író fantáziáiban. Freudnál még arról sem esik szó, hogy ezek

¹² S. Freud: *Der Dichter und das Phantasieren*, 308. o.

valamilyen másfajta – az általánostól vagy a megszokottól eltérő, individuális – fantazmák volnának. A legnagyobb jelentősége kimondásuk, kidolgozásuk módjának van, annak, ahogy esztétikai jellegűek lesznek. Az úgynevezett hétköznapi ember fantáziái még visszatetszést is kelthetnének. „Ezt le kell győzni valamilyen technikával, ennek nyilván lehet némi köze a minden egyes különálló *Ego*-t egymástól elválasztó korlátokhoz, tulajdonképpen ez a költői mesterség titka.” A művész finomítja a fantazmák szélsőséges egoizmusát, műve így terápiaszerepet tölthet be a befogadónál.

Ábrándok, képzelgések, látomások...

Komoly érdeme Freudnak – és még néhány pszichoanalitikusnak, köztük pedig különösen Melania Kleínnnek és Georg Groddecknek, aki a *Stuwwelpetert* (Kócos Petit), ezt a rémisztgető, erkölcsileg nevelő gyermekversike-gyűjteményt mint az eljövendő gyermeknemzedékeknek készült nyugtalanító fantazmákat analizálta –, hogy érvényre juttatta a fantazma fogalmát. Széleskörűen alkalmazható eszközként vált elfogadottá a személyközi és társadalmi interakciók jelenségeinek bölcsészettudományi interpretációjában. A fantazmákról való gondolkodás, a „fantazmatológiából” átvett terminusok és kategóriák használata már régen megszabadult a *freudi ortodoxiától*. Freud inspirációja nélkül azonban soha nem tett volna szert ilyen népszerűsége ez a – különösen a kortárs szociológiában, pedagógiában, pszichológiában, illetve az irodalom- és filmkritikában – rendkívül gyakran használatos fogalom. Ma már nem boldogulnánk a fantazmatológiai eszköztár nélkül. Tehát tudományos alapokkal beszélhetünk az erotikus, társadalmi, politikai és vallási fantazmákról. Egy Németországban meglehetősen népszerű könyv, melynek címe *Männerphantasien* (Klaus Theweleit munkája), a XIX–XX. századi német kultúrában domináló politiko-erotikus fantazmákat mutatja be, melyek a fasizmus legtermékenyebb táptalajává váltak.

A fantazma fogalma alkalmazható, sőt nélkülözhetetlen a kortárs humán tudományokban, ennek felismerésében hatalmas szerepet játszott az irodalom, például Joyce regénye vagy a szürrealisták munkássága. Ez utóbbiak, mint tudjuk, nemegyszer visszaéltek a pszichoanalízissel, arra törekedtek, hogy szégyenkezés nélkül tárják föl legdrasztikusabb fantazmaikat – azzal a céllal, hogy sokkolják és megbotránkoztassák a közönséget. Perfid módon felhasználva „Freud törvényeit”, amelyek szerint természetes hajlamunk diktálja a fantazmák eltitkolását, csak akkor tudunk gyönyörködni bennük, ha a művész megfelelő távolságtartással mutatja be őket, a szürrealisták nagy lármával és távolságtartás nélkül tették közzé fantazmaikat. Az így artikulált fantazma vált a szürrealisták által óhajtott botrány egyik fő tényezőjévé.

A szürrealizmus azonban megfelelő művészi távolságtartással megírt művek létrejöttéhez is hozzájárult. Gondolok itt a fantazmatikus szürrealizmus egyfajta összegzésére, ilyennek tarthatjuk Michel Leiris *Férfikor* című művét. Kiváló fantazmatikus önéletrajz ez, vagyis olyan önéletrajz, amely a fantazmák artisztikus elrendezettségű gyűjteményét sorakoztatja fel. Philippe Lejeune az „önéletrajzi szerződésnek” szentelt újító művében kiemeli azt a jelenséget, amelyet a fantazma különös érdemének lehetne nevezni. Azt írja ugyanis: „Azok az esetek, amikor az önéletrajz elejétől a végéig kitalált, és semmiféle kapcsolatban nincs a valósággal, hallatlanul ritkák (...), de az ilyen önéletrajz-ként hiteltelen elbeszélés a történetmondás szintjén értékes lehet mint fantazma.”

Tehát valami, ami egy bizonyos rendben (a valósághoz viszonyítva) lehet „hamis”, „irreális”, „kitalált”, értékes lehet egy másik rendben: feltárhatja az önéletrajz-író fantazmatikus életét.

Az utóbbi évtizedekben elterjedt a fantazmák, különösen pedig az erotikus fantazmák (ld. Nancy Friday népszerű könyveit) gyűjtésének gyakorlata – például: levelekben találha-

tó vallomások és leírások alapján –, de kielégítésük és szabályozásuk technikája is kialakult, ez, mint tudjuk, az 1953 óta megjelenő *Playboy* című lap mára klasszikusnak számító esetében nem mindennapi üzleti sikerrel járt. Manapság egyre gyakrabban és a legkülönbözőbb módokon szembesülünk a fantazmák hatalmával a populáris kultúrában. E tekintetben érdekes bizonyítékkal szolgál Manuel Puig kiváló regénye, *A pókasszony csókja*. A terjedelmes tudományos magyarázatokkal ellátott, főként a homoszexualitás különböző teóriáit taglaló regény két fegyencet mutat be, akiket a valaha látott filmek aprólékos elbeszélése hoz össze (ez majdnem ki is tölti a regényt). Ily módon a szerző rendkívüli tömörségű fantazmatikusságot ér el – a narráció a fantazmatikusan megformált történetek részletes elbeszélésére összpontosít, a mű pedig ilyen szempontból érdemes az alapos elemzésre: feltárja a filmbeli fantazmák hatalmát napjaink emberének lelki életében.

Említsünk még néhány példát különböző területekről. Az utópiák tartalmának vizsgálatában ajánlatos lehatolni a „fantazmák bennük rejlő, csak az uralkodó ideológiák által elfojtott mélyebb nyelvég” (D. Madelénat). J. M. Roberts könyve, melyet „a titkos társaságok mitológiájának” szentelt, lényegében a titkosság mindenható fantazmáit tárgyalja, különös tekintettel a XVIII–XIX. századi szabadkőművességre. J. J. Lecercle a szörny mítoszt és fantazmáját mutatja be Mary Shelley *Frankenstein* című regényének eredeti interpretációján keresztül. R. Kaës *Fantazma és megformálás* címen adta ki munkáját különböző fantazmákra rámutatva, melyek meghatározzák az ember formálására, nevelésére irányuló törekvéseket.

A „fantazmatológia” rendkívül termékeny alkalmazását találhatjuk Saul Friedländernél a „nácizmus visszfényeiről szóló könyvében”.¹³ A szerző egy bizonyos új tendenciát értelmez a kortárs kultúrában: a fasizmus esztétizálását, politikai-esztétikai jelenségként való ábrázolását olyan művekben, mint például Michel Tournier regénye, az *Olch Király* vagy Hans-Jürgen Syberberg filmje, a *Hitler. Német film*. Friedländer mindjárt könyve elején hangsúlyozza, hogy a „fantazma” kifejezést a *legáltalánosabb értelemben* használja, nem törődve azzal, összhangban áll-e a pszichoanalízissel. Figyelembe veszi tehát, sorolja az ábrándok, képzelgések, látomások, misztifikációk, hallucinációk, álmok és illúziók legkülönbözőbb fajtáit. Bizonyos értelemben partikularitásokon túlmutató jelentést tulajdonítva az így felfogott fantazmáknak (ugyanazok a fantazmák egyaránt szolgálják, mint mondja, a „jobb” és a „bal” oldalt) Friedländer interpretációja figyelemreméltó eredményre vezet: a már említett művek (de Lucchino Visconti és Rainer Werner Fassbinder filmjének, illetve Albert Speer visszaemlékezéseinek is) olyan jelentéseit tárja fel, amelyek más módon nem lennének hozzáférhetőek. Elsősorban a harmonikus, szentimentális, idillikus „giccs” és a „halál”, az apokaliptikus katasztrófa és a semmi kölcsönhatását emeli ki (amint azt Friedländer franciául írott könyvének német címe erősen hangsúlyozza).¹⁴ A szerző sajátos konvergenciát mutatott ki „a témák, képek, érzések és fantazmák két sorozata között”. A nácizmust tárgyaló, újszerű, a művészetben a hatvanas évek vége óta hallható diszkurzus természetét csakis „a lehető legtágabban” felfogott fantazmával mint interpretációs eszközzel lehetett megismerni.

Fekete fátyol

De megint csak vissza kell nyúlnunk a fantazma antropológiájának alapjaihoz, ami döntő hatással van a gondolkodás stílusára. Ahhoz, hogy feltárjuk a lényeges eltéréseket e területen, meg kell állnunk Ronald David Laingnél, az antipszichiátria egykori megalko-

¹³ S. Friedländer: *Reflets de nazisme*, Paris, 1982.

¹⁴ S. Friedländer: *Kitsch und Tod. Der Widerschein des Nazismus*, München, 1984.

tóinak egyikénél, aki egyébként nemegyszer éles vitába keveredett a pszichoanalízissel. Laing is folytatott pszichoanalízist, sőt rá is kényszerült, miután a pszichiátrián belül a fenomenológiai tájékozódás mellett kötelezte el magát, és erejét a „szizofrénias család” vizsgálatának szentelte, ama mechanizmusok feltárásának, amelyek során a család rákényszeríti az egyénre az örültséget. Az „énnel és másokkal” foglalkozó könyvében,¹⁵ különösen a „fantazma és tapasztalat”, illetve „a fantazma és a kommunikáció” témájának szentelt fejezetekben Laing polemikusan vizsgálta a fantazma fogalmát, és eljutott saját, eredeti értelmezéséhez. Hangsúlyozta, hogy a tudattalan fantazma koncepcióját nem tanulmányozták kellőképpen egzisztenciális és fenomenológiai nézőpontból, meggyőződéséhez híven arra is felhívta a figyelmet, hogy az emberek közti viszonyoknak semmilyen globális leírása nem hagyhatja figyelmen kívül ezt a jelenséget. Eközben nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a fenomenológia alapvetései közt célként szerepel a jelenségek lényegének megragadása, és pontosan ez határozza meg Laing álláspontját.

Többször megismételte ugyanazt, a személyiséghez, a *személyiség lényegéhez való eljutás lehetetlenségéről* szóló eszmefuttatását. Laing számára tulajdonképpen a család elhomályosult, köd és fátyol borította szerkezete vált mindenféle emberek közötti kapcsolat modelljévé. Minden egyes személyiség – hasonlóan a textilrétegekbe pólyált múmiahoz – hatalmas mennyiségű fantazmába, ábrándképbe, képzelgésbe van becsavarva, amelyek lehetetlenné teszik, hogy eljussunk „ahhoz, ami valójában ő”. Selyemgubóba rejtőzik, amelyet nem tudunk szétszaggatni, megsemmisíteni, demisztifikálni, tehát nem tudunk hozzáférni. Szakadatlanul árnyak közt tévelygünk, az elfojtó nevelés hipnózisának vagyunk alávetve anélkül, hogy tudnánk róla. Létünk hipnotikussága – mint a család által ránk kényszerített hipnózis – a mindenre kiterjedő misztifikáció derivátuma, ami tartósan elválasztja az egyik személyiséget a másiktól. Eszköze és kifejeződése a Laing által kárhoztatott, mindenütt jelenlevő teatralitás – az abszolút műviség, érzéketlenség felségterülete. Teljes könyörtelenséggel rekonstruálva a bennük uralkodó elveket, a következőképpen írt a „családi forgatókönyvekről”: „A család egységbe tömörülve áll ellen annak, hogy megpróbáljuk feltárni a való helyzetet, bonyolult struktúrákat hoz létre azzal a céllal, hogy sötéttségben tartson minden érintettet, és nem is lépnek ki a sötétségből.”

Self and Others című könyvében Laing kiemelte a pszichoanalízis deduktív gondolkodását. Úgy véli, ez az oka annak, hogy a fantazmák nem hozzáférhetőek a megismerés számára, ha így ragadják meg őket, nem tudják kinyilvánítani lényegüket. Maga Laing elsősorban a *látszatok olykor ironikus játéka*val foglalkozik, az egyének közötti kölcsönhatásokból realizálódó bonyolult pótcselekvések leleplezésével, melyek helyettesíthetik mindazt, ami belső és külső, privát és nyilvános, másokra tartozik és nem tartozik, valószínű és nem valószínű. „A dolgokban gyakran megnyilvánuló ironia forrása az, hogy amit a legkézenfekvőbb valóságnak vélek, mások számára legszemélyesebb fantazmámnak tűnik fel. Arról pedig, amit legintimebb »belső« világomként kezelek, bebizonyosodik, hogy még ebben osztozom leginkább másokkal.”

Lainget az úgynevezett „társadalmi fantazmák rendszerébe” való belépés foglalkoztatja, az ember így kétszeresen is hamis helyzetekbe gabalyodik, mert ezek egyrészt hamisak, másrészt nem tudjuk róluk, hogy hamisak. A kutató elsősorban a fantazma csoporton belüli, különösen a családon belüli kommunikációban elfoglalt helyét vizsgálja ebből a szemszögből. „A bizonyos családokban kialakuló szorosan összetartó csoportok, egyébként más csoportosulásokhoz hasonlóan, létszükségletükből adódóan olyan pszeudoreális tapasztalatokkal vannak összekapcsolva, amelyek kizárólag a fantazma modalitásában létezhetnek.”

Ha ilyen csoportba kerülünk, valóságnak tekintjük a tudattalan fantazmák rendszerét. A valószínű hamis társadalmi értelmezéséből képezzük a fantazmát, melyet nem is-

¹⁵ R. D. Laing: *Self and Others*, London, 1961., franciául: *Soi et les Autres*, Paris, 1971.

merünk fel fantazmaként. „Ha Pál kezdi átlátni a családi fantazmák rendszerét, lehet, hogy örülnek vagy gonosztevőnek fogják tartani a családtagjai, mivel az ő szemükben a fantazma a valóság, ami pedig nem része a fantazmáinak, az nem valóságos.”

Fantazmák és valóság így felfogott játékát felhasználva Laing egészen kiváló elemzést ad regények magjául szolgáló, életből vett (némelyiket talán meg is írták, gondolok itt először is Iris Murdoch műveire), illetve regényekben vagy drámákban bemutatott eseményekről. Olyan műveket vizsgál, mint a *Bűn és bűnhődés* vagy *A hasonmás* Dosztojevszkijtől, Sartre *Zárt tárgyalás* és Genet *Balkon* című drámája. Akárcsak Freudnak, Laingnek is bámulatos érzéke volt az irodalomhoz és a humán tudományokhoz. Raszkolnyikov anyjának fiához írt leveléről és a fiú reakciójáról írt elemzéséről el kell ismernünk, hogy mestermű. Itt Laing többek között a pszichikai nyomás testi tüneteinek vizsgálatára szolgáló eredeti módszert is felhasználta: nyolc pszichiáterrel elolvastatta az említett levelet, majd leírta a reakciójukat; az olvasás folyamán mindannyian belső feszültséget éreztek, kettejük fizikailag fojtogató érzés fogta el, három másikat pedig bélgörcs környékezett.

Raszkolnyikov alakját vizsgálva Laing nagyon világosan elkülönített fogalmakat használ: képzelet, fantazma, álmom, éber álmom és emlékezet. Elsőként figyelt fel arra, hogyan játszanak közre Raszkolnyikov magatartásában különféle illúziók, s főként hogyan jelenik meg az „imagináció” modalitásával szemben a „fantazma”. Így foglalja össze az elemzés egy részét: „Amikor Raszkolnyikov már tudja, hogy a vénasszony másnap a gyilkosság áldozata lesz, úgy érzi magát, mint egy halálraítélt. Fantazmájának modalitásában tehát ő az áldozat, míg »imaginációjában«, illetve a »valóságban« ő a »hóhér«.”

Hallgassuk meg a levezetés végét, kicsoda is Raszkolnyikov: „Imaginációjában Napóleon, álmában kisfiú, fantazmájában a vénasszony, tényszerűen pedig – gyilkos.”

A *Self and Others* mottóját Laing Konfuciusztól vette: „A kijárat az ajtón keresztül vezet, miért nincs senki, aki azt használná?” Ez a jelmondat valóban tükrözi Laing gondolkodását. Közvetve többször is visszatér rá. Közvetlenül pedig akkor kapcsolódik ehhez, amikor arról beszél, hogy – a társadalmi fantazmák rendszerének nyomása alatt – az ajtón kimenni hálátlanság vagy kegyetlenség, ami öngyilkossághoz vagy gyilkossághoz vezet.

Ezért akar Laing egyszerűen kimenni az ajtón, és másoknak is megmutatni ezt az utat, de föl kell tennie magának azt a csakugyan elgondolkodtató kérdést, hogy egyáltalán lehetséges-e... Mert Freud szerint – nem.

Áttetsző akar lenni, hogy közvetlenül hozzáférhessen a lényeghez. Ez a törekvés *A meghasadt én*¹⁶ szerzőjének „antipszichiátriai” munkáiban is felismerhető. Laing a valódi „énhez” akar eljutni, szeretné, ha az emberi kapcsolatok valódi, nem pedig képzelt, kitalált ábrándkép-személyiségek közötti viszonyok alakját ölténék. Ideálja a fátyolba nem burkolózó ember, „aki a világot azon frissiben, ártatlanul, szeretettel és az igazságot tisztelőn tartva akarja befogadni”. Az, ami manapság a már nem közvetlen, formalizált emberek között történik, könyörtelen kritikára készíti Lainget. „Kiveszett a tragikum és szenvedély bármiféle érzése. Kihalt az öröm, az elragadtatás, a harag, a szex, az erőszak nyelve. A konferenciatermek nyelve kötelező.”

De nem kell elveszíteni a reményt. „Talán képesek vagyunk részben helyrehozni azt, amit mások okoztak nekünk, és azt is, amit mi magunk követünk el. Lehet, hogy a férfiak és nők inkább egyszerű és igazi szerelemre születtek, nem pedig arra a paródiára, amit szerelemnek hívunk.”

Az egzisztenciális fenomenológiából itt egzisztenciális utópia nő ki.

De felmerülhet a gyanú: az áttetszősége való dicséretes törekvés nem pusztít-e el valami fontosat, lényegeset? Nem tűntet-e el, nem téveszt-e szem elől valami értékeset? Nos, az a gyanúm – és valami ilyesmi érződik, különösen *A meghasadt én*ben –, hogy „a fantá-

¹⁶ R. D. Laing: *The Divided Self*, London, 1960., franciául: *Le moi divisé*, Paris, 1970.

zia destruktív tendenciái” ellen küzdő Laing – talán akaratlanul?, amikor azt mondom, „akaratlanul” akkor Laingre mint *A paradicsommadár* szerzőjére gondolok – elpusztíthatná az ember képzeletbeli létének lényegét. De egyáltalán elkülöníthetjük-e egymástól a „destruktív” és „nem-destruktív” fantazmákat? A „fantazmát” és az „imaginációt”? A „fantáziák” – fantazmák *teremtése* az emberi lét szerves része. Nem csak írók foglalkoznak vele, és nem is csak nekik van joguk erre. Ha tényleg erre az áhított átlátszóságra törekednénk, eltüntetnénk mindent, ami a képzelt „énünkhöz” tartozik, minden általa kreált fantáziát, akkor talán egy még rosszabb illúzióra ítélnénk magunkat, ami az önismeret hiányára épül, arra, hogy nem vagyunk tisztában létünk természetével.

A romantikus Nathaniel Hawthorne titokzatos elbeszélése, *A lelkipásztor fekete fátyla* pontosan e dilemma legbelső lényegébe vezet. A becsületes lelkipásztor váratlanul fekete fátyollal függönyözi el arcát, amelyet még halála pillanatában sem hagy levenni. Megrémiti hűséges nyáját, idővel mint pap erősebben hat rájuk különös, rejtőzködő alakjával. Önkéntes gesztusát – mely homályos, megmagyarázhatatlan, akárcsak arcán a fekete fátyol – a halálos ágyán próbálja megmagyarázni.

„Miért reszkettek csak éntőlem? – kiáltott fel, midőn lefátyolozott tekintetét körbejártatta a sápadt szemlélőkön. Reszkessetek egymástól is! (...) Vajon mi tette oly félelmetessé ezt a selyemdarabot, ha nem az a titok, amelyet homályos módon jelképez? Csak akkor mondhattok engem szörnyetegnek e jelkép miatt, mely végigkísért életemen és elkísér halálomban is, ha majd a jó barát feltárja szívét jó barátjának, a szerelmes annak, akit legjobban szeret, ha az ember nem akar már alattomosan elrejtőzni Teremtője elől, gyűlöletes módon őrizve bűnének titkát! Körültekintek, és lám, minden egyes arcon ott van a fekete fátyol!”¹⁷

Tehát a lelkipásztor maszkjával az emberi kapcsolatok áttekinthetetlenségét, az őszinteség hiányát, valami olyasmit akart jelképesen ábrázolni, ami folyamatosan képmutatásra kényszeríti és elválasztja egymástól a híveket. Itt válik világossá a lelkipásztor szimbolikus viselkedésének erkölcsi tanulsága. De vajon ez a fekete fátyol nem az örökre átlátszatlanságra, áttekinthetetlenségre ítél ember „ontológiai boldogtalanságának” leleplezése is egyben? A zárathatban az elbeszélő elmondja, hogy „a jó Mr. Hooper arca bizony már csak por; de rémisztő a gondolat, hogy a fekete fátyol alatt lett porrá”. Semmi sem változott tehát az emberek közötti morális kapcsolatok terén, de a fekete fátyol is tartósabbnak bizonyult az arcnál...

„Freud, regényírók”

Freud alkotta meg az ember mint végtelenül agresszív lény képét. A kultúra az ő értelmezésében „mint a megszállók helyőrsége vigyázza az elfoglalt várost”. E felfogás szellemében hangsúlyozta, hogy elutasít minden „enthusziasztikus előítéletet”. Mauron helyesen figyelt fel arra, hogy Freud megsérti a humanitárius illetve vallásos érzést, ezért könnyebben fogadjuk el Jung nézeteit.

Freud természetesen a gyanakvás mesterének és nagy leleplezőnek számít. A fantazmákat viszont békén hagyta; felfedezte és bejelentette létezésüket – majd félretette az egészet. Valabrega hangsúlyozza, hogy Freudnak köszönhetően nemcsak felfigyelhettünk a fantazmák antropológiai problémájára, hanem az is kiderült, hogy a fantazma problémája csak egyféleképpen vethető fel helyesen – az antropológia nézőpontjából. Freud, aki láthatóvá tette, ami el van rejtve, felfedte, ami eltitkolt volt, rábukkanva az ember szerves részét képező fantazmára, egyáltalán nem törekedett megsemmisítő leleplezésre. Ellenkezőleg, a fan-

¹⁷ Nathaniel Hawthorne: *The Minister's Black Veil* (1836), magyarul: *A lelkipásztor fekete fátyla*, Bala-bán Péter (ford.), Európa Kiadó, Budapest, 1979. 213–214. o.

tazmát egyfajta sajátos maszknak tekintette, ami nélkülözhetetlen a létezéshez. „Lenni” és „látszani” (valaminek), ez az alapja mindkét jelenségnek, a fantazmának és a maszknak is.

Freud és Laing az ember két teljesen eltérő felfogását vallja. Éppen ehhez a – be kell ismernem, kissé kiélezett – kontraszthoz próbáltam eljuttatni a gondolatmenetemet. Laing és Freud antropológiájának konfliktusa az utópikus és antiutópikus, rousseau-i és antirousseau-i antropológia konfliktusa.

Larvatus prodeo – álarcban járok, mindig álarcban: ez az emberi lét lényege. Vagy épp ellenkezőleg: le kellene és le lehetne tépni minden maszkot, félrevonni a fátylat, amit szintén fantazmákból szőttek. A fantazmák lennének a képzelet körébe átvitt vágyaink szimbolikus kielégítéséhez nélkülözhetetlen eszközök? Vagy sötét fátylak, amelyeket félre kell hajtani, hogy eljussunk az „Én lényegéhez”? Freud viszont az ipari változásoktól fenyegetett környezetben kialakított „*természetvédelmi területhez*” hasonlította a fantáziát: „Tetszés szerint burjánozhat és nőhet benne minden, még a haszontalan, sőt a kártékony is. Ilyen, a valóság hatalma alól *kivont* rezervátum a fantázia területe is.”

Szeretném kiemelni, hogy ezen a téren ugyanolyan létjogosultsága van annak is, ami haszontalan, sőt kártékony, valamint azt is, hogy a *fantázia a valóság hatalma alól kivont terület*. A fantazmák egyébként lehetnek nyugtatóak, csillapítóak, békítőek, de lehetnek lidércesek, ijesztők (gondoljunk a *das Unheimliche* koncepciójára). Freud mégsem tagadta meg a fantazmák egyik fajtájától sem a sajátos transzgresszív, felszabadító és gyógyító erőt. A fantazmák a mítoszok és sztereotípiák között helyezkednek el, egyikkel is, másikkal is osztoznak némely tulajdonságukban: lehet a társadalmi tilalmat megszegő szentségtörés, de lehet megbékélés, megalkuvás, konformizmus is!

A humán tudományok nem mellőzhetik a fantazma antropológiáját, mivel erre épül a mindenki számára megadatott képzelet tevékenysége. Státusza azonban kétértelmű: lehet teremtető és nem-teremtő. A fantazmatikus kritikának mindig számolnia kell ezzel. Fontos interpretációs problémának kell tekintenie a fantazma két típusa, a kreatív-művészi és a giccsztereotípiákon konfliktusát. A kreatív pedagógia területén is tudni kell alkalmazni a fantazma antropológiáját. A nevelésnek is az a lényege, hogy az egzisztencia képességeit *mindkét valóságban* fejlesztjük, amely megadatott nekünk: a hétköznapi élet és a képzelet világában is.

Mint antiutópistának, aki nem álmodozik az ember és ember közötti közvetlen kapcsolatról, Freudnak mély megérzései voltak a *lét természetes teatralitásával* kapcsolatban. Akár szenvedélyesnek is nevezhető vonzódása az irodalomhoz éppen a szélsőségesen teatralizált szituációk és irodalmi fabulák iránti érdeklődése folytán vonhatja magára és kötheti le figyelmünket. Ezek képzeletbeli forgatókönyve jeleníti meg a fantazmatikus vágyképeket. Ez Freud *metapszichológiájának* egyik alappillére. Wilhelm Jensen *Grädiva* című, meglehetősen középszerű elbeszélésének részletes elemzése segít megérteni Freud irodalmi módszerét. Amint arra nagyon helyesen felhívták a figyelmet, Freud kitöltötte a cselekmény hézagait, melyeket a szerző azért hagyott, hogy fokozza a mű fantasztikus feszültségét. Ilyen módon Freud kommentárja az elbeszéléshez maga is önálló elbeszéléssé vált. Miután saját alapelveiből kiindulva rekonstruálta az irodalmi hős életrajzát, a pszichoanalízis és a regény közti analógiákról szóló fejtegetésekkel zárta az elemzést.

Freud a *Familienromant*, vagyis a kezdetet és az eredetet érintő egyik alapvető fantazma forgatókönyvét találta a legvonzóbbnak. Már a *Familienroman* elnevezés is utal e fantazma sajátos irodalmi struktúrájára. Freud nagy figyelmet szentelt ennek legfontosabb munkáiban, arról már nem is beszélve, hogy ő inspirálta Otto Rank *A hős születésének mítosza* című híres művét. A *Familienromannak* nevezett fantazmák az Ödipusz-komplexus nyomása alatt keletkeznek, azt öntik regényformába.

Freud, mint tudjuk, megdöbbenőnek találta a hasonlóságot egy neurotikus gyermek drámája, Szophoklész *Ödipusz király* című tragédiája és Shakespeare *Hamletjének* cselekménye között (az utóbbi burkoltabban fogalmazza meg ugyanazt). Az „Ödipusz-komple-

xus” nevet adta annak, amit korábban „apakomplexus”-nak hívott (*Vaterkomplex*). Ahogy Marthe Robert kimutatja, éppen azért, mert „erősen hangsúlyozni akarta az irodalom szerepét az elméleti konstrukcióban”, mégpedig a klasszikus irodalomét. Élete alkonyán írott könyve, amely végül a *Mózes, az ember és az egyistenhit*¹⁸ címen jelent meg, korábban a *Der Mann Moses, ein historischer Roman* munkacímet viselte. Ez lényegében egy újabb *Familienroman* volt, amelyet a zsidó vallásalapító származásának fantazmájára épített.

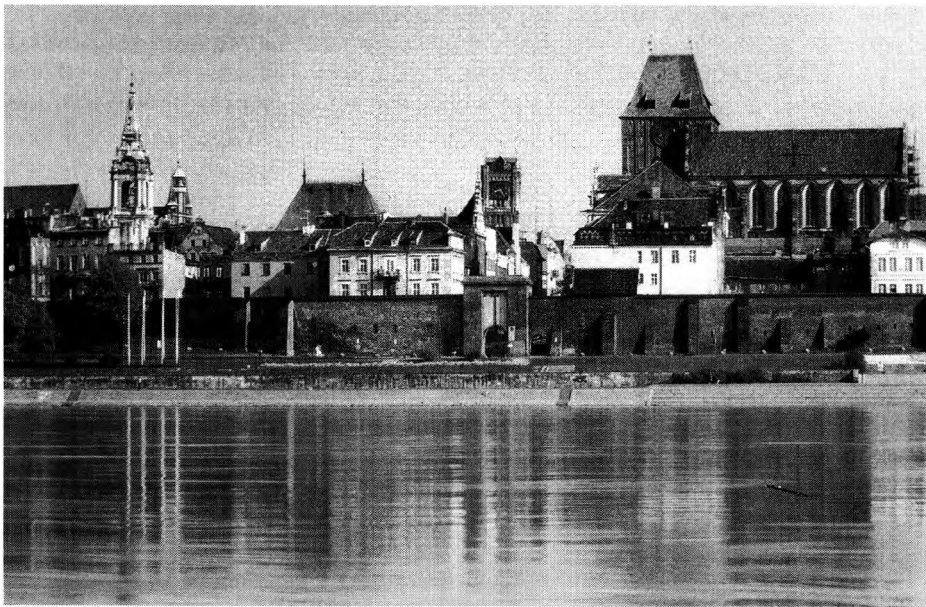
Egy ilyen hős története maga Freud története volt, aki nem patológiai esetekről írt, hanem „az egész emberi fajra ránehezedő végzetéről”. Itt arról az egyetemes „végzetről” van szó, amely – az incesztus tilalma mint univerzális törvény, törvényminimum által – Lévi-Strauss szerint elválasztja a „természetet” a „kultúrától”. Freud saját fantazmái alapján írt, amint azt Marthe Robert szépen ki is mutatta jellegzetes, *Ödipusztól Mózesig* című könyvében. Freud egyaránt igényt tartott az orvos és az író kompetenciájára; az ő megkülönböztetése szerint az orvos mások tudatalattiját vizsgálja, míg az író – a sajátját.

Amikor Közép-Európa nagyságáról beszél Milan Kundera, egy lélegzettel említi „Freudot, a regényírókat”. Utóbbiak említésekor olyanokra gondolt, mint Kafka, Hašek, Musil, Broch, Gombrowicz. Hangsúlyozta a különbséget a „pszichológiai” és a „fenomenológiai” regény között, mégis egymás mellé állította Freudot és ezeket a regényírókat. Ők azok, akik „nagyra becsülik azt, amit évszázadokon át nem értékelték, vagy nem vált közismertté: a demisztifikáló, racionális éleslátást; a realitásérzéklet; a regényt”; nem bíznak a történelemben, és nem rajonganak a jövőért; ez a modernizmus mentes az avantgárd illúzióitól”. Utópia- és líraellenesek.

Az igazi közép-európai regény a dezillúziós gnoszológiai regény. Ezt írta Freud is. A fantazmatológus.

LÓKY TAMÁS fordítása

¹⁸ Európa Kiadó, Budapest, 1987.

KÉPZELET ÉS FÁJDALOM A SZÁZADVÉGEN

A fájdalom mint fizikai érzet biztosan mindig ugyanaz volt, az ma is és az is marad. Titokzatos – még ha a szeretteinket érinti is. Megközelíthetetlenebb a kőnél is, melynek nyitját a költők fürkészik, pedig itt lüktet közvetlen közelünkben, a másik bőrének vékony falán túl. Vajon régente másképpen érzékelték a fájdalmat, mint napjainkban? Görcsök, beharapdált ajak, összepréselt szemhéj. Ostorok, fogók, láncok. Úgy tűnik, hogy a Kín középkori ábrázolásainak és a pályaudvarokon napjainkban vásárolható színes képesújságok fotóinak szenvedő arcai hasonlítanak egymásra, mintha az idő nem tudna hozzájuk férközni. Fájni mindig ugyanúgy fáj. Akár asszír, akár római vagy sztálini égbolt alatt. Mindig belülről jön? A fájdalom történeti fenomenológiája – vajon lehetséges ilyesmi?

Hányszor és hányszor sikerült a saját korának ideáival átítatódott gondolkodásnak megvalósítani a lehetetlent: extázisba fordítani a gyötrelmet, fénné változtatni a sötétséget, dallá a kiáltást. Az Inkvizíció bebörtönözötteinek fájdalma. A megégetett albigenek fájdalma. A megkínzott Damians fájdalma. A Szibériába száműzöttek fájdalma. Egy komputerizált klinikán kiszenvető rákos beteg fájdalma. Mindig ugyanaz a valami, amit mégis mindig másképpen érzékelnek és értékelnek.

A fájdalomhoz való viszony civilizációnként és az egyes embereknél is más és más. Lehet, hogy leginkább ez a különbség osztja meg az emberi világot. Nagyon sok európai számára az odaszegezett kéz képezi civilizációnk spirituális középpontját, amit még akkor is készek megvédeni, amikor éppenséggel elfordulnak a kereszténységtől. A Keresztre feszítés képe – ahogy Jób szevedéseinek képe – jelenti világuk arkhimédeszi pontját. A keresztény ember – nekem is ezt tanították a hittanórán gyermekkoromban – tudja, hogy a kereszt próbatételére születik. Tudja, hogy eljövendő élete fájdalommal, megaláztatással, betegséggel és bűnbeeséssel kikövezett Út, de neki erkölcsi kötelessége a talpra állás, azzal a reménnyel kell fogadnia a megpróbáltatást, hogy ha helytáll, rászolgál a feltámadásra.

A fájdalommentes élet

A jóbi próbatétel gondolata hosszú időn át sajátos színezetet adott Európa lelkiségének, hisz tudjuk, hogy a keresztény ember fájdalma enyhül is a szenvedésben. Törekvése a fájdalom enyhítésére nem összeegyeztethetetlen a hitével. Mára azonban a zsidó-keresztény értékeken nyugvó nyugati kultúrának olyan technológiai kihívással kell szembenéznie, amely mindeddig elképzelhetetlen mértékben élezi ki ezt az antinómiát.

Hiszen az, ami valaha képzelődés volt, ma már nem az. A fájdalommentes élet napjainkban már egyáltalán nem olyan elképzelhetetlen, mint gondolnánk. Ma már oly sokféle érzéstelenítő eljárást és gyógyszer ismerünk, hogy alighanem hamarosan képesek leszünk mindenféle fájdalom kémiai csillapítására. Legalábbis efféle ígéreteket közvetít a képernyő,

Stefan Chwin (1949) író, irodalomtörténész, irodalomkritikus. Főbb művei: *Krótká historia pewnego żartu* [Egy tréfa rövid története] (1991), *Haneman* (1995), *Esther* (1999).

az elgyötört arcú nőkkel, akik megkönnyebbült mosollyal derülnek fel a fehér pirula bevétele után, vagy a gyógyszergyári konszern nevét hirdető szalaggal övezett pucér íjással, aki nyilat kilőve darabokra robbantja a szenvedés gránitépületét. Ha a jóslat valóra válik, akkor eljön a fájdalommentes betegségek ideje, jóllehet egyelőre még bennünk lüktet a fájdalom. A kórházakban csak bizonyos feltételek mellett adnak érzéstelenítőket. Egyszer ezt hallottam: „Majd ha már tényleg fáj, akkor adunk. Szorítsa ököibe a kezét. Muszáj egy kicsit szenvednie.” Még nincs szó a pusztán kívánságra történő mindenkori érzéstelenítésről. Mégis, hadd ismétljem meg, ha a jóslat valóra válik, akkor feltartóztathatatlanul közeleg a fájdalommentes szülés és a fájdalommentes halál ideje. Meglehet, a századvég tájékán a fájdalom már nem lesz egzisztenciális probléma – éppen a kémiaának köszönhetően.

Az emberi képzeletet rabul ejtő vágykép a fájdalommentes életről a meseszerű álmodozás után áttér a technológiai fázisba. Új élet víziója formálódik, amelynek hátszágát a farmakológiai érzéstelenítés jelenti. Nemcsak a fizikai fájdalom, hanem minden más fájdalom, például a morális fájdalom is, elveszíti egzisztenciális értékét. Közkeletű a fájdalom etikai elértéktelenedése. Néhányan egyenesen úgy vélik, hogy a szenvedés lidércének el kell tűnnie az emberi világból. A morális dilemmákat, melyeknek feloldásával régente költők, teológusok, filozófusok gyöttrődtek – ahogy Szymborska mondja ismert versében ironikusan –, azt ma megoldja a „nyugtató tabletta”.¹ „Ne szívd mellre, vegyél be egy nyugtatót” – tanácsolnák minden bizonnyal Jóbnak, ha köztünk élne. A ma különféle stresszfaktorokként számon tartott lelki problémák kémiai kezelését mindennapos dolognak tekintjük. A Kereszthalál Sötétségbe borult Éjszakája – mint a lélek próbatételének értelmetlen éjszakája, afféle morális élveboncolás és önbüntetés – nem kevés ember számára tűnik pusztá idegborzolásnak. A morál farmakológiai manipulációja egyike az idők jeleinek.

A lelki élet új iránykeresése nem csupán azokra a társadalmakra hat, melyekben gyöngül az egyház szerepe. Még a templomba járók közül is sokan elfordulnak a Keresztől, habár továbbra is hisznek Jézusban. Mintha a kortárs egyházi művészet tendenciái is ezt igazolnák. A Kereszt, melyre betontemplomokban emeljük tekintetünket, elegáns formájú, nem ritkán „jelzésszerű” ezüstkorpusz függ rajta, mint afféle kis Boeing. Olyan Krisztus, akinek nincsenek sebei, és nem vérzik sebeiből. Bármiféle verizmus kizárva. A modern templomokban – írja Rózewicz a *Zuhanásban* –, melyek egyre inkább fényűző repterekre emlékeztetnek, nincs helye Grünwald „véres” szárnyas oltárának. Eltűnik a Szenvedő Test, amely lenyűgözte a gótikus szobrászokat és festőket. Ami helyette van: a Megfeszített Keresztre feszítés nélkül, Isten, aki nem stresszelheti a hívőket látványával. De itt nemcsak a Keresztről mint vallási szimbólumról van szó, hanem általában magáról a szenvedésről. Akit éber lelkiismerete állandó morális feszültségben tart – sugallják a különféle pszichoterápiai irányzatok –, az szenvedésre vágyik, következképpen mint „neurotikus személyiségnek” kezeltetnie kell magát.

A fájdalom biokémiája

A fájdalom fiziológiájával kapcsolatos mai ismereteink összhangban állnak ezzel a szemlélettel. A szenvedő test mitikus ábrázolásai, melyekhez civilizációnk évszázadok óta kötődik, már nem adhatnak támaszt a léleknek. Az emberi szervezet biológiaórákról ismert „mechanisztikus” ábrázolásai leválasztják a fájdalmat a régi szimbólumokról. Az anatómia titkaiba beavatott gondolkodás átalakítja a szenvedést – így a morális szenvedést is – a pszichobiológiai krízis jelentés nélküli szimbolikus jelzéseié. Az idegrendszer figyelmeztető impulzusa a hibás működés tünete, semmi több. A fájdalmat megelőző félelemérzésnek ma

¹ Wysława Szymborska: „Prospektus”, in: *Kilátás porszemmel*, Csajka Gábor Cyprián (ford.), Jelenkor Kiadó, Pécs, 1998. 90. o.

már más színezete van, mint azokban a korokban, amikor a test titok volt. A betegségek fiziológiájával kapcsolatos ismeretek birtokában az élet nem más, mint a szervezet értelmetlen „lerobbanására” való idegtépő várakozás, mert a lerobbanás előbb vagy utóbb mindenképpen bekövetkezik. A betegséget évszázadokon át Útnak, vagyis olyan válságnak tekintették, amit tapasztalatokkal gazdagodva hagy maga mögött az ember, ma viszont a beteg ember mindezt gyakran értelmetlen tortúrának tartja, amit csak összeszorított foggal vészelhet át. Az idő érzékelése is változik, következőképp az emberi élet szimbolikus képe is. A fiziológiai titkokba beavatott ember, aki riadtan várja szívének vagy idegeinek következő „lerobbanását”, másképp tekint életének egészére, mint például a barokk kor embere. Fájdalom nélküli értékes és minden értéket nélkülöző szenvedésteli időszakokra osztja azt. Minden más ettől eltérő beosztás alapvetően másodrendű. Manapság mindenki tudja, hogy ha stressz ér bennünket, akkor a testet (vagy a lelket) azonnal „rendbe kell tétetni” a legközelebbi szakorvosnál. A régiek hittek abban, hogy az ember, miközben szenvedésével küszködik, önmagát formálja belső lelki munkája során, mára ezt a felfogást kiszorította az az elképzelés, hogy meg kell szüntetni a „szükségtelen” stresszt.

S mindehhez még hozzájárul a fájdalom ontológiai elértéktelenedése. A természettudomány szerint az emberi fájdalom (az állatok fájdalomához hasonlóan) nem más, mint az anyag rezgése a végtelen kozmoszban.

Szemrebbenés nélkül

Az a civilizációs változás, melynek mi is tanúi vagyunk, mélyebb, mint azt első látásra gondolnánk. Alapjaiban érinti kultúránkat. A régi társadalmak ősi beavatási szertartásai a szenvedés világába vezették be az embert. A nevelés egyik alapvető célja évezredek óta az volt, hogy az ember megtanulja, hogyan viselje el a fájdalmat, hogyan vállalhatja magára mások fájdalmát (és sajnos azt is, hogyan okozhat fájdalmat). Korunk nevelési modellje határozottan elzárkózik a személyiségformálás ilyen útjától, de – ahogy a legalapvetőbb tapasztalatok esetében lenni szokott – amit kidobnak az ajtón, az visszatér az ablakon. A mai társadalmak oktatási rendszerének fehér foltjára, melyet megtisztítottak minden barbár atavizmustól, beszívárognak az ifjúsági szubkultúrák pótrituiái, és a maguk módján berendezkednek az elhagyatott térségben. Pengével bemetszett alkar, cigarettával csuklónál beégetett bőr, érzéstelenítés nélküli tetoválás... A „szimbolikus sebek” múltbéli gyakorlatának kortárs változatai, korunk nevelési ideáljától megszelídítve, igen erős támaszra találnak a tömegkultúra mitológiáiban. Óriási szerepet játszik ebben a film, amely különféle módokon kapcsolódik az ősi képzetek világához.

A tömegkultúra mitikus figurája a Vietkong kezébe került Rambo, aki szemrebbenés nélkül tűri, hogy megégessék. Arca tökéletesen rezzentelen, jóllehet szemében felcsapnak a kín lángjai. A tömegkultúra pont azért nem veszítette el kapcsolatát az ősi képzetekkel, mert mindig visszatér az ősi beavatási szertartásokhoz, bár ezek valójában már degradálódtak, csak látszólag adnak értelmet a szenvedésnek. Számos akciófilm szerzője arra tanít, hogy az ember érettsége a kínzások „hűvös” elviselésével mérhető. Ekképpen a tömegkultúra szembe fordul a részvét-etikával, bár mindezt nem nyíltan, tüntetőleg, szentségtörően teszi. A Kereszt szakrális próbatételével szembehelyezi a keménység próbáját, amely lényegében a Keresztre feszítés axiológiájának ellentéte.

Dosztojevszkij szerint a minden ősi beavatási szertartás döntő részét képező fájdalomtűrés két formát ölthet: kiállni a Kereszt etikai próbáját vagy a keménység pszichológiai próbáját (vagyis a gögét). Megjövendölte, hogy a huszadik század – azaz a tömegtársadalmak évszázada – a Kereszt próbatételével szemben a keménység próbáját választja. A jövő új embere – bizonygatja a leveleiben – a természet feletti technikai győzelmétől megittasulva hátat fordít a jóbi magatartásnak. Dosztojevszkij művei arról tanúskodnak,

milyen messzire vezetnek az etikai következmények: az, aki nem hajlandó viselni a maga keresztjét, rendszerint másokra hárítja.

A tömegkultúra a keménység próbatételének kultuszát összekapcsolja a halál elértéktelenedésével. A megkínzott Rambóban és Jóbban nincs semmi közös, habár az előbbi látszólag szintén „elviseli” a szenvedést. A tömeg képzeletében az Ügyes Gyilkos a hős, aki nemcsak hogy szemrebbenés nélkül viseli el a fájdalmat (és a halált), hanem szemrebbenés nélkül öl is. Az „akciófilmekben” a halál egy pillanat alatt kioltja az ember életét. A hosszú, gyötrelmes halál képeit, akárcsak a „kínlódó test”, a betegágy képeit, amelyekből Jób története építkezik, száműzték ebből a birodalomból. A tömegkultúra látványos előadásként vagy a villámgyors halál színházaként találja a kínzásokat. A megkínzottak arcán tükröződő fájdalom nem többet, csak a sötét jellemek erejét hivatott hatásosan tükrözni. Ami önmagában csupán egy szadista látomás tartozéka. A tömegkultúra ki nem állhatja Jób szenvedését, amiben a nyugati világ az emberi tapasztalat ősképeit látta évszázadokon át. Az elnyújtott szenvedés „unalma” nem egyeztethető össze esztétikájának gyors „attrakciófolyamával”.

Az ősi Jób

Nehéz lenne azt állítani, hogy a tömegkultúrában megfigyelhető „eltávolodás” a jóbi magatartástól valóban jellemző korunk civilizációjára, hiszen vannak és mindig is lesznek olyanok, akik számára Jób ma is és a jövőben is élő példa marad. De hasonlóképpen nehéz lenne nem észrevenni az idő lelki aurájában bekövetkezett változásokat.

Persze a „Jóbtól való eltávolodás”, melynek számos megnyilvánulásával találkozhatunk a modern művészetben, nem csupán huszadik századi fejlemény. Az első támadások már jóval korábban, valamikor a tizennyolcadik század végén megrendítették a *Jób könyve* értékrendjét. Byron a lázadó Káin prométheuszi etikáját állította szembe a fájdalmát tűrő Jób életfelfogásával. A romantikusok azzal vádolták Istent, hogy „jogtalanul” sújtja fájdalommal és szenvedéssel a Földet, és szembeállították vele az altruista Embert, aki – amint azt Byron hőse tanúsította (ezt követően pedig az *Ősök* III. részében Konrad) – boldog világot akart teremteni –, vagyis fájdalom és halál nélküli világot. Ennélfogva a byroni romantika, mely a jóbi alázatosságot nem szíveli, s amellyel oly hevesen harcolt Dosztojevszkij, magába zárta a fájdalom filozófiájának összes antinómiáját, melyeket utóbb a modern gondolkodásnak kellett kibogoznia – és lángra lobbantania. Ezekhez az antinómiákhoz a huszadik század újabbakat tett hozzá, filozófiai és politikai természetűeket egyaránt. Az egzisztencialista filozófia – írja Hans Jonas – éppúgy ered a gnosztikus hagyományokból, mint a „totalitárius gonosz” keltette modern félelmekből. Ez az irányzat az abszurd tapasztalatok tragikumával élezte ki a fájdalom problémáját. Az értelmetlen gyötrelmek megaláztatásához, amire a koncentrációs táborok és lágerek embermilliói voltak ítélve, az emberi lét alapfeltételeinek pesszimista diagnózisa kapcsolódott. Milyen az „üres égbolt” alatti világban szenvedni, ahol győzedelmeskedik a gonosz mint politikai létező? A Holocaust tapasztalatai után megint csak ontológiai botránynak bizonyult a szenvedés, amivel nem tudott mit kezdeni a gondolkodás. Az Istentől elhagyott világban érzett fájdalom, ez a tapasztalat, melynek mélységeit az egzisztencialista filozófusok tárták fel, még durvábban fordítja szembe az embert Jóbbal – amint azt Miłosz észrevette *Az Ulro országában* –, aztán kétségbeeséshez vezet, amit az ateizmus sátánizmussá vagyis hitté alakított, mely szerint a fájdalom, amelynek felsőbb céljai rejtve maradnak előttünk, állandó és elpusztíthatatlan elemi része a kozmosznak.

A huszadik századi ember egyre nehezebben tudja olvasni a *Jób könyvét*. „Nem, Isten nem bünteti Jóbot, Isten játszik vele” – írja *Gyötrelmem* című esszéjében Leszek Kołakowski.²

² Magyarul: Leszek Kołakowski: „Gyötrelmem”, in: *Újabb kis előadások nagy kérdésekről*, Pályi András (ford.), Európa Kiadó, Budapest, 2000, 117. o.

„A Sátán nemcsak hogy Isten hozzájárulásával, hanem egyenesen az Istennel kötött szerződés alapján minden lehetséges szenvedéssel és fájdalommal megveri Jóbot...”³ S még ha a teológia próbál is világosságot teremteni eme, az emberi értelmet meghaladó paktum homályában, akkor is, mi legyen – tette fel Kotakowski a kérdést az erőszakról szóló elmékedéseiben – a kisgyermek szenvedéseivel és az állatok fájdalmával, melyekről hallgat a Biblia? Egyre inkább kiszorul a fájdalom antropocentrikus filozófiája, lassan eltűnik az a felfogás, mely szerint az ember fájdalma az egyetlen igazi és figyelemreméltó fájdalom. Ez a szellemi folyamat, amely igen jellemző a XX. századi kultúrára, nyilvánvalóan összefügg az ökológiai érzékenység születésével, és új etikai alapon fordítja szembe a korszellemet Jó életfelfogásával. Mert még ha kibékülünk is azzal a világgal, amelyben az emberi szenvedés elkerülhetetlen, mi legyen az állatok fájdalmával, a növények fájdalmával, ha az ő szenvedésüket egyaránt fontosnak fogadjuk el? Az igazán lényeges emberi és a kevésbé lényeges állati szenvedés szembeállítására, ahogy azt Szent Ágoston hangsúlyozta a manicheistákkal folytatott vitájában, ma már nagyon sok ember számára veszített a jelentőségéből. Többé nem fontos, hogy ki (vagy mi) szenved. Maga a szenvedés a lényeges. Maga a fájdalom mint jelenség vonja magára a figyelmet – a fájdalom általában, amely mindenütt jelen van a kozmoszban és minden létezőt sújt. A fájdalom örökkévaló homeosztázisa – az, hogy évmilliók óta a fájdalom mit sem csökken *mennyiségileg* – a végsőkéig felháborító. Hogy a világon mindig ugyanannyi szenvedés van, mintha a fájdalom kitöltene a kozmosz egészét, testtől testig terjedne és sohasem szűnne meg.

E tudás fényében nehezen leküzdhető filozófiai akadályba ütközik a szenvedés alázatos elviselését hirdető eszme. Az ökológiai részvétől eltelt gondolkodás felteheti a kérdést: ha Jóban jogában áll (és szakrális kötelessége is) alázattal fogadni szenvedéseit, akkor jogában áll-e beletörődni abba a szenvedésbe is, mely a testen kívül lüktet, nem csupán más emberek testében, hanem a természet élő, „ártatlan” testében, az állatokban is, akik soha nem részesülnek a megváltás kegyelmében?

A „kozmosz fájdalom” nagy egészének jelentését megnevezítő ökológiai érdeklődés csak egyike a jelenkori érzékenység szélsőséges változatainak. A képzelet a mindenre kiterjedő empátia nevében fordul Jó ellen. Pusztulástól fenyegetett szenvedő egésznek akarja látni a kozmoszt. Paradox módon azért „nagyítja fel” a fájdalom jelentőségét, hogy elmondhassa, mennyire szeretné, ha nem lenne.

Az elhagyatottak iróniája

Ha e tapasztalatok birtokában olvassuk *Jób könyvét*, az elhagyatottság keltette kétségbeesés mély iróniával párosul. Hisz Jób nem Isten kedveltje-e valójában, az Erő szemefénye? De hogyan gondoskodik az Úr róla, ha megengedi, hogy a Sátán megméltázza – Jób szenvedései legalábbis erre mutatnak – a bőrrákkal? Mindezt így látja a magára hagyott ember: Jób nem azért fogadja el a szenvedést, mert felnőtt az alázathoz, hanem azért, mert tisztában van azzal, milyen nagy jelentőséget tulajdonít Isten az ő létezésének. Van-e ennél nagyobb gőg? A lázadás ideje után (amikor Senkinek, a Föld megkínzott porszemének érezte magát), a kinyilatkoztatás pillanatában egyszer csak rádöbben, milyen fontos ő az Úr számára. Van értelme a fájdalomnak – ez az ő felfedezése. A fájdalom okozásának elfogadásának aktusában az áldozat és az Üldöző hitelesíti a létezését, mindketten megerősödnek a létezésben. Pontosan ezt jelenti a fájdalom Jób számára. Nagy vizsga ez a Legfensőbb Instancia előtt, amelynek igen fontos, hogy Jób kiállja a próbát. Az individuális létezés érce kiolvad a szenvedés olvasztótégelyében, és erre a kinyilatkoztatás pillanatában ébred rá Jób. Azért fogadja el a fájdalmat, mert tudja, hogy

³ Kotakowski, i. m., 116. o.

fájdalma, mint minden emberé, a kozmikus történések mérhetetlenül fontos tényévé válik a Vizsgabiztos tekintetének fényében. Jób porszem, de egy adott pillanatban ráébred, hogy Isten szemébe került porszem. És ebben a pillanatban minden megváltozik. Szenvedése a lélek és a Mennyei Kohász közti dialógussá változik. Ekkor sokszorozódik meg az emberi lét. Ennek a megsokszorozódásnak az a száznegyven év lesz a jelképe, amit az Úr ajánl Jóbnak a próba végeztével. Az áldozat és az Üldöző közti kölcsönösen fájdalmas kötelék túl erősen köti az élethez, Jób szörnyű szenvedései ellenére sem vet véget gyötrelmeinek, nem öli meg magát. „Átkozd az Istent és halj meg.” – tanácsolja Jób felesége (2, 9). Persze igaz, hogy Jób maga is szomjazza halálát Isten kezétől, amikor ezt mondja: „Jó volna, ha Isten összezúzna, fölemelné kezét és megölné” (6, 7).⁴ De *Jób könyve* megmutatja, hogy a vallásos ember számára milyen értelmetlen az öngyilkosság, az ilyen ember a számára kirótt szenvedésben talál bizonyosságot önnön létezése fontosságára.

A barokk költők ismerték a szenvedés éltető erejét, ismerte Liebert is, aki rimes kérésekbe foglalta óhaját: bárcsak őt is elérné ama Lovas szent üldözése.

A „vidám tudomány” és a „megfeszített test”

A huszadik században Freud és Nietzsche támadta a leghevesebben Jób fájdalom-filozófiáját. A „kultúra mint a szenvedés forrása”⁵ freudi tana épp annyira leíró jellegű, mint amennyire polemikus a tizenkilencedik századi puritanizmushoz képest. E koncepciójával jelölte ki a nyugati civilizáció fejlődési irányát vagy legalábbis azt a tendenciát, amely létrehozta a modern permisszív kultúrát. A „vissza a természethez” rousseau-i gondolatát, melyet mind Freud, mind Nietzsche elfogadott, olyan huszadik századi mozgalmak tűzték zászlajukra, melyek – megkerülhetetlennek tűnő – célja a szenvedés és a kultúra közti „kreatív” kapocs szétszakítása volt.

„A kultúra mint a szenvedés forrása” freudi gondolata egybecsengett Nietzsche dionüszoszi, keresztényellenes gondolkodásával. Nietzsche szembeállította a megfeszített testtel a „mámoros test” látomását. Az európai gondolkodás mindkét áthágása abból az érzésből eredeztethető, hogy az életnek összhangban kell állnia a természettel, mindketten ütközött „a szenvedés mint a kultúra forrása” gondolatával, azzal a gondolattal, melyet Európa évszázadokon át civilizációja egyik alappilléreként tartott számon. De a modern civilizáció mintha eltávolodna ettől a gondolattól. Az az elképzelés, mely szerint a nevelés arra készíti fel az embert, hogy a létezés állandó stresszében éljen, vagyis keményen kiképezi arra, hogy képes legyen elviselni a szenvedést, manapság mintha éles elentétben állna a korszellemet meghatározó stresszmentesség ideológiájával.

Nietzsche után válaszüthöz érkezett az európai képzelet. Nietzsche szembeállította a görög hősök sugárzó testét a Megfeszített tövissel koronázott, sötét, vérző testével. Ez utóbbit feledésre ítélte. Összhangban lenni a természettel az érzékek dionüszoszi oldottságában, a gyötrődő lelkiismeret görcsös kontrollja nélkül, a világ felett érzett elragadtatásban – „a mámoros test” egészségétől való megittasultsága, amiben nem nehéz felismerni a permisszív civilizáció világnézeti alapjait, elfordította a modern kor szellemét Jób életfelfogásától.

Liebert lírájában kapott hangot az éltető szenvedésért való esdeklés. Ez sem egyeztethető össze a modern permisszív civilizáció lelkiiségével. A fájdalmat és a szenvedést – akárcsak a lelkiismereti problémák miatti gyötrődést – „csillapítani” kell, ez annyira nyilvánvalónak látszik, hogy manapság sok ember szívesen egyetért ezzel. És ha a fogyasztói társadalom ellen fellázadt antipszichiátria próbál is értéket tulajdonítani a lelki krízis fájdalmas tapasztalatainak „pozitív dezintegrációt” emlegetvén, végső soron még az is egy „laza”, a

⁴ A magyar nyelvű *Szentírásban* (Szent István Társulat, 1991.) az idézet helye: 6,9.

⁵ Freudnál: a kultúra mint a „bajok forrása”. „Rossz közérzet a kultúrában”, in: Sigmund Freud: *Esszék*, Linczenyi Adorján (ford.), Gondolat, Budapest, 1982. 351. o.

lélekölő szorongások stresszétől felszabadult emberről álmodik. Korunk egyik legszilárdabb dogmája az a hiedelem, hogy az ember természetes állapota a stresszmentes létezés, amelyből – ha csak pillanatokra is – kikökhenthetnek a kellemetlen élmények, de minél előbb helyre kell állítanunk a rendet. Érdemes azonban emlékezetünkbe vésni Simone Weil szavait, melyekre Mił osz is hivatkozott a *Jób könyvéhez* írt kommentárjaiban: csak az az igaz kultúra, amely ténylegesen felkészíti az embert az élet integráns részét képező balsorsra.

A lengyel irodalomban is vannak olyan kiemelkedő művek, amelyek a fájdalommal való találkozásról szólnak. De arról is beszélnek, hogy a modern embernek milyen nehéz Jób útjára lépnie.

Gombrowicz és a fájdalom

Az európai kultúra középpontjában évszázadokon át a keresztút próbátétele állt, ez az eszme igen erősen hatott a lengyelek szellemiségére. A nagy romantikus művek azt tanították, hogy a lengyel arra született: hordozza keresztjét a vesztes csaták mezején, a börtönök sötétjében, a jéghideg szibériai barakkokban, köteles elfogadni sorsát, melyet a Megfeszített sorsa írt elő számára. A fájdalom próbája a lengyel sors leglényege. Gombrowiczot dühítette a lengyel sors ilyen felfogása, szerintem ez tette Európa különceivé őket. A romantikától fogva – írja – a lengyel életstílust még a szabadság rövid periódusaiban is az határozza meg, hogy titokban már arra számítanak: elveszítik a függetlenségüket, a rabság megaláztatása és kínjai várnak rájuk. Idegtépő várakozás a fizikai és erkölcsi fájdalom gyötrelmeire – íme a lengyel lélek rejtett mélysége, hiába próbáljuk sienkiewiczzi virtussal leplezni baljós előérzeteinket. Ezért a lengyelt mindig elválasztja valami a saját testétől. Örömet – így a szexuális élvezetet is – minduntalan beárnyékolja a gyötrelmek előérzete, amely előbb vagy utóbb elkerülhetetlenül beigazolódik. A testet balsejtelmek kínozzák, sosem képes szabadon átadni magát a gyönyörnek. Mint Gombrowicz sugallta a *Transz-Atlantikban*, a lengyelség azt tanulta romantikus prófétáitól, hogy az elkerülhetetlen fájdalomra áhítozzék – így született a messianizmus, ami már régóta mételyezi a lengyelség vérében. Gombrowicz gúnyos interpretációt ad a *Transz-Atlantikban* az *Ősökről* és Mickiewicz *A lengyel anyához* című verséről. A lengyel romantika mindkét alpművében felismerte annak a neurózisnak a „forgatókönyvét”, amelyet nemzedékeken át plántálnak az ifjú lengyelekbe az idősebbek, hogy Konrad zárkájának gyötrelmei előtt senki élő ne menekülhessen meg. Meggyőző ez a torzkép? Hát persze, de azért nem árt eszünkbe vésni azt is, milyen sok lengyelnek segített a Megfeszített képe a vesztes csaták mezején, Szibériában és a lágerekben.

Gombrowicz egész korai művészete a „Forma stresszével” vívott küzdelem, a merev konvenciók világával folytatott vita a „laza ember” nevében. E csatározás tetőpontja a felszabadult, „meztelen” Albertinka sugárzó látványa volt, amely beragyogta az *Operett* történelmi homályát. A hetvenes évek ellenkultúrája nem véletlenül találta meg Gombrowiczban egyik patrónusát, mert Gombrowicz nézetei a kultúra stresszhordozó természetéről közel álltak Freud gondolataihoz. Mi nem tetszett Gombrowicznak a strukturalizmusban? Közönnel tekintett a fájdalomra, amit a „struktúra” vagyis a Forma okoz az embernek. „Tudja kérem, létezik egy elem – mondta Gombrowicz az egyik utolsó interjújában –, egyedülálló a Létben, emberellenes... lehetetlen... valóban kivételes... hallatlan... és valóságos, az bizony... Elsápadt, drága barátom, nyilván kitalálta. Igen, ez a Fájdalom. Nem kizárt, hogy a humán tudományok (és a sartre-i egzisztencializmus) Achilles-sarkának bizonyul ez a, mondhatni, meglehetősen flegmatikus viszony a Fájdalomhoz. Ahol igencsak kimérten értekeznek az emberről. Azt tesznek vele, amit akarnak. De azon a napon, amikor a Fájdalom beköltözik az elméjünkbe, meglátják, a struktúráik súlyosabbakká... sokkal gyötrelmesebbé válnak... A Formától félni kell!”

Az ifjúság és a „laza ember” kultusza – már a *Serdülőkori emlékiratok* és a *Ferdydurke*

idején – megfosztotta Gombrowiczot attól a lehetőségtől, hogy pozitívan értékelje a szenvedést. És ez a kultusz sosem hunyt ki benne, sőt később, a *Pornográfiában* valóságos paroxizmussal tört ki. Ezt olvashatjuk a *Naplóban*: „tizennégytől húszéves korig tart az ember életének virágzása. Ez az egyetlen szépséggel teli időszak.” Az egyetlen! Szóval az igazi élet az ifjúkor, azt sivár időszak követi, tönkreteszik az aggkori fájdalmak és torzulások. Innen csak visszafelé menekülhetünk, a mítosz és az eltévelyedés kanyargós útján, mint a *Pornográfia* hősei. Harminc után jönnek a szörnyűségek. Mi állhat távolabb a kereszténység etikai ideáljaitól, mint ez a kultusz? Gombrowicz világában az öregkori szenvedések morális szépségének egyetlen szikrája sem képes feledtetni a hajlott korúak testi szörnyűségét. Gombrowicz számára az Ifjú testi szépsége jelent mindent. Az igazi élet a szépségtől sugárzó test élete, azé a testé, amit még nem kezdett ki a fájdalom.

A huszadik század dogmája: szégyellni az öregséget és megjárni, amíg csak lehet, a fiatalságot. Thomas Mann Aschenbachja is tudott erről valamit. Vajon Gombrowicz részt vett ebben a játékban? Az utolsó fényképein nem palástolja korát. Arcán a betegség merev fájdalma és a világgal szembeni türelmetlenség. „Sosem vetkőzött le a strandon, még az ingujját sem tűrte fel” – ő, az örök-meztelen Albertinka odaadó híve!

De a filozófiában sem talált támaszt. Kései műveiben – különösen a Dantéről szóló esszéjében – megtalálható a fájdalom egzisztencialista felismeréseken alapuló nyílt ellentételisége. Az emberben (és a világon) létező legabszurdabb és az emberi igazságosságot leginkább megcsúfoló valami pontosan a fájdalom. *Naplójában* Dosztojevszkijhez hasonlóan akkor háborodik fel a szenvedés ontológiai botrányán, amikor a gyermekek fájdalomra gondol. A személyként, démoni erőként felfogott sátán gyorsan eltűnik Gombrowicz világából, helyébe az abszurd sátán lép: a létezés struktúrájába bevésett fájdalom. „Szeretném – mondta Gombrowicz élete végén tervezett színpadi darabjáról –, ha az ember és a fájdalom találkozásáról szólna. Csak két szereplője lesz: egy ember és egy szenvedő légy”. Az emberi és nem-emberi fájdalom egy szintre kerül a radikális összeegyeztethetetlenség aktusában. S ezzel szertefoszlik a szenvedés antropocentrikus víziója.

Egy szintre hozza a kettőt, ezzel érvényteleníti Szent Ágoston distinkcióit. Az öngyilkosságról alkotott felfogását is ez határozza meg. 1963-ban, amikor Berlinben betegeskedett, a következőket jegyezte fel: „Minden egzisztencia kudarcra van ítélve. Ezért kell majd, gondolom, előbb vagy utóbb bevennem valami port, és azzal vége.” Októberben kezdődtek a szívpanaszok. Asztma. Haldoklás, fokozatosan. Lassú fuldoklás. Cioranhoz hasonlóan Gombrowicz is abban talált támaszt, hogy számolt az öngyilkossággal. Az idős Gombrowicz azt szeretné, ha mindig kéznél lenne a halál. Ezért írja meghökkentő levelét argentinai barátainak, melyben arra kéri őket, hogy küldjenek neki ciánt. „Ha nem tévedek, úgy hatnyolc percen belül beáll a halál, de az ember azonnal elveszíti öntudatát. (...) Azt hiszem, a ti köreitekben beszerezhető ez a szer, vagy legalábbis találhattok valakit, aki tud nekem szerezni. Kész vagyok száz dollárt vagy még többet fizetni érte. És számítok feltétlen diszkréciótokra. Az ilyesmit nem kell nagydobra verni.” Azt akarja, hogy mindig a keze ügyében legyen az „üvegcsé”, mint *A bibliás fiúnak* Borowskinál. Ha már elviselhetetlen a fájdalom, nyitja az ajtót, és már távozik is. Amikor Royaumont-ban élt, egyszer csak azzal a kéressel fordult orvosnőjéhez, Teresa Błońskához, hogy ölje meg, adjon be neki injekcióval hirtelen, váratlanul mérget. Fenolinjekcióval ölte Birkenauban. A hirtelen, váratlan haláltól ments meg, uram, minket – így imádkoznak a lengyel katolikusok.

A világ hírnévvel csábítja, ajnározza, a halálba az taszítja, hogy undorodott magától, azaz öregségétől (sokan szép férfinak tartották, de ő vajon milyennek látta magát?), és félt a közeledő fájdalomtól. Szeretne véget vetni életének, de még nem tudja, hogy ideje lenne már vagy még várjon egy kicsit. Véletlenül vár – derült égből villámcsapásra, ami egy pillanat alatt eltörli a föld színéről, nem is tudná, hogy meghal, és Teresa Błońska kezébe nyomná ezt a villámot! Mi az igazság és mi a színlelés benne? Csak szeretné felhívni magára a fi-

gyelmet, vagy tényleg azt akarja, hogy öljék meg? 1969-ben, január végén megkéri Dominique de Roux-t, hogy szerezzen neki revolvert. A közeledő fájdalomtól való félelem vetíti képzeletébe a skorpió képét. Neki is olló kell, amivel bármelyik pillanatban megmarhatja magát. Pont azért élhet tovább, mert számol a könnyen megvalósítható öngyilkossággal.

De a *Napló*ban és interjúiban továbbmegy – követeli, hogy alakítsák meg a civilizált halál speciális intézményeit, ahol mindenkinek jogában áll fájdalommentesen meghalni. Mivel a halál nem probléma. Az agónia a probléma, a súlyos betegség alatti lélegzés, amelyben tetőfokára hág az emberi létezés abszurditása. Az ilyen ember fájdalmát ki kell üldözni a világból.

Éppen itt, a könnyű halál házának metaforájában találja meg a kereszt civilizációja Gombrowicznál a maga végső, intézményesített tagadását. Az embernek – nem úgy, mint Jóbnak vagy Krisztusnak, aki a keresztfához szegezve haldoklott – meg kell adni a könnyű halál jogát. A kultúra gombrowiczi víziójában, mely a betegség és a haldoklás olvasztótéglében formálódik, érvényét veszti a szenvedés szakralizációjának minden formája, ő az eutanáziát választja. Érdemes odafigyelni a nyelvi változásra. Gyökeresen átalakul a fájdalom lényegéről alkotott vallásos képzetekre épülő diszkurzus: a szakrális halálfélelem helyébe nagyon is világi félelem lép. Gombrowicznál a halál, akárcsak a fájdalom, technikai és kommunikációs probléma, semmi több. „Nevetséges – mondja Gombrowicz 1968 márciusában, tehát pár hónappal a halála előtt Georges Sebbagnak egy interjúban –, hogy a modern társadalom, amely minden úton-módon segít az embernek abban, hogy kényelmesen költözzék át egyik házból a másikba, azt nem képes megadni nekünk, hogy civilizáltan költözhessünk át a másvilágra”. Íme, az állam újabb kötelessége, egy olyan világban, ahol a fájdalom már elveszítette transzcendens jellegét, egyszerűen el kell törölni.

Mindazonáltal Gombrowicz halála óriási paradoxon. Abban, ahogyan a szenvedéseit tűrte, a „laza ember” ideálja – amiért mindig annyira lelkesedett a permisszív társadalom (és amelynek egyik leágazása talán a „könnyű halál” elfogadásához vezet) – találkozott a szigorúság és, – mindennek ellenére! – a kitartás éthoszával. Gombrowicz utolsó napjaiban is kitart a szabad, ironikus játék stílusa mellett, ugyanakkor magára kényszeríti a forma uralmát is, ami elválasztja őt szenvedő testétől. Legalábbis így látta Rita Gombrowicz. Gombrowicz halálának nem Jób az archetípusa, hanem egy vérpadra hurcolt önironikus, francia arisztokrata. A haldokló Gombrowicz szarkasztikusan gúnyolja Jóbot, a Megfeszítettet és Lear királyt. Azt mondja magáról: „nyomorult lengyel”, „maga a megtestesült Jób vagyok”. Önmagát e figurák hitetlenségéből gyúrt, siralmasan nevetséges, parodisztikus egyvelegének látja, bár ez a szarkazmus egyáltalán nem taszítja tehetlenségbe, kétségbeesésbe, nem kényszeríti a végső lépésre. Épp ellenkezőleg, Rita Gombrowicz beszámolója szerint a Forma nagy ellensége, az a lázadó másik, aki kikelt a stresszt okozó struktúrák ellen, most a végsőkéig ragaszkodik a formához. „ÖNMAGÁN uralkodott.” „Egy pillanatra sem engedte el a gyeplőt.” Talán épp ezért tudta elviselni az abszurd szenvedéseket, és végül ezért nem lett öngyilkos? Keveset tudunk az öregkor pszichológiájáról, és még kevesebbet a halál lélektanáról. Talán azon társadalmi réteg habitusához fűződő rejtett kapcsolata óvta meg a kétségbeeséstől, melyből származott, bár egész életében gúnyolódott földbirtokosi pedigrijén. Vagy végül is nem csak azért tudta megőrizni a haldoklás eleganciáját (eltekinthetve egy rövid időszaktól a berlini Hygieia Klinikán), mert a fájdalom nem merészkedett túl messzire? És még valami: Rita Gombrowicz szerint az utolsó napokon nem volt tudatában annak, hogy meghal.

Jób és a „Wallenberg-szindróma”

Wat életútja a gombrowiczi tapasztalatok fonákja. Története arról szól, hogy ez a huszadik századi ember, akit rettenetesen megkínzott a történelem és a biológia, vissza akar térni Jóbhoz. De visszatérhet-e hozzá a képzelet, ha már megtapasztalta a legrosszabbat is? Wat élet-

műve lenyűgöző képet ad belső harcáról. Olyan ember próbálja megőrizni a szenvedés értelmét, aki a korszak legborzasmasabb tapasztalatait őrzi sorsában. Nehéz lenne ennél ironikusabb paradoxont találni. Íme egy költő, aki – hasonlóan az ifjú Gombrowiczhoz – indulásakor a „mámoros test” felszabadultságáról sző vad, futurista álmokat, majd a kínok kínjába taszítottatik. A fájdalom kívülről jön, a politika felől, és belülről, amikor a test kínzókamrává változik. A szövetek és sejtek iróniája. 1953-at írunk. Egy gombostűfejnyi vérrög feszkelődik a kisagyban az úgynevezett fájdalomidegeknél, a thalamus környékén. Szörnyű fájdalom égeti az arcát és a lábát. Az orvosok felismerik a Wallenberg-tünetegyüttest. A meggyötört Wat a vallásban keres menedéket, de mindenekelőtt a fájdalomra próbál megoldást találni. Amikor a zamarstynówi börtönben szembesül a feszülettel az egykori futurista, a felvilágosult kommunista zsidó, kirekesztettségében és kitaszítottágában csatlakozni akar a bebörtönzött hívők közösségéhez. A Ljubankában Jézussal, hitetlen Tamással és Nikodémusszal azonosítja magát. A Megfeszítettben a szenvedő zsidó nemzet szimbólumát látja. Szaratovban megjelenik előtte az ördög, ez ad neki erőt ahhoz, hogy elutasítsa a szovjet útlevelet. Kezébe kerül Kempis Tamás műve, a *Krisztus követése*. Kinyílik a könyv, véletlenül az alábbi sorokon akad meg a szeme: „hagyatkozz az én akaratomra / ellenkezés vagy zúgolódás nélkül”.⁶ Miután visszatér Lengyelországba, az újhítt zsidó csalódik a keresetségekben, ráébred, hogy a szentség sem részesíti abban a kegyben, hogy el tudja viselni a fájdalmat. Párizsban és Berkeley-ben a permisszív társadalom, melynek oly lelkes apostola volt az ifjú futurista Wat, megmutatja igazi arcát, kiderül róla, hogy tehetetlen közönnyel néz szembe a sötét titokkal. Waték már 1964-ben azt fontolgatják, hogy kinyitják a gázcsapot. „Átéltünk már annyi örömet és bánatot – mondja Olga Watowa –, hogy azt mondhasuk: elég volt.” Az idő ironikus visszavágásra készül. Pont a nagy összecsapás idejére esik Wat betegsége: az öreg, beteg, elgyötört költő szobájának ablakán kitekintve úgy látja, a felszabadult szex és az LSD hosszúhajú papjává változtatja Krisztust a virággyermek színes kavalkádja. De nem csak a modern kor felvilágosult szellemisége mond csődöt. Wat életútja arról is szól, hogy a betegségben megtört ember képtelen arra, hogy Jóbot kövesse.

Mert már túllépte tűrőképessége határait. Hosszú évekig kínlódik, a fájdalom már az elviselhetetlenségig fokozódik – végül Wat bevesz negyven Nambutal tablettát. 1967. július 29-én hunyt el. Utolsó szavai: „Az Isten szerelmére, csak nehogy megmentsetek. Feküdtem már eleget. Borzalmas lenne, ha megmentenének. Rágondolni is szörnyű.” Wat utolsó érzelve, melyet kimutatott, az életben maradástól való félelem volt. „Ugyan kit érdekel a szerencsétlen emberi test kínlódása?” – tette fel a kérdést 1967-ben, bár visszatért a judaizmushoz, és idős korában eljutott a jeruzsálemi Siratófalhoz.

Gnosztikus szenvedés és népünnepély

E kettő konfrontálódik Miłosz életművében. Az egyik oldalon a San Franciscó-i utcákon virágzó permisszív társadalom, a másikon a fájdalom és a szenvedés bénító titka. Miłosz fájdalomfilozófiája változik, közel kerül a gróizshoz, majd eltávolodik tőle, az ortodoxiában keres támaszt, majd elhagyja az ortodoxiát. De a felháborodás soha nem csitul el, mindig visszatér, nem tud végleg megbékélni a fájdalom ontológiai botrányával. A fájdalom Miłosz szemében – akárcsak Gombrowicz esetében – elveszíti kizárólag antropológiai dimenzióját, emberi érzésből a kozmoszt átható magánvaló fájdalom lesz. A gnosztikusok régi kérdése az ártatlan állatok szenvedésére vonatkozott, ezt még inkább kielezi a tiszták fájdalmán háborgó Karamazov. Miłosz beteg, kínlódó feleségét nézi, amint az ezt kérdi: „Ki teszi ezt? Kinek kell ez?” „Ez a büntelenek szenvedése. Ő egyenes és tiszta ember volt.” A művészet az élet fájdalmából születik? Miłosztól idegen ez a romantikus mitológia, bár a

⁶ Ecclesia, 1976. III. könyv 56., Jelenits István (ford.).

Háromi téiben megtalálhatók rejtett nyomai. Miłosz ostromozza a permisszív társadalmat, a felszabadult, a testi örömek fantomjától megbabonázott embert, a vallási szigortól és az erkölcsi törvénytől elszabadult embert, jóllehet a *Jób könyve* fordításakor egyáltalán nem ért egyet Jóbbal – vannak olyan helyek, ahol egyértelműen gnosztikus perspektívát nyit a fordított szövegben, Jób igazát támogatja az Üldözőével szemben. Miłosz elítéli a virággyermek kilengéseit, de ifjúkorában mély, bár rejtett kapcsolatban állt Nietzschével, ennek érdemes lenne utánanézni. A nagy álom, melyben az erkölcsi élet szenvedéseitől megszabadult tudat tisztán elmélkedhet a létezőkről, álom egy olyan költészetről, amely a testiség gyönyörűségét, a tiszta elragadtatást fejezi ki – Miłosz műveiben mindez összeütközésbe kerül a Természet rejtett, szörnyűséges poklai keltette rémülettel és a Törvényhez való ragaszkodással. A természet képe Miłosznál éppúgy az egymásnak ellentmondó értelmezések színében játszik, mint az emberélet képe. Az önkorlátozás szükségessége összeütközésbe kerül azzal vágygal, hogy a népünnepélyeket és a gyönyörök kertjét énekelje meg, ahol az ember önnön testi létezésének örül – túl az emberi világ történelmén és morális drámáin. Ebben a megidézett és eltaszított Árkádiában nincs helye Jóbnak.

A fájdalomról szerzett újabb tapasztalatokat egymással szembesítő antinómiák, melyek Gombrowicz, Wat és Miłosz műveiben is működésbe léptek, nem csak az irodalomban tűnnek fel. Isten, aki a betegség és a szenvedés borzalmaival tette próbára az embert, hogy megtudja, milyen erős a hite, ma sokunk számára ugyanolyan nehéznek bizonyul, mint Jób, aki elfogadta kínjait.

WEBER KATA fordítása

Egy iráni száműzött emlékeiből

A platán angolul a tree of map.
 A kérge miatt.
 Joggal nevezhetnék így az emberi testet: a chair of map.
 Hogy elütnek egymástól a foltok a puffadt testen –
 ibolyák, zöldek, sárgák – árnyalatok sokasága a feketéig,
 addig a feketéig,
 mely semmi máshoz nem hasonlítható –
 a napon zöldrozsda lesz, vagy arany
 vagy barnuló ibolyaszín
 a megvilágítás szöge szerint.
 Láthattam eleget: gondnok voltam ugyanabban a hullaházban,
 ahol a tifusz három hónapjától
 úgy kiéheztem, mint a sáska,
 mely terhétől és a böjttől szabadulva
 őrt áll, gyilkos csápjára szúrja a legyeket, egyiket a másik után,
 és nyeli egyiket a másik után, nyeldesi telhetetlenül.
 Én is enni akartam.
 Mi köze ehhez – kérdezitek – a hullaháznak?
 Van. Hordták a rokonok az elemózsíát,
 hogy még egyszer láthassák a drága megboldogult tetemét.

Szóval kilencet hoztak be akkor. Az N***-i völgyből.
 Virágzó völgy volt egykor, az aszusanok földi paradicsoma.
 De a hatalmas Sah (áldja meg Allah)
 elrendelte, hogy ott csak gyapotot termesszenek.
 Semmi mást, csak gyapotot. Tehát csak gyapotot termeltek.
 Az élelmiszert messziről hozták. A háborúban leállt a szállítás.
 A gyapotnak várnia kellett. Hát még az embereknek.
 Az emberek csak a gyermekmesékben fálják fel egymást az utolsó szálig.
 Az életben másként van. Felfalva mindent, amit lehet: kutyát, fakérget, férget,
 felfalták egymást is, igaz. De megmaradtak kilencen,
 akiknek fegyverük volt: kődarab, kés vagy husáng.
 Amelyik gyengült – menekült, amerre tudott.
 Így aztán kilenc testet találtak csaknem szabályosan

Aleksander Wat (1900–1967) költő, író, műfordító. A lengyel futurizmus egyik legjelentősebb képviselője. Főbb kötetei: *Bezrobotny Lucifer* [Munkanélküli Lucifer] (1927), *Wiersze śródziemnomorskie* [Földközi-tengeri versek] (1962).

*elosztva egy plusz-mínusz két és fél kilométeres
sugarú kör területén.*

*Fehér kendőket adtak – hogy tartsuk az orrunk elé.
És mikor a kocsira dobáltam a merev darab testeket
– torzókat, valójában torzókat, bár mindnek volt feje –
egy sötétkőszínű, elég egyenletes árnyalatú
hirtelen a vatikáni múzeumban évekkel ezelőtt
látott torzót juttatta eszembe.
Ekkor – évek óta először – sírva fakadtam.*

[1956]

A szerkesztőségben

*A szerkesztővel beszélgetve észreveszem:
hiányzik egy gombom.
Leszakadt a gombom –
sopánkodok –
egy kínos helyen.
Szeretném hinni, hogy igaza van, de nem tehetem –
feleli a szerkesztő méltóságteljesen. – A gomb
nem létezik. Íme a vallásosság
siralmas következménye: eleinte
az ördögben hiszünk,
a végén meg a Gombban.
– Hogyhogy nem létezik?! – kiáltom kétségbeesetten –
Méltóztassék csak a Tisztelt Szerkesztő Úr megnézni magán.
– Nem hihetem, hogy ön nincs tévedésben – feleli
a szerkesztő és türelmetlenül megvillan szép szeme. – Ez
nem gomb. Ez a Szerkesztőség Titka.*

Az irodalmi kávéházban

*Súlyos heréik miatt félfenéken ülnek,
oly gögösek. Bíborba öltözötten
sakkoznak. Végtelen ütközetek.
Bár egy óra messziről üti nekik az időt,*

kongása súlyosan lehull, lehangol.
„Ez gravitáció”, mondja a fizikus.
„Ez levitáció”, mondja a metafizikus,
és jó ideje egy csótányt figyel, mely berohant
a terem közepéig és ott megmeredt, saját meta-
fizikai elmélkedésébe merülve...
A bâtons rompus, már szó volt a sakkról:
„Metonímia”, mondta Romek Jacobson híve.
„Metafora”, mondta Peiper tanítványa.
És úgy összevesztek, hogy ököllel verik egymást.
Én meg a kirakat mögül figyelek,
birkózó magam is, csak kissé öreg,
hogy vitájukba avatkozzam. Miért is, Istenem?
A metonímiáért? A metaforáért? Ellenük?
Hazamentem ebédelni, még kávé sem
ittam, ami itt, őszintén szólva, lötty.

Életrajz

Királyi sarj volt, a királyságból elűzték,
nehogy megölje apját, elvegye anyját.
Állomásokon éjszakázott, munkakerülő
bandákkal csavargott, vérbajt kapott. A kijevi
Gyűjtőből, kikezeletlenül, Makarenkó
telepére került. Kezdődik a pedagógiai
hősköltevény. Járasi főnök lett belőle.
Vallatás közben, túlbuzgón, megölte apját. Leváltották,
áthelyezték Szibériába. Az unalom meg az ital
hatására elvette anyját, a híres fejőnőt.
(Anyát-apát nem ismert: a forradalom
összezavarta a genealógiát). Megvakult.
De nem volt mellette Antigoné. A párt
viszont a Krímbe küldte. Ott éldegél
mostanában, nyugdíjból. De senki sem írt róla tragédiát.
És a téma, mint látható, egy laza versre sem elég.
És semmi jele, hogy az istenek beavatkoztak volna életébe.
És senki sem él át semmiféle katarzist. Hiszen
kérelhetetlen Ananké elvtársnő dialektikája.

[Párizs, 1963. október]

Hölderlin

– A klavésin fekete fedelét felnyitottam,
S hűrt szaggatok. Búcsúkoncertemet
Játszom a kettőn, amit benne hagytam,
Ezen az IGEN-t, azon a NEM-et.

*IGEN – lelkes dalom neked szól, Változatlan,
önöknek meg csak: Nein, Altesse.
Kígyó mered rám a sötét bozótban,
én meg? – Scardanelli, avec humilité.*

*Az életem példája Empedoklész:
nem királyi esze vagy hiúsága, jósi –
fejest az örületbe, mint az Etnába ő, s kész,
igazoltam, hogy nem vagyok idevalósi.*

*Járatlan hegyek, szakadékok várnak!
és fel nem fejthető útszövevény!
hol a Vadász líz, hol meg a Vadászat,
hol úr vagy, hol hitvány szolgálgegyény.*

– A költészet a föld gazdája, rajta
gazdálkodjunk rémek nélkül, szerényen:
lent a Neckar, napi séták nyaranta,
Lotte Zimmer dalol fűtött szobába télen.

Őrült szívre s elmére vall a sok
rém-értelem és rém-alak.
Kihalt az Alpok útja! Az asszír városok!
És nem, nem élnek
égiek ács födele alatt.

„E világ kelleméből én kivettem a részem,
az ifjonti öröm elúszott réges-régen.
Április, május, július lepergett.
Semmi vagyok már, élni sem érzek semmi kedvet.”

*A madarak fáradt rajokban elrepülnek,
arany harang ha kong az indulást jelezve.
Szemembe mindenütt baljós jelek vetülnek,
és téves minden út, rímként lehull az este.*

*A fenyőkön baglyok füzére ül,
sötét víztükrökön szél gyűri össze arcod,
Diotima*

Leégett tüzek füstje vesz körül.
Sípszóra kezdem el a hosszú éji marsot.

* Hölderlin

*Ma éjszaka, jóval éjfél után
megint eljött hozzám az Ú. I.
Ezúttal giliszta képében,
4 méter 20, első
látásra legalábbis. A szobám meg
alig 3 méter.*

*Így hát megrövidült,
mint az összenyomott rugó.
Aztán rám tekeredett, sietség nélkül,
kimért mozdulatokkal. Egyre szorosabban.
Puha szőrzetén át éreztem, csigolyái
kaucsuk-kemények. Nem jajgattam, pedig fájt.
Tudtam: amit tesz, szeretetből teszi.*

A kupében

*A dél felé robogó kupében
két vénasszony küzd az álmosággal,
megfelez egy tojást. Sárga morzsák
hullnak térdükre. Izzadó ablakokban
a rózsaujjú hajnal. Már nem sokat mond
öreges döglöttponty-szemüknek.
Elsuhan egy liget. A folyó felől
kálmosfű illata száll. Mezőn
tehénnek lenni.*

A séta

*Temech, Káin felesége és Tyrach, Ábel özvegye
az Éden partján kószáltak, a szögesdrót innenső oldalán.
A tornyokból szárnyas katonák kurjongattak vidáman,
pajkosan: Vigyázat! Egymillió makrovolt!... Túloztak nyilván.
Bogács is alig hajt itt. Messze, a Hegyekben törpefenyő.
A föld, mint a szűliszt. Száz napja nem esett. Habár
az egyik sarokban szépen virul a bojtorján-telep*

*meg a varangy-kolónia. Forrásként kicsurran ott
a Pison folyó vize a föld alól. Mely folyóban,
amint a Szentírásból tudjuk (Genézis 2,11), az arany,
mint a köles. És tiszta arany. Káin fiatalabb
fiai nyerik ki, őrizet alatt, hajnaltól estig.
Könnyű munka. És jól fizet. A levegő friss,
egészséges nagyon.
A forráshoz az Édenből patkányok és vakondok
lopóznak át. Más a klíma? a hangulat? ki tudja.*

*Temechnek és Tyrachnak annyi megbeszélőnivalója van!
ARRÓL a botrányról.
És KI kezdte? Hiszen testvérekként szerették egymást.
Könnyű azt mondani: botrány. Az egyiknek – örök könnyhullatás!
az özvegyiség misztériuma. A másiknak – jó ok bivalynyakú
szántó-vető férjét nem szűnőn csodálni.
Míg Temech izmokról fecseg (és szája sarkából nyál permetez),
Tyrach magában: ...paraszt-rüfke... az enyémnek meg finom volt a bőre.
Karcsú lábú vadász. Minden szarvasnál fürgébb. Íja meg
pengett, mint a lant arany húrja. Mely lantot Éva anyánk pötyögtette
szürke alkonyi órán, ha viasszasajgott
neki a kígyó, mikor még szép és fiatal volt, hiába no, az elvesztett boldogság;
a bolond nagyapó meg (semmit se sejtve) biztatja, csak pötyögtesse tovább
– első álmát idézi ez a pötyögtetés, mikor az Úr, a nagy Sebész
felvágta oldalát, kivette azt a sajgó, időszerűtlen bordát, kisztergálta szépen,
behasított alul a puha testbe,
hogyan az illeszkedő nem létrejön – és álmába visszatalálva
elszenderül szegény agancsos, elalszik, horkol...*

*Temech és Tyrach így sétál késő estig. Amíg
Káin mennydörgő szava nem hívja őket.
Temech fürgén, Tyrach meg tétova léptekkel visszatér
az avar-alomra. Mert örök itt az ős.*

Az oxfordi teknőc

K. A. Jeleńskinek

*„Amikor Sába királynője értesült Salamon hírnevéről,
eljött, hogy találós kérdésekkel próbára tegye.”
1Kir 10:1*

*A kis teknőc a Magdalen College keleti sétányán
hosszan töprengett, mielőtt a kérdésre válaszolt volna,
úgy mozgatta az állkapcsát, mint egy mecáno:*

„Erre

*nem emlékezhetem: kétszázhusz éves
vagyok csak. Am a családi emlékezetben
fennmaradt, miként segédkezett
b. e. úkapám Sába királynő és ősapád amourjánál.
A királynő állítólagos rejtvényeiről hagyományunk
hallgat. Ellenben: hogy egy borvörös szobában esett meg,
s hogy lámpák helyett arany világlott. Persze Türoszból.
Ükapám nem volt tanult teknőc. Bár tisztelet övezte,
vitán felül”...*

*Aprókat lépegetve követtük, én, szép feleségem
és Adriana, csinos kalauzunk.
Áhítattal hallgattuk a teknőst. Ha elszenderült,
feleségem gyengéd cirógatással keltette életre
pofácskáját... Hiszen ezért töröm magam!
Idegen földön!! vén koromra!!!
Önéletrajzot írok ugyanis, adatot gyűjtök
ősi nemzetségünk genealógiájához. A teknőc
nyomára egy angol herceg vezetett egy nápolyi
kikötői söntésben egy tál galuskáért és egy pohár
borért. („Azt a teknőcöt – mondta – tengernagy ő-ő-ősapám
vitte Oxfordba egyenest Abesszíniából.”)
Tehát hármásban hallgattuk a teknőst, azzal az áhí-
tattal, mely egy ilyen köztisztelőben álló egye-
temi személyt megillett. A szünet ezúttal kínosan
hosszú volt, midőn a csalitból hirtelen nevetés
hangzott, majd fiatal pár bukkant fel egy kajakban.
Hiányos öltözetben. Feleségemet viszont elbűvölte
a szerelmesek nevetése. Mondanom sem kell,
a teknőc nyomában tipegve és hallgatva mit méltóztatik
közölni velünk, oly mélyen meghajoltunk,
hogy inkább azt mondhatnám: négykézláb másztunk.
Talán ezen nevettek? No mindegy.*

„Szóval, alig

*fordul hátára ősapád, azt kérdi: MOST pedig
árul el, kicsim, mit mesélnek rólam errefelé? – A királynő
erre, még hevülten: Hogy kedveled a bölcsességet – li-
hegte – meg a nőket. – A bölcsességet? – így amaz – igaz.
De a nőket? Nem éppen. Inkább a nőiséget”...*

*Megint szünet. Ezúttal nem nevetés, hanem
sírás, egy csecsemőé, ami itt tényleg szokatlan,
mint pl. részeg röhögés egy katedrálisban.*

„És igaza volt” –
tette hozzá szünet után a teknőc. „Nem volt!” – tört ki
a bájos Adriana fülig pirulva. Jól nevelt volt,
először történt meg, hogy egy idősebb személy
szavába vágott. „Igaza volt – ismételte a teknőc, mintha
nem hallaná. – Egy nagyúr csakis az univerzáliákat
kedvelheti: nem a fiúvet – a flúséget, nem az embereket –
az emberiséget, a seggséget – nem”...

Hogy befejezte-e
– nem tudom, mert Adriana közbevágott ismét, igaz,
hogy hévvel: „Aki nem szeret valakit, az senkit
sem szeret”... A teknőc mélyen hallgatott; mégiscsak
sértve volt: vele itt senki még nem ellenkezett!
Nem volt mentségünk, hogy elsimítsuk az incidenst.
De a feleségem, akinek megvan a képessége, hogy kiengesztelje
a gyerekeket és az állatokat, könnyedén megszimogatta az állát.
Erre megszólalt, sőt jócskán megeredt a nyelve.
„Amikor Salamon Király harmadszor leszállt a Királynőről,
megkérdezte: Szóval milyen tanácsot vár tőlem a néped?
Mit akar tőlem? – Egy körmöcskét – felelte
Sába Királyője – a lábad kisujjáról.
– Megkapja – állt rá a Király, és maga adta kezébe
a pedikűrrollót, az meg előkapott egy aranycsészét,
amelyet maga Hiram-Abi vésett meg művészien,
s melyet a Királytól kapott volt az első közösülés után.
Jól záró fedelére Astaróth rémisztő arca vésve...
...Kis kiáltás, a csészébe vér csordult, a fedél
lecsattan...
Hogy aztán még mi történt, arról ükapám nem mesélt.
Talán elfárasztotta mindez, a megfeszített nézés,
figyelés, rátört az álom. Tanulatlan volt. Egyébként
ki nem, akkoriban?!”

– „És mi lett a csészével?
A csészével?” – kérdeztem tompán. Mert mindjárt az forgott
a fejemben, hogy – hátha: megiszom ükapám vérért,
és megint fiatal leszek, mindörökké?! És bölcs,
mindörökké?!

„Igen, azt tudjuk – felelte flegmán a teknőc. –
A Királynő hajója elszüllyedt hazafelé. Tizenhárom
évszázad múltán szenegáli matrózok halászták ki a csészét
egy ámbráscet hasából az Indiai óceánon”. – „Épen?”
– „Épen” – Szünet megint. – „Abesszíniából, a Királyok Királya
kincstárából pár éve egy olasz pilóta lopta el. A gépe

*az Etnába zuhant”. – „Az Etnába!” – sikoltottam és kiegyenesedtem
amennyire tudtam, kezem az égre emeltem, felriasztva
két hím kardinálist, melyek lovagi tornát vívtak
a gyepen, egymás szép skarlátvörös taraját
tépegetve.*

*„Ámde az Etna a csészét kivetette” – krákolgott
váratlanul a teknőc. – „Mint azt a sarut...?” – „Empedoklészt” – bólintott látható
elégedettséggel. Megint csönd lett. A csecsszóó sírása rég elcsöndesült. Meg szerelmesek
nevetése. Meg a hímek sziszegése.
Nem bírtam tovább. – „Hol van ükapám vére?”
– rikoltottam reménnyel telve.*

*„Vér, vért, vérnek”
– horkantott dühösen. Adriana elragadtatta magát: – „A lábaddal akartam ülni, mester,
és inni ajkadról a bölcsességet. De most...” Szegény, kedves Adriana sírva fakadt. –
„Vért, vérnek – vérrel – ismételte a teknőc, szemlátomást nem tudta abbahagyni. –
Nem hörpölted eleget a kuzinjaim vérét? marokszám szedted őket a sásból az Ili* partján,
sodrófával törted, aprítottad őket egy gyalulatlan asztalon a Promkombinát lacikonyhá-
ján, ahol a bunkó szakácsoknak segítettél enni valót lopni. A szemedbe fröcsögött a test-
véreim vére, összekente az arcodat, a rongyos ruhádat, a vérükben tocsogtál, és még
mindig nem elég neked.
Még mindig nem elég neked.
Még mindig nem elég. Nem elég...”*

*Féltem, hogy agyvérzést kap, fulladozott.
Szégyenkezve iszkoltunk át a gyepen, sokáig
kísért minket Magdalen rémeinek távoli röhögése.*

[Oxford, 1962. július]

CSORDÁS GÁBOR fordításai

* Ili: település az Ili folyó partján, amelyen régebben árut szállítottak Kínába. Kopár vidék, homokdombok, tüskés bozót, sás a mindig zavaros víz mentén; derült hajnalokon a Tien-San, a hófödte Mennyei Hegység csúcsai rajzolódnak ki a láthatáron. A település – tizegynéhány építmény: hivatalok, klub, iskola, a magas kerítéssel és őrtornyokkal körülvett „kolónia”; a kazahok agyagházai, a koreaiak földkunyói; négy magányos juharfa; homokkal borított temető; piac; a tifusz az úr. Valamikor, száműzetése idején, erre vadászott Trockij. Az én időmben (1943–46) nem voltak állatok, a kutyákat is összefogdosták. A néhány tavaszi hónapban a folyóban nyüzsgött a „marinka” nevű hal, az alma-atai hivatalok és fejesek teherautói felügyeltek a fogásra, és elszedtek mindent, amit nem sikerült helyben fölfalnunk vagy elrejtünk. 1944 nyarán, tíz-húsz kilométerre a településtől, egyszer csak rengeteg teknősbéka jelent meg. A Promkombinát konyhája négy hétre véres mészárszékké változott.

45 regényötlet. Kislemezek B oldala, 1992–1996

(részletek)

A tuberkulózis szörnyű aratása

Hát igen, igen. Egy megrázó, démoni könyvet, netán felejthetetlen novelláskötetet írni. Valamit, ami országszerte megrendíti az embereket, és ami után sok lehetetlen alak számára az az egyetlen méltóságteljes megoldás marad, hogy pofán löheti magát. Képzeljük csak el – az eset egy tikkasztó, hosszú, aszályos nyáron történik. A testhez tapad a ruha, irtózatossá lé, izzadság csorog az arcon és a nyakon, végig a gerinc mentén, tocsog a cipőben, minden intim helyre befolyik. Áll a levegő, frissítő szélre semmi esély, az üdítők nem üdítenek, égetnek a felhevült házfalak. A nyaralók gyötrelmes sétára indultak, magányos villa a divatos város peremvidékén. Nincs messze az áhított tenger. A verandán kerek asztal áll, két fonott karosszék, üvegkancsóban gyümölcsle. És íme, micsoda látvány tárul fel előttünk: papírai fölé hajló író szövevényes regényfolyamot alkot, bizonyos időközönként felköhög. Egy pillanatra abbahagyja az írást, elnézi a mozdulatlan fákat, netán az utcára nyíló kiskapura vagy a kertbe vezető átjáróra mered. A köhögéssel a tehetetlenséget is kilöki magából. Milyen kéjes érzés lenne megrontani egy fiatal intézeti növendéket, gondolja, egy perverz tinédzsert, megmártózni ebben a meleg, sűrű érzékiségben, majd befejezni ezt a regényt, tán még életében sikert érhetne el, mely túlélne egy nemzedéket, még mielőtt a következő háborúk lerombolnák a könyvtárakat és emlékezeteket. De hát mi válthatja ki az izgalom remegését az elfásult olvasókból? Mondjuk, legyen egy kolostor a háborgó tenger partján, ahol tébolyult apácák ropják extatikus táncukat, itt még a legtapasztaltabb ördögűző is tanácstalan. Az illetéktelenek elől rejtett földalatti folyosó messze, a tenger mélyébe vezet, szenvedélyek örvénylő, habzó menedéke. Gyanútlan nyaralók közelednek gondtalanul a kerítéshez, mintha láthatatlan gyümölcsöket akarnának szedni. A gyerekek nevetése, a nő nevetése, a férfi nevetése – egy pillanatra az egész forró nyár nevetésnek tűnik. A nő nem sok éve él, a férfi még mindig gondoskodó, virágot is hoz, parti sétát indítványoz a betegség hirtelen támadása utáni békés, lábadozó tenger mentén. A homokon a bak hatalmas árnya vonul tovább és rémisztő, fulasztó nevetés hangzik fel, mintha a föld alól jönne.

Nem, nem, ebben nincs semmi kifejezőerő, töpreng az író a papírját nézve. Ez

Krzysztof Varga (1968) író. Kötetei: *Chłopaki nie płaczą* [A fiúk nem sírnak] (1996), *Bildungsroman* (1997), *Śmiertelność* [Halandóság] (1998), *45 pomysłów na powieść* [45 regényötlet] (1998)

nem csapja arcul az olvasót, ettől nem fogja fejét a falba verni. Az író hosszú tollvonásokkal áthúzza az egészet. Újra kell kezdeni, előről az egészet. Megtalálni a módszert, amitől az olvasók minden új mondat előtt remegni kezdenek, mintha a szavak szörnyű bosszút forralnának ellenük. Ő, Edgar Allan ereje kellene és minden tüdőbajos, alkoholista, narkós, vért köpő, éjszakánként üvöltő, delíriumtól reszkető lény ereje, gondolja, és kór vája szervezetét, mint a csónaknak szánt fa törzsét. Kissé bizonytalanul felkel, bemegy a házba, inkább csoszogva, mint lépkedve, tanácstalanul körülnéz, tekintete összekarmolja a falakat és a bútorokat. Valamit keres, biztos nem dohányt, mert nem dohányzik. Nem szabad neki. Akkor hát nem cigarettatárca, nem is pipa és dohányszelence, és ezek szerint nem is gyufa után kutat. Kissé bizalmatlanul azt mondhatnánk, hogy ihletet keres ott, de hát ez sem lenne igaz. Tekintete végül rátéved valamire, amit még nem látunk, de azt már tudjuk, hogy éppen azt kereste. Az író szembetűnő erőfeszítéssel felemeli az írógépet (masszív német munka), kicipeli a teraszra, megkönnyebbülve az asztalra helyezi, becsavarja a papírt, még egyszer, előről az egészet.

Villanegyed, 20-as szám, jól látható az utcáról. Kerti locsoló öntözi a gyepet és egyúttal a kővel kirakott ösvényt és az ott posztoló grillsütőt is. Magas férfi hajol előre a fonott karosszékekben. Na végre itt vagy, hoztál sört? – mondja nyilvánvaló türelmetlenséggel. – Tedd be a hűtőbe, már két napja ülünk itt, és mindenféle társkereső szolgáltatoknak telefonálgatunk, még homokosoknak is, erotikus masszázs, szado-mazo, minden. Elég volt már ebből. Sajnos az az érzésem, hogy mindenütt felismerik a hangomat. Például hallgatja valami nő, ahogy az árak iránt érdeklődöm, és azt mondja a mellette ülő, körmeit festegető kolleginájának: ismerem ezt a pasit, egy panelházban lakunk, de mindig azt hittem, hogy meleg. Most te telefonálj, ez a beugró. – Hoztam sört, ez nem elég – mondja az, aki most érkezett. Szavaiból enyhe ingerültség érződik. Talán a pokoli forróság miatt van, ami a csillagászati nyár kezdete óta nem hajlandó elhagyni az országot. – Ráadásul nincs kedvem semmiféle ügynökségnek telefonálni – mondja. – Éhes vagyok, van valami ennivalótok? – Nézz be a konyhába, keress valamit magadnak – válaszol az egyik az asztal körül ülők közül. Az asztalon sajtok és zöldségek vannak. – És mi lenne, ha egyszerűen meghívnánk pár embert, csaphatnánk egy jó kis garden partyt – javasolja valaki, miközben sörét nyitja.

Az író kiegyenesedik a fotelban, és megpróbál a szerinte elengedhetetlen távolságból tekinteni irományára. Nem elégedett magával. Ez még nem az igazi, mondja, még nem. Az ördög a részletekben van, dolgozni kell hát még rajta. De nincs időm. Az ördög kilép a részletekből, és egyszerre megjelenik, hogy beteljesedjék az alku.

DEÁK KINGA fordítása

Elfelejtett filmek

Közelednek a mágikus napok, meg van ez írva, a tévében is bemondták, ezt kiáltozzák karizmatikus vallási vezetők, és ezt suttogják jósnők öreg ajkai a rádió esti híradójának szüneteiben, a hirdetésekben. Saját parancsomra ülök három napja

bezárva, mint a halál üres cellájában, egy zsugorodó lakásban. Gyorsan nő a szakállam és a bizonytalanság, a test harsányan követeli a forró fürdőt. Az étkezések rendje, amit a testi higiéniával ellentétben nem hanyagoltam el, kijelöli számomra a napszakokat. A tévében, ami a szavak vigaszát tálalja nekem formákkal körítve, Jean Marais üldözi Fantomast. A francia tájak valahogy valószínűtlennek tűnnek a színhatások kétségtelen értékei ellenére is. „Én Fantomas vagyok” – mondta Berlinben John F. Kennedy. Meg kellett hát halnia. Nem szabad elsietve kimondani még a legnyilvánvalóbb igazságokat sem. Noha mindannyian Fantomasok vagyunk, és asszonyaink fehér ruhában hurcolják hónuk alatt levágott fejüket, boldogtalanul lépkedve a lakótelepi tömbházak bemélyedései mentén, még csak nem is egyszerűen a lojalitás, hanem inkább a pislákoló értelem szava tiltja, hogy ezzel dicsekedjünk jobbra-balra, úton-útfélen. Rémületes vonítással üldöznek minket a rendőrfalkák, nyüzsgő, rikoltozó újságírók, a fákról gátlástalan fotóriporterek leselkednek, fanatikus futballdrukkerek fenyegetnek, brillantinos hajú csaposok bizalmatlanul és megvetően méregetnek. Mi addigra már csöndben eltűnünk a ház-sarkok mögött, nyomtalanul felszívódunk a novemberi ködben, felszállunk rakétákkal a kéményekről, elillanunk a vérpadról a halálra ítélt társaink által teremtet káoszt kihaszálva, vastag falakon haladunk át, vizek mélyébe merülünk alá, hogy eljussunk a víz alatti palotákhoz, ahol halszeretőink várnak minket.

Azért ne felejtsd el, hogy kell egy hely, ahova visszamehet az ember, mondta bizalmasan egy közeli ismerősöm. Lépésről lépésre követve őt, csak nagy ritkán tűntem el a kapualjakban, mikor úgy éreztem, hogy vissza akarok fordulni, végül egy elég népszerű lebujban találtam magam, ahol züllött értelmiségiek csábítanak el diáklányokat és festőnőket elképesztően perverz kalandokat ígérve. Nem ő az egyetlen, aki oda jár vissza, bár a skizofréneket már nem engedik be úgy, mint régen, és a sör, habár mindig langyos, napról napra drágább lesz. A mi egzisztenciális szorongásainkkal szemben közömbös csaposlányok közül az a magasabbik nem hagy nyugtot nekem. Biztosan ő is Fantomas. Mindjárt lehúzza majd műanyag maszkját a fejéről.

A felügyelő a különös kegyetlenséggel meggyilkolt fiatal lány holtteste fölé hajol, amit a város szélén vetett partra a folyó, mintha az ócska krimiírók dolgát akarná megkönnyíteni, akik ugyanúgy vetik ki magukból, méretre vágva, ahogy a szerződés előírja, évente egyszer a könyveket. A rendőr felkel, arcáról lerí a fáradtság, hunyorogva vizsgálja a távoli háztömböket, mintha ott keresné a választ a fejében felmerülő kérdésekre. Két ember minden megindultság vagy tétovaság nélkül becsomagolja a tetemet egy fekete zsákba, átmenetileg ez helyettesíti a koporsót.

Tizenöt kilométerre innen szörnyű másnaposság veti ki az ágyból hirtelen az ifjú politikai aktivistát, akinek fényes jövőt jósolnak. Kitámolyog a mosdóba, egyik kezével a fejét fogja, a másikkal a falat követi, amíg csak rá nem talál a kilincsre. Felduzzadt szemhéja alól a bejáratí ajtót nézegeti, mintha attól félne, hogy valaki hirtelen kiemeli a helyéből, és betör a lakásba, hogy brutálisan meggyilkolja, és aztán még hosszasan gyötörje a holttestét. De az ajtó mögül nem hallani izgatott hangokat, fejszecsapásokat, egyedül csak a lift monoton zúgását, ami éppen egy jó feleség és három kamasz gyerek édesanyja hulláját viszi le bevásárolni. A lépcsőházban felforgató feliratok díszlegnek. A szomszéd nő

meredten nézi a célgömböt. Így kezdődik hát az a nap, ami látszatra szokványos, egy a sok közül, mégis rendkívüli meglepetéseket tartogat. Az ifjú aktivista, a rendőrfelügyelő, a fiatal lány gyilkosának élete teljesen megváltozik. Mielőtt azonban sorsuk végképp és megváltoztathatatlanul beteljesedne, el kell telnie a kiszabott időnek.

Egyelőre úgy tűnik, minden a megszokott mederben folyik. Az első emeletről, a sötétítőfüggöny mögül idehallatszik egy írógép szinkópa-kopogása. Melleleg este van, orgonailatú, mint mindig az ilyen filmekben.

DEÁK KINGA fordítása

Sex Pistols Pretty Vacant

Nézzétek csak, körülvesznek minket a biztosításban utazó titkosügynökök, a rendőrség és a polgárőrség repülő osztagainak funkcionáriusai, a társadalmi békéért harcoló állampolgári szövetségek, a nyelvi puristák és az erkölcsi puritánok, a kövér városlakók és a szikár falusiak, a tengerben csak ránk leselkednek az emberevő-heringek, vérszomjas gyümölcslegyek rajai támadnak ránk, minden sarok mögül lesben áll a rossz, a gonosz, az álnok. A pszichopata mosollyal arcukon egykedvű utasaikat az elkerülhetetlen megsemmisülésbe szállító helyi buszsofőrök, a poharakba mérget csepegtető csaposok, az asztallapokról vért törölgető pincérek, a papírszeleteket szenvtelenül osztogató jegyáros nénikék a mozikban, minden horoszkópraajzó, aki hirtelen felkapja a fejét mágikus ábráiból, és valahova a fallal vagy függönnyel behatárolt térbe bámul, ami mögött a csillagok újbóli vészterhes elrendeződése folytán valaki az erre a legkevésbé alkalmas pillanatban fog meghalni.

Továbbra is károsítanak minket a szeszes italok, a lejárt szavatosságú élelmiszeripari termékek, a mértéktelenül szedett orvosságféleségek, a dekadens versek és a posztmodern regények, a kényszeres hazudozók, az idegen bolygókról alászálló kozmikus nimfomániás nők, a vallási tébolyban szenvedő szomszédok. Fenyveget minket a kötelezettségek alóli kibújás lehetetlensége, a száraz köhögés, a láz és az érzéki megismerésért felelős minden testrész gyulladáson megbetegedése. Támadásba lendülnek a telefonos ébresztők, a rohamszerűen ránk törő fej- és gyomorfájások, a végtagokat sorvasztó bántalmak, a lírai énekek új albumai, a jubileumi összejövetelek tömeges táncai. A rendszeresen visszatérő gondolatolulások és az akaratlan mozdulatok. Ugyancsak elkerülhetetlen a szünidei kikapcsolódásnak korántsem nevezhető egyhetes kiruccanások utáni visszatérés a városba.

Olyan idők voltak ezek, amikor a nők menekültek ocsmány hengegésünk hallatán, amikor egyesek a következő ital után nyúltak (hőségben legjobb a citromos vodka tonikkal), mások pedig üvegszipkájukat töltötték újra, közben azt kiáltozták: hívjátok csak ide azt a nagy dögöt, még sose volt ekkora csajom. Megint mások azon töprengtek, hogy hogyan lehetne megrontani az összes elérhető tizenhét éves lányt, és nyomtalanul eltűnni utána, hogy ezentúl már csak illatuk emléke éltesse minket. Mindez akkor volt, amikor tömegesen tűntek el az

öngyújtók, és sosem volt elég cigaretta. És vigaszt nyújtott a *Times* híre, miszerint a dohányzás nem függőség, hanem rituálé és életfilozófia, és hogy a cigaretta élvezetes a maga negatív, fájdalmas dimenziójában és az örökkévalóság előíze is egyben. Hogy lehet így nem elnyelni napi két dobozzal annak, aki kilenckor kel és reggel négykor alszik el. A tengert nézve, épp egy sört kinyitva, érezve azt az elképzelhetetlen ízt és az örökkévalóság illatát, a partra sodródott hínár szagán medítálva, ami lassan rohad, akárcsak az örökkévalóságot egyre jobban megismerő testünk.

DEÁK KINGA fordítása

Az egyetemi könyvtárból kikölcsönzött „A középkor alkonyá”-nak ismeretlen körülmények között nyoma vész

Vaskos, nehéz, sötét fapadok, alacsony téglamennyezet, szűk, kacsaringós, meredek lépcsők, homlokot izzasztó, reszkető fáklyaláng, fegyvercsörgés, esetleg néhány csont. Egy-két nagy, erős kutya, pofájukból hosszú nyálfonal nyúlik, várják a maradékot az asztalról, várják a jelet, hogy most végre felugorhatnak, elragadhatják a zsákmányt, majd visszamennek a helyükre, hogy ott aztán átadhassák magukat a cincálás és a rágcsálás önfeledt örömének. Zsirtól csepegő, borzas szakállak, villózó szemek, és betegségtől felpuffadt ujjak harsány nevetés kíséretében mesterien megmunkált, gazdagon díszített, karcos borral telt serlegek után nyúlnak. A szolga fenéken billentése, a kövér szolgálólány egyszerű elcsábítása, az ellenség meggyilkolása, imádság mormolása. A nehéz aranykereszt ütemes dobolása a páncélingen. Ilyen kép él bennünk gyermekkorunkból, a kalandfilmekből, amelyet „A középkor nagy csatái” című dokumentumsorozat egyre csak élénkít. A fegyvercsörgés és templomi ének kora. Bíborvörös-aransárga középkor. Mint az októberi levelek, bronzsal bevont középkor. Három egyistenhit kora: Huizingaé, Le Goffé, Bosché. Véres, bűzös gennyel folyó nyálka, középkor. Titokzatos betegségek és a viszolygásig elcsúfított nyomorékok képei. Rutger Hauer középkora, aki a „Flesh and Blood” című filmben kétélű karddal hadonászva tör magának utat a halhatatlanság, a filmtörténeti lexikonok felé. Mereven ülő, a bádogsisak szögletes formájába zárt kereszties lovagok sarkantyúzzák lovaikat, a háttérben – tökéletes filmes megoldás – lángtól vöröslő tanyával. Dögvészt hozó levegő füttyül, süvít a rozzant faházak és a bevehetetlen vár között, ahol meghúzta magát a kegyetlen várúr megfélemlített, de folyton hízelkedő, nyájas udvaroncaival, akik egyszer csak kezdték kényelmetlenül érezni magukat túl bő ruháikban. Az ismeretlen utazó egyenletes, bár kimért léptei az erődítmény falai között, a halvány árnyék a falon, az alabárd élén átcikázó fénysugár, az őrszem halk jajszavát nem hallják az udvaroncok és a strázsák, hirtelen zűrzavar támad a bálteremben, néhány rövid, elfojtott kiáltás, és már ott is a vörös halál álarca, a bomlás árnyalatainak csodálatos kavalkádja. Ott szerzetesek mennek, kezükben gyertyát visznek, nehéz saruikkal porfelhőt kavarnak. A néhai, ügyes kezű festő haláltáncot ábrázoló freskókkal díszíti a kriptát. Az acélpáncélos csapat végtelen sok versszakból álló áhítatos énekbe kezd, és sisakrostélyát kétségbeesetten arcába hajtva útnak in-

dul. Valahol a középkori bozótágban fiatal parasztlány adja oda magát éppen egy szutykos béreslegénynek, nem tudva, hogy egy új hit hordozója lesz. Hirtelen felgyorsul a film. A vörösre hevült vetítógép kigyullad, a filmszalag megszakad. Hőség, a XX. század vége, a közeli útkereszteződésben néhány perce az autóbusz és a villamos csatájában meghalt nyolc ember, a megmaradtak még mindig számolgatják kezüket-lábukat. A tömeg nő, egy pillanat és már tülekednek is, hogy lerágják a csontokat. A járvány óta hatalmas éhínség tombol, és semmi jele annak, hogy a végéhez közeleg a háború.

PETROVSZKI LAJSZKI BRIGITTA fordítása

Hosszú, hosszú ősz

Az íróasztal fölé görnyedve ül, papírlapokat rakosgat egyesével balról a jobb oldalra. Majd kénytelen-kelletlen könyvébe lapoz, eszébe jut, hogy meg kell írnia azt a levelet, de hogyan is fogjon hozzá, hogy hasonlítson ahhoz a nemes, sajnos már rég letűnt levélírói művészetéhez? Tehát mit írjon? Írja azt, hogy hétről-hétre folyton ugyanazt a sémát követi: hétfőtől szerdáig esténként tévézik, csütörtökön kávéház a művészekkel, pénteken ivászat, szombaton ivászat, vasárnap lidérces másnaposság. Ez egyszerűen közönséges, márpedig ennek a levélnek valamit képviselnie kell egy vitában, gondolja és rágyújt. Körülötte szanaszét dobált papírlapok, állandó harckészültségben álló írógép, a háttérben hatalmas, vaskos könyvespolcok, minden eshetőségre felkészülve társadalmi-kulturális folyóiratokkal alátámasztva. Az asztalon teáscsésze hízeleg a cigarettásdoboznak. Csak a türelmes filmes stáb hiányzik az entellektüel-exhibicionista tévéműsorból. Úgy emlékszem, mintha tegnap történt volna, mondja, szemét arra a pontra szegezve, ahol a mennyezet és a fal összeér. Huszonévesek voltunk, tudja, szerkesztő asszony, milyen az, amikor valaki épp a húszas éveit tapossa. Elmosolyodik, amikor eszébe jutnak azok a napok. Tavasz volt, nem olyan, mint ez a mostani. Forró, de még nem égető napsütés, könnyű, üde szellő, nevetgélő kislányok kezdték mutogatni csupasz lábszárukat, élénk társalgásba merülve sétáltunk a parkban. Folyton vitatkoztunk, a hajnal gyakran fontos kérdések filozofikus boncolgatása közben ért minket, úgy éreztük, enélkül nem foroghat a világ. Más idők voltak, más arányok, másfajta gondolkodásmód, másfajta érzékenység mutatkozott meg a nagyszerű, metafizikai élmények átélésében. Akkor többet ért a szó, leírva és kimondva egyaránt. Most csak a jelszavak, szlogenek, képek számítanak. Az igaz szó elvesztette mágikus erejét.

No de meg kell írni ezt a levelet, jut eszébe kiszakadva gondolataiból. De mi legyen benne? Titkos képletek bonyolult rendszere? Vajon a sorok között rejtőzik a valódi címszó vagy a páratlan szavak minden harmadik betűjét összeolvasva tárul szemünk elé? Vagy legyen egy gótikus regényből vett furcsa idézet, amely kulcsot ad egy rejtély megfejtéséhez vagy a Szent Inkvizíció átkaira utal – a Kereszt katonái teljesen kiirtották a falut, mert felmerült a gyanú, hogy az Ördöggel cimborálnak.

Rágyújt, lassan, óvatosan feláll. A falhoz sétál, ujjaival végigsimítja a vaskos

könyveket a polcon, mindig barátságos fizikai kontaktust tartva a borítófedelek külső megmunkálásával. A bizonytalanság érzésével veszi elő a nyitott szekrényből a régi térképeket és rajzokat, mintha attól félne, hogy bűzös korhadék hullik ki belőlük, a fiókból pedig megsárgult kéziratokkal teli irattartót húz elő. Jellegzetes mozdulatot tesz a hüvelyk- és a mutatóujjával, megdörzsöli fáradt szemét. Előkap egy cigarettát, olyan lendülettel, hogy az ijesztően összezsugorodik. Felveszi a szemüvegét, és figyelmesen kezdi olvasni a kéziratokat. A vastag nagyítóüvegen keresztül pedánsan tanulmányozza a rajzok vékony vonalait, vonalzóval megméri a távolságot a térképen, átszámítva a centimétereket mérföldekre és kilométerekre, kihelyezett ceruzájával pontosan megjelöl egy helyet, aztán visszahúzódik a térképtől, mint a festő, aki keresi a megfelelő távolságot műve értelmezéséhez. A legmagasabb polcra vaskos, nehéz penészszagú bőrkötésű könyvet vesz le, melynek fedőlapján préselt betűk állnak. A levéltárosok áhítatával lapozgatja a vastag, nehéz, merített papírból készült lapokat, majd a szerzetesi precizitással megírt útikönyvek leírásán akad meg a szeme, felír néhány mondatfoszlányt, egy-egy kifejezést a noteszébe. Eloltja a cigarettáját, vagyis tulajdonképpen már csak a füstszűrőjét, leveszi a szemüvegét, a következő pillanatban már csukott szemmel, elgondolkodva vizsgálja a falat, mintha megjelentek volna rajta képzelt olvasmányai hatására az értelméből kitermelt diapozitívok, majd pillantását az ablakon túli tájra szegezi. Újabb cigarettára gyújt, keresztbe teszi a lábait. Mindez húsz évvel ezelőtt történt, mondja, azok egész más idők voltak, tudja, asszonyom, más emberek, más házak, más autók, más boltok, sőt tavasszal még a fák is másképp illatoztak, olyan fiatalon az ember még az álmaiban él, mondja és eloltja a cigarettát az ezúttal láthatatlan hamutartóban. Folyton az Ultima Thulét keresem, ismeri el fáradt hangon, vissza kell térnem a feljegyzéseimhez és a térképeimhez, azt hiszem, már közel vagyok. Kimegy a konyhába és felteszi a teavizet. Be kell vennem egy aszpirint, gondolja, és feltesz egy új gregorián kórusfeldolgozást. Megcukrozza a teát, és jól elkeveri. Mindjárt, mindjárt eszébe jut valami, kivessz a zsebéből egy doboz cigarettát, előhúzza belőle egy szálát. Gregorián énekek, mondja elmosolyodva, a legsikeresebb lemez, „Canto Gregoriano” a silosi bencés apátság szerzeteseinek előadásában. Visszamegy a szobájába, a legalsó fiókból előhúzza néhány megsárgult újságot. Idegesen lapozgat, cikázó pillantásokkal nyeli a címeket. Ez az! – kiált fel izgatottan, mint egy gyerek, itt van minden, de minden. Bencés apátság, rejtélyes halálesetek sorozata, hét évszázad után teljesedik be az örült apát átká. Titkos összeesküvés, gyorsan és hatékonyan dolgoznak, nem hagynak nyomokat. De most valaki a nyomukra akadt (valaki a farkukra lépett), gondolja, és ismét cigarettára gyújt, nem is látja, hogy még az előző is csak most alszik ki a hamutartóban. Felveszi a kagylót, tárcsáz, vár egy pillanatot, majd azt mondja: én vagyok, feltétlenül találkozunk kell, sürgős, azt hiszem, találtam valamit, fontos, jó, akkor egy óra múlva a múzeumban.

Leteszi a kagylót, kellemes borzongásokkal tölti el az izgalom, ledobja a kabátját, mert nem sikerül beletalálni az ujjába. Kilép a lakásból, bezárja az ajtót, rohan le a lépcsőn, cigarettával a szájában, kiugrik az utcára, taxit akar fogni, de egy sincs látótávolságban. Sohasem találják meg a holttestét.

BOROS TÜNDE fordítása

Hosszas tétovázás után végül a Joy Division „Substance”-ét választom

Ősz és vasárnap. Sötét és hideg. Mit mondhatnék még? És ki tehetne ilyet? Hát csakis Ő – a Tévé. Miłosz Biedrzycki ajkát biggyesztve beszél hozzám: a költészet a nyelv társadalmi lénye. Miféle társadalom, miféle lény, miféle nyelv, kérdem én. A társadalom zárt, a lény bénult a félelemtől, a nyelv pedig kettéhasadt. Kie hát ezeknek a lényeknek a nyelve, a társadalmak dadogó nyelvei? Az én tulajdon lényem kiölti hatalmas, húsos nyelvét. Az én lényem nagy érdeklődéssel olvassa a képes újságok hízelgő recenzióit a legújabb kábítószerekről. Itt nem a szépséges melankólia gyötör, hanem a kőkemény idegbaj, és az ifjú rock’n’roll bálványok csak ennyit mondanak, *imádom a szexet és a narkót*. Az ablak mögött petárdák durrognak, mint minden ünnepnapon. Az én lényem pánikba esik, ezért megsimogatom a fejét, ő meg hunyorogva, hízelkedve dörgöli hozzám hatalmas pofáját. Az asztalon a hagyományos ünnepi ételek helyett egy összerágott, elhült Borges. „Historia de la noche. Los conjurados” felirattal a papíron. Nem, nem tudok spanyolul. Csak egy-két szót, melyek semmiféle logikus szólánccá nem állnak össze: cerveza, salvation, Gaudí. Ebben az országban, melyben átutazóként vagyok, túlzottan sokáig elidőztem, ez nem volt bölcs dolog, a vásári ünnep még mindig tart – az utcai árusok hangtalanul kínálgatják a lufit, a vattacukrot és a mécseseket. Remek hely, én mondom, itt mindig sötét van és hideg, a város maga úgy néz ki, mint a science-fiction filmekben, de nem abból a csodálatos technicolor kartondoboz-utópia fajtából, amiben mindenki el van ájulva a különös, a légi folyosókon pontosan derékszögben kanyarodó járművektől vagy magasban függő mágneses légpárnás vasutaktól, és ahol lehet távszeretkezni, hanem sokkal inkább az antiutópiák fajtájából, ahol az üres utcákon kavargó a szélben a hulladék, savas eső ömlik az égből, valami fütyül, süvít, a kapuban megvillan a halál, a folyó közepéből egyszer csak kiemelkedik egy atommeghajtású tengeralattjáró, aminek egész máshol kellene lennie, egy macska motoszkál, és a ködből előugrik egy autó-szellem. És talán mi vagyunk az utolsók ezen a bolygón, talán sugárfertőzés rohaszt minket, és a város romjai között ott rejtőzik a Gyilkos. Itt, ezen a helyen, ebben a pillanatban, olyan valószínűtlen a „Q” magazin borítója, rajta a százas lista, lemezek, filmek és könyvek sora, amelyek *megváltoztatták életünket*. Nem, nem, már vége van, már nem változtatja meg semmi, csak a szívkoszorúér-elmeszesedés, az ütőértrombózis, az elrákosodott sejtek rosszindulatú daganata. Nem pedig lemezek, filmek vagy könyvek.

Az igaz, hogy elaludtam Herzog *Stroszek* című filmjén. Ez egyike volt azon kevés pillanatoknak, amikor film közben elaludtam. Elég nagy szégyen, mert a *Stroszek* megtekintése után Ian Curtis felakasztotta magát. Én nem lógattam fel magam, inkább az elalvást választom, nem a halált, most pedig az egész város kihalt, mintha neutronbombát dobtak volna rá. Emlékeztek a képekre: minden érintetlen – házak, autók, emlékművek, de az emberekből csak a csontvázuk maradt? Elpárolgott a testet alkotó víz, ahogy eltűnnek a napon a tócsák, ahogy a tóból kijövet kiszikkad testünk, ahogy a szélben szárad a jéghideg hegyi partokban kimosott ruha. Ezeken a rajzokon csak csontvázak voltak. Titkárnők csontvázai írógépeik mellett, ujjaik csontjaival a billentyűzetet célózva, főnökök csontvázai, akik tekintélyt parancsolóan terpeszkednek érintetlen, óriási, puha

fotelekben, feleségek csontvázai, akik gondterhelten görnyednek edényeik fölé, melyekből elpárolgott a leves. Íme az Új Pompeji. No persze jól jönne még néhány koitáló csontváz is. És lám csak, eltűnik a képernyőről Miłosz Biedrzycki csontváza, vele együtt a mitikus lények és mérgezett nyelvük.

Ugyanakkor, amint a hírügynökségek tájékoztatnak, Kínában feltűnt Sibuxiang, a mitikus szörny, akinek a neve annyit tesz, *nem hal, nem is madár*, zűrzarvart kelt az ország déli vidékein. Jó páran a *Jelenések könyvének* jóslatát látják beteljesülni, minthogy neve kilenc betűből áll, a kilences pedig egy megfordított hatos, ráadásul osztható hárommal, és a három hatos a Vadállat neve. Így hát Sibuxiang a Leviatán, csak most éppen új alakot öltött, immár nemcsak tengeri lény (nem hal), hanem repül is (bár nem is madár). Mások erősködnek, hogy Krisztus csupán narkotikus vízió volt, látnokok psylociba-gomba túladagolásának eredménye. Vigasztaló, hogy mindent át lehet hárítani Mechagodzillákra, Krakenekre, Leviatánokra, élesztőre, psylocibinára, amfetaminra. Rögtön megkönnyebbül tőle az ember.

Kikapcsolom a tévét. Eltűnnek a csontvázak, lények és nyelvek, eltűnik Sibuxiang. Még egy teát csinállok magamnak, pedig nem fogok tőle kevésbé fájni, nem is leszek tőle kevésbé álmos, ráadásul a nyugtalanság kezd metafizikai jellegű lenni. Lehet, hogy ez csak a teintúladagolás eredménye? Nem kizárt, hogy nem is létezik ez a város, tehát nincs utca, ház, vasárnap, sötét és hideg. És ha van valami, az minden bizonnyal az előírásoknak megfelelően készült – csönd, nyugalom, kiegyensúlyozottság. Az úrlények bosszúságára itt még mindig nem halt ki az élet.

DEÁK KINGA fordítása

Az az emlékezetes szilveszteri buli, ahol utoljára láttuk egymást

Hiába erőlködnek a marketing menedzserek, hiába kínálnak hatalmas árengedményeket, unalmas már ez a háború. Tulajdonképpen nem történik semmi, hiányoznak a váratlan fordulatok, a villámgyors támadások és a vakmerő ellentámadások, a megsemmisítő vereségek és a hatalmas győzelmek, a látványos mérszárlások és a testvéri szeretet megható példái. Mikor kell borzongani, a rémülettől és az undortól behunyni szemünket? Mivel keltsünk gyötrelmes lelkiismeret-furdalást? A halálra éheztetett menekültek újabb csoportjával? Aknaszaggatta végtagokkal? Ezekkel a régi, elavult, használhatatlan effektekkel, amelyeket ki tudja, hányadszor próbálnak ki rajtunk, bár, valljuk meg, mindezt elég jutányos áron tukmálják. Mi közben lövészárkainkban lapulva tanulmányozzuk a kávéházi asztaloknál ülő lányok alsó végtagjait, jól álcázzuk magunkat e speciális kellékekkel kialakított környezetben, biztosak lehetünk abban, hogy nem keltünk feltűnést. Megint megszámloljuk a maradék pénzünket, mint a töltényeket, édességet eszünk, mi más tartana itt, mint a táplálkozás. Minden úgy van, ahogy azt a legnagyobb körültekintéssel készített tervünkben előre jeleztük – holdciklus, rúnajelek az összeesküvők által kijelölt helyeken, jelzavak, szólamok, rejtjelek, varázsigék. Rögtön megkezdem a tűzéségi előké-

szítést, a tűzerő nagy rakás semmivé változtatja e kedves helyet. Mindent elsöpörök, hogy végre támadást indíthassunk anélkül, hogy a testünket kellene féltelnünk, persze kórusban zengjük a dalt. Még egy pillanat, és mennydörgő kiáltással indulunk rohamra, rögtön ezután elhalkul a csatakiáltás, elfoglaljuk a dombot. Ez lesz minden idők legnagyobb harci dicsősége.

Most már mindennek vége, győztesekként jövünk lefelé a meghódított magaslatról, görögtűz fényében, súlyos alkoholos üvegekkel felfegyverkezve. Színes fények robbannak fölöttünk, mellettünk asszonyaink lépdelnek, lábunk alatt a természet kincseit őrző dús lelőhelyek húzódnak. Még nem tudjuk, hogy most lépünk színre mint a harcosok új nemzedéke, és cipelnünk kell magunkkal, mint a sebeinket, kultúránk terhét – angol lemezeket, francia filmeket, bolgár borokat, amerikai regényeket, jugoszláv partizánokat.

Mesterséges fényárban ragyogott az ég, amikor lejöttünk a dombról, tulajdonképpen az egész égbolt mesterséges volt, mint a mi hollywoodi mosolyunk, és nehezen vettük észre, hogy tüzet fognak a díszletek a mesterséges fényektől. Diadalittasan tértünk vissza a kiindulási pontra, az erkélyen vagy a konyhaablakon másztunk be, hiszen minden a földszinten volt. Minden mesterséges volt, mint egy divatos új anyag.

Ezeknek az alakoknak már nincs semmilyen ötletük, nincs mondanivalójuk a közhelyeken kívül, melyeket gépiesen ismételtetnek a kamerák előtt vagy a fülét hegyező közönségnek, ezt most értettem meg, ahogy a győztesekre néztem és eszembe jutott: mielőtt elvittek katonának, ott álltunk és ordítottunk, mint a veszedelem, *I wanna be adored*, mert ez Stone Roses volt, és nemcsak hogy ezzel kezdték az első lemezüket, de ezzel indítottak minden nekibuzdulást is, és megijedtem, lehet, hogy nemsokára én is egy régi barátom nyakába borulok, lógok rajta, mint az amulett, és zokogok – emlékszel, hogy vedeltük a kocsisbort, hogy szerettük a ronda lányokat, akik meglepő rendszerességgel hagytak ott minket, hogyan loptunk almát meg tejet reggel a konténerekből az átmulatott éjszakák után hazafelé, hogy szívtuk a közös cigarettát, és mondogattuk, de nem túl hangosan, *itt egyszer majd minden a miénk lesz*, hogy hallgattuk degenerált zenénket a régi szalagos magnókon? És ő majd azt feleli erre: grúz borok voltak vagy inkább bolgárok. – Mehandzsijszko és Medvevér, de volt ott magyar Egri Bikavér is, mielőtt tarolt a Sophia. A lányok meg, akiket szerettünk, mindig gyönyörűek voltak, mint az a vékony szőke, aki mintha a hatvanas évekből került volna ide. Almát nem loptunk soha, csak szilvát, később már nem tudtuk megenni, mert ezt kaptuk reggeltől estig. Szívesebben loptunk zöld kupakos kefirt, mint tejet, cigarettából jöhetett bármi, aztán szép lassan átszoktunk a drágább, enyhébb és kevésbé ártalmas fajtákra. Aztán egy adott pillanatban kiderült, hogy egyáltalán nem nemesbíti az embert az, ha mezítlábas Gauloise-t szív. De mindenre pontosan emlékszem, mintha csak tegnap történt volna, bár azt már elfelejtettem, mi volt velem a múlt héten.

Minek emlékezzem, vonok vállat, ennek még nincs vége, bár, el kell ismer-nem, már nem járok lopni, igaz, inkább a lebukástól való félelem tart vissza, nem az erkölcsöm javultak. Ráadásul már nem dohányzom, jobban szeretem a joghurtot, mint a kefirt, inkább drága sört iszom, nem olcsó bort, ami pedig a lányokat illeti, maradjunk annyiban, hogy volt már így is, úgy is.

Kimerültség. Csak döglök az ágyamon, megesz a kosz, beáll a lehetetlenség. Kinn, az ablakon túl harcolnak az elemek. Minden megismételhetetlen, mint az idegbaj (a legjobb orvosság – a cukortartó tetejéről letört ezüstdíszből készült tableta). Felrobbannak a fejek, a vulkánok és a gáztűzhelyek. Menthetetlenül vízbe fulladnak az óceánjárók utasai, hol van már a tavalyi hó. Tulajdonképpen sose tudtuk, hol van, milyen vizek medrében folyik le a völgybe a hegytetőről. És emlékszünk, kora tavasszal gólyahír nyílt az erdő szélén. Csak a holnapi havat láttuk, és nagy léptekkel érkezett az olvadás.

BOROS TÜNDE fordítása

Emily Dickinson legye

*Verset akartam írni Emily Dickinsonról,
s egyszerre a légy, mely őfelette döngött
– amikor éppen haláláról írt –,
a fejem fölött elsüvített.*

– Üdv, Emily! – kiáltottam.

*A költő addig él, amíg
az állatok, emberek, virágok és csillagok
ott vándorolnak versei földjén és égén.
Emily Dickinson legye halhatatlan.*

Sírfelirat

*Nem, le nem írhatom azt az alkonyt.
A madárnak beszélhetném el,
a gyöngyházszínű égen vitorlázó fecskének,
a vadászni induló égérnek,
szemében égmaradékkal.
A folyónak, melybe rózsásarany ujját
mártja a haldokló napfény,
a látóhatár liktetését
fülelő fáknak.*

*A másik magamnak lehetne – a holtnak,
mikor már megszűntem önmagam lenni,
s ama fényességben valami továbbviszi
félíg mosolyom, félíg sírásom.*

Iowa City, 1997. szeptember 25.

Adriana Szymańska (1943) költő, író, esszéista a „Przegląd Powszechny” című irodalmi és kritikai folyóirat munkatársa. Hat verseskötete és egy regénye látott eddig napvilágot. *Kamień przydrożny* (1993) című kötetéért „Booksellers’ Association”-ra, 1994-ben Sep Szarzynski-díjat kapott.

A távozás szent helyeire...

A tér meséi ciklusból

*A távozás szent helyeire való visszatérés titka.
Hatalmas égbolttal a földbölcső felett.
Hol fagyott csókák várnak az erkélyen,
s farka hegyéig örvendező kutya.
A tárgyak élüket borzolják, mint hónapokkal ezelőtt,
a növények bizalmasan csevegnek a cserepekben.
A többi kínlódás.
A barátok távoznak az illúziók spirálján,
versek mentőövét hajítva a térbe.
Valaki hangosan sír a legfelső emeleten,
valaki lenn a koszos utcán biceg
öreg bevásárlókocsijával.
És csak az ég – mindenütt ugyanaz:
kék virradat a felhők közt.
Odaszálllok a károgó csókákról felemelve tekintetem,
míg a szeretett halottra és a költő versére gondolok,
melyben mint faun – ifjan, képzelt síppal –
kivezeti a legyilkolt disznókat
az öröklét zöld mezejére.
A többi remény, hogy a nyelv, amit beszélek,
többet tud nálam.*

KÖRNER GÁBOR fordításai

Latin Lover

José álomkórja évente hárommillió koronájába került a svéd szociális államnak. Naponta tízezer úszott el az adófizetők zsebéből, hogy glukóz és vér formájában táplálja, éltesse a huszonkét éves mexikói elhalt agyát. A felesége, Ingrid írásban adta beleegyezését ahhoz, hogy lekapcsolják a gépről. Ma a páciens pulzusát és légzését követő két hullámzó elektronikus vonal örökre szétválik, két párhuzamos egyenesként fut tovább, mert nincs már esélyük arra, hogy újból összekössék a testet az étellel.

José Tapas élete szokványosnak ígérkezett. A bölcsőtől a koporsóig. Egyetlen fonál, amelyet a hagyományos mexikói mintákból, úri becsületből, borzalomból és tequilából szőttek.

Nem sok mindenre emlékezett a gyermekkorából. Néha úgy érezte, mintha az anyja vitte volna át karjában ezeken az éveken. Amikor már nagyobb volt, nem szeretett otthon üldögegni. Szülővárosa, El Paco külvárosaiban csavargott a fiúkkal. Kincset kerestek a romba dőlt indián épületek kövei között. José bedugta az ujját a keskeny résekbe, és végighúzta a kőbe vésett kacsakaringós mintázaton: madárkarmokon, az emberek szívét fölfaló, goromba istenek pofáján. Szerencsésen eljutott a díszítmény végéig, ahonnan visszatérhetett az elejére. Azt hitte, tud olvasni az azték jelekből. Még nem tudta kisilabizálni a papírra írt vagy nyomtatott betűket. Túl finomak, művésziek voltak. Ahogy betűzgette a szavakat, apja hangját hallotta megint: „*Bé, bé*, mint birka. Nem pedig *pé, pé*, mint pöcs!” A kőjeleknek nem volt egyetlen, nehezen megjegyezhető nevük, mint a *kának* vagy a *tének*. Nehezen kibogozható, hosszadalmas történeteket meséltek el, mindig másikat.

A tizennyolc éves José leérettségizett, és beiratkozott a fővárosi egyetemre. A spanyol filológiát választotta. Mivel nem volt különösebb tehetsége hozzá, azt tökéletesítette, amit gyermekkorában megtanult – az olvasást. Tanulmányai után visszatért volna a hazai tájakra. Gimnáziumban tanít, megházasodik, és mint apa és tanárember, tiszteletre méltó *hombre* lesz, aki ápolja Emiliano Zapata emlékét, nagyra értékeli a nemes italokat és a sziesztát. José könnyen előre látható jövőjét az zavarta meg, hogy találkozott Ingriddel.

Minden éve azzal telt el, hogy lelkiismeretesen teljesítette a vagyonos stockholmi család leányára háruló kötelességeket. Ingrid a megfelelő időben megtanult járni, beszélni, rendszeresen fogamzásgátló tablettát szedni és autót vezetni. Dicsérrettel végezte el a gimnáziumot. A házasságot meg, amelybe tanulmányai során bonyo-

Manuela Gretkowska (1964) író. Főbb művei: *Tarot Paryski* [Párizsi Tarot] (1993), *Kabaret metafizyczny* [Metafizikus kabaré] (1994), *Namiętnik* [Szenvedélynapló] (1998), *Silikon* [Szilikon] (2000).

lódott bele – válással zárta. Ezután már nem tévesztette össze a szexet az érzelmekkel, okult házasságából, nem követte el újból ugyanazokat a hibákat. 1990-ben, az év elején Ingrid kikészült. Depresszióba zuhant. De erőt vett magán, dolgozott tovább, társaságba járt. Az ünnepekre hazament a szüleihez. Keresztényként emlékeztek meg a karácsonyról, zsoltárokat énekeltek a fenyőfa alatt. Nyáron, az év legrövidebb éjszakáján, a *Midsommar* ünnepén pogány táncot jártak kinn a réten, a nyári lak közelében, a termékenység karója körül. E fehér éjszakán, amikor a horizont alól világítja meg a nap a földet, Ingrid kitépte magát a fehér ruhába öltözött, koszorúval ékesített lányok körtáncából. Mezítláb volt, leült a földre. Sírva fakadt, mint egy kislány. Lenvászon ruhája foltos lett a megtaposott nedves fűben, lecsúszott a koszorú az arcára. Kapott valakitől egy pohár bort, egy férfi megpróbálta ügyetlenül magához ölelni. De nem bírta erővel, elesett, csak annyit tudott ki-nyögni, hogy *skol*. Ingrid undorodott az egésztől. Mit ért ennek a harmincnyolc éves nőnek az élete? Üres volt, bár, mint egy babaházat, szépen berendezték elegáns bútorokkal, a garázsban ott állt az autó, olyan munkája volt, ahol hozzá hasonló, pénzzel tömött babákkal találkozott. Elhatározta, hogy elutazik valahová. Az utazási irodában nagyon dicsérték az acapulcói strand egzotikumát és kényelmét. Remélte, hogy a déli vitalitás kigyógyítja a melankóliából.

Mexikóban forró csápjaikkal tapogató különös állatok mászkáltak, és meleget szívtak magukba. Áttetsző lávaként hömpölygött a trópusi hőség. Ingrid a strand és a szálloda közt őgylgett. A hőség belecsípett meztelen combjába, a mellét tapogatta. Bekrémezte ráncosodó bőrét, és azzal áltatta magát, hogy a nap szárítja ki, nem az idő.

Elunta a *gringó*knak készült szállodai menüt, benézett egy-két kocsmába, igazi mexikói ételeket keresett. Nem aggasztották a bajszos fickók otromba beszélései. Az óceán felé vezető sikátorban talált egy kis kocsmát, melynek egyetlen dísz a hatalmas ablak volt. Lassan mozogtak az üveg mögött a nedves levegőben dunsztolódó emberek. Mielőtt odajött a pincér, Ingrid gondosan átolvas-ta az étlapot. Nem kellett neki *chili con carne*. *Chili con sexre* támadt gusztusa. Szenvedélyes, kemény szexre a szívdöglesztő pincérrel, giccses latinos érzelmekkel fűszerezve. Olajos fényben csillogott a fiú hátra fésült fekete haja. Domborműként ábrázolta férfiasságát a bőrnadrág. Josénak hívták. Mexico Cityben tanult. Acapulcóban töltötte a nyári szünetet, hogy pénzt keressen. Nem merte volna randevúra hívni ezt a fehér hajú turistát. Elvette a bátorságát a nő kihívó, egzotikus szépsége. Amikor kihozta neki a bort, megpróbált nem lenézni a szét-nyílt combokra. A nő elkapta a kezét.

– Nézz be egy koktéllra a *Cabanába*, hétkor – suttogetta.

– *With pleasure* – mondta készségesen.

A pultnál lézengő férfiak figyelmét nem kerülte el a bizalmas mozdulat.

– Bukik rá a nő.

– Már harminc is lehet ez a ribanc.

– Jobbak ezek a ribancoknál. Mindent tudnak, mindent csináltak már, és még kell nekik.

A gipszkaktuszokkal keretezett ablakon át bámulták a nőt.

Pontosan úgy történt minden, ahogy Ingrid elképzelte. A koktél után föl-

mentek a szobájába. Megérezte a nap és az óceán illatát a fiú bőrén. A diszkóban dübörgő zene és az üvegből ivott bor hatására vad táncban folytatódott szerelmi játékok. Ingrid átölelte a lábaival, átkulcsolta a fiú nyakát. Ernyedten hanyatlott a párnára, hogy a következő ütemben már ritmust is váltson. Pár korty bor után megint José diktálta a tempót. Izmos teste orgazmusokat lövellt Ingridbe.

Ezen az éjszakán Ingrid gyereket akart. „Harmincnyolc éves vagyok. Még egy-két év, és már lehet, hogy késő – számolgatott a sötétben, az alvó José mellett. – Ez a fiú elképesztően szép. Olajbarna bőr, egyenes orr, vakító fehér fogor, a szeme akkora, mint a fél arca, meg az az édeskés-kegyetlen mosoly. A keverék gyerekek egészségesebbek és szebbek. Eljöhetne José Svédországba.”

Egyelőre nem gondolt a hazatérésre. Maradt még egy hónapig. A fiú beleszeretett. Ingrid nem tapasztalt ehhez fogható gyengédséget, nem ismert ilyen eszelős gesztusokat. Amikor megmondta, hogy terhes, José letérdelt elé, sírva fakadt, és a hasát csókolgatta. Elvitte a szüleihez. Nem akarták rábeszélni őket, hogy maradjanak Mexikóban. Hisz ha José Svédországban fejezi be a tanulmányait és *el profesor* lesz Európában... – Az ő ősei is Európából származnak – mondta José apja Ingridnek. – Ezért ilyen tehetséges és magas. Spanyol grandok vére folyik az ereiben. Ősszel összeházasodtak Stockholmban. Ingrid rokonai elnéző mosollyal mustrálták a délszaki ifjút.

– Ingridnek nagyon jól tett, hogy végre rászánta magát és gyereket vállalt – örvendeztek a szülők.

Ismerősök tömege lepte el a házat, mind kíváncsi volt az ő latin fiújára, aki nek csak úgy kopogott a cipősarka a parketten. A barátnők áhítattal, epekedve bámulták. Negyvenes gazdag asszonyok, akik szexről és olyan szeretőről ábrándoznak, aki soha nem mond csődöt. José lenyűgöző és elérhetetlen volt számukra. Szerette Ingridet.

Nem a legjobban viselte a terhességet. Először amiatt aggódott, hogy normális lesz-e a gyerek. Aztán égett a gyomra és bedagadt a lába. Mérges lett Joséra, ha túlcukrozta a kávé, vagy ferdén tette a párnát fájós háta alá. Idegesítette a fiú nehéz felfogása. Már három hónapja járt nyelvtanfolyamra, de semmire se ment a svéd. Még mindig angolul beszélgettek. Ingridet idegesítette, hogy a fiú ugyanazokat a legegyszerűbb svéd szavakat ismételteti. José ezeket semmilyen nyelvben nem létező, bár meggyőzően hangzó szavakra cserélte.

– Én vagyok a te Hókirálynőd – mondta neki Ingrid a parkban, az első téli sétájukon. Így jegyezte meg: „Hoki Rajne”.

Gyerekek henteregték a hóbuckák között, a domboldalon szánkóztak. „Ilyen a svéd kiejtés – gondolta José. – Nagy keservesen fölkapaszkodik a hangsúly majdnem a csúcsig, és meglöki a szavakat, hogy összevissza dülöngélve zúduljanak a mélybe.”

Rettenetes tortúra volt svédül tanulni. Nem hallotta, hol végződnek a mondatok, nem tudta megkülönböztetni a fura magánhangzókat, amelyek az á, u és e hangokat próbálták utánózni. „Húszévesnek lenni és beleütközni a mindenható emberi lény határaiba, ez a felnőttkornak nevezett nyavalya kezdete” – jegyezte föl füzetébe a szerelemről és az öregségről szóló versek közé.

Egy óvárosi latin bárban, a *Chiquitá*ban összebarátkozott a mixerrel, egy tör-

ténelem szakos chilei egyetemi hallgatóval. Claudio régóta élt Svédországban, és nem voltak illúziói: – José, idekerültél a fehér hajú angyalok paradicsomába. Dúsgazdag ország, egy kémcsőnyi kísérleti anyag a jövőből. A nők fogják kormányozni a világot, és ez pontosan itt kezdődik. Börtönbe akarják zárni a prostituáltak kuncsaftjait. Nemsokára az is büntetendő cselekedet lesz, ha az ember a férfinemhez tartozik. De hát nincs is ebben semmi különös, hisz az ő nyelvükön az „ember” nőnemű. A „halál” meg hímnemű. Kulturális matriarchátus. Olyan az ország alakja, mint egy lógó péniszé! E nemzet mitikus őse nem hős, hanem Svea őszanya volt. Vigyázz magadra, öcsém – figyelmeztette Claudio, túlkiabálva a salsát. – Véget ér a politikai rendszerek harca, a férfiuralom...

José beleegyezett az „apás szülésbe”. Mellette lesz, ha ez ennyire fontos... Ingrid számolta a napokat, mikor ér véget a kínlódás. – Hol az a híres anyai ösztön, amit annyit reklámoznak a terhes nőknek írt tankönyvekben? – kérdezte aggódva. – Mindent a maga idejében – vigasztalta az anyja. – Meglátod a kicsit, és elfelejted a szülést, a szenvedést.

Az első görcsök után, amikor elment a magzatvíz, José bevitte a kórházba. Hősiesen lépett a szülőszobába.

– Nem, Ingrid, nem bírom! – iszkolt a kijárat felé, amikor szétvágták a gátat.
– Gyere vissza! Ez a mi szülésünk! – nyögdécselte.

Három óra vajúdás után szült meg. Az ápolónő behívta Josét. Betolták a szülőszobába a hagyományos zsúrkocsit, rajta pezsgő és svéd zászló. A boldog, szépen megfésült és kifestett Ingrid magához ölelte gyermekét. Műanyag karpetrecet erősítettek a kislány kezecskéjére „Tapas” felirattal.

Ingrid hamar ráunt a pelenkázásra, a törölgetésre és a melegített üvegekre. Visszament dolgozni. Dajka gondozta a gyereket. A főzés és a takarítás a házvezetőnő dolga volt. José könyveket olvasott, verseket írt. Levitte sétálni a pár hónapos Sabinát. Végighallgatta az öregedő üzletasszonyok és arisztokrata nők anyai lelkendezését, akik Ingrid távollétében látogattak hozzájuk. Kipróbálták, fejlődött-e svéd nyelvtudása. A szájába dugták az ujjukat, beállították ajkát az *a* és az *o* hang kiejtéséhez. Szerette volna szánalomból megnyalni vagy megharapni az ujjukat. E sok nőstény vihogása szexért esdeklő könyörgés volt. Távozóban megigazitották kosztümkabátjukat és helyrerántották a szoknyájukat, mint ha valaki le akarta volna tépni róluk.

Egy tavaszi napon korábban szabadult az iskolából. Fájt a feje. Az osztályban mindenki tavaszi meghűlésre panaszkodott. Útban hazafelé vett aszpirint. A szomszédok kertjében huskyk acsarkodtak egymásra. Szikrázott a szuka üvegesen csillogó kék szeme, mint egy jégdarab. Ilyen szeme volt Ingridnek. Akkor nem kérdezte, mi történt. Ingrid kerülte a pillantását, a tévét bámulta. Fáradt volt, bezárkózott a szobájába.

José bement a lakásba. Az előszobában hevert Ingrid táskája, a hálószobában égett a villany. – Rosszul vagy? – kérdezte.

Ingrid az ágyban feküdt és cigarettázott. Ott aludt mellette egy faszi. Ingrid szeme jegesen csillogott. José megtántorodott. Meg akarta ölni őket, és magával is végzett volna. Eliszkolt. Nem nagyon emlékezett, mi történt vele azon a hé-

ten. Claudio házában tért magához. Ivott, akkor sem volt magánál, amikor fölébredt; elaludt, így akarta elfelejteni, hogy él. Hazament, maga se tudta, miért. Hogy lássa a lányát. Ingrid nem próbált magyarázkodni, bocsánatot kérni. – Nem élünk a középkorban, ez itt nem Mexikó. Azt csinállok, amit akarok.

José nem akart közhelyeket mondani. Maguktól, akaratlanul jöttek a szájára.

– De hisz anya vagy, a feleségem...

– És ezért kellene lemondanom az életemről?

Összecsomagolt. Műanyag szatyorba dobálta a ruháit és a könyveit. A házvezetőnő átadott neki egy borítékot. Ann von Trot, Ingrid legjobb barátnője meghívását.

– Ingrid már csak ilyen, nem változik. Kihasználta a naivitásodat. Hazahozott az útról, mint egy galapagosi szalamandrát – foszlatta szerte maradék illúzióit Ann. Spermabank volt. Tenyészmén.

Ann is segítségre szorult. A gyengédségre vágyó arisztokrata nő elunta az elegáns magányt. José nem okozott csalódást neki. Kiszolgálta szexuálisan, szenvedélyes szeretőt alakítva. Megszolgált az otthonos lakást Stockholm központjában. Hamarosan Ingrid más barátnőinek kívánságait is teljesítette. Eleinte bosszúból, aztán a drága ajándékokért, a diszkrét havi banki átutalásokért. A legrondább barátnő kis Alfa Romeóval kedveskedett neki. „Hogy el tudj jönni hozzám, ha szükségét érzed” – pingálta rúzzsal az elülső szélvédőre.

Nem féltékenykedtek egymásra. Jutányos árú szolgáltatásnak tekintették a minőségi szexet. José tudta, hogy úgy ajánlgatják egymásnak, mint egy jó fodrászt vagy varrónőt. Drága volt, a luxus sokba kerül. Finom öltönyök, egyéni megrendelésre készült cipők. „A legdekoratívabb fazon egész Stockholmban” – dicsérte két *party fixar*, akik a fővárosi divatban forgolódtak. Fölírták a sznob rendezvényekre hivatalos hírességek listájára. José egyetlen elit partyt sem hagyott volna ki. Egyedül ácsorgott a koktélljával, a vendégeket méregette. A parkettre lépett, ha tempósabb számot játszottak. A szép szőkeségek odavoltak az érzéki szépfíúért. Egyetlen helybeli sem tudta olyan határozottan átölelni a nőt, bókokat suttogni, csábítani, mellőzve a részegen is kötelező letargikus kérdést: „Nem kifogásolnád, ha megcsókolnálak?”

José örömet lelte a futó kalandokban. Eleinte sebeket osztogatott. Elégedetten nézte a lányok gyászos képét, amikor megkérdezte: „Azért, mert szeretsz, meg kellene változtatnom az életemet?” Könnyekkel fizettek a fiatal szépségek. A vénülő ügyfelek – valutával.

Megesett, hogy napokig nem válaszolt a telefonokra, ki se mozdult otthonról. Ivott és versikéket írt: „Nehéz dolga van költőnek – ha kedvükre tesz a nőknek”. Aztán kijózanodott, és utálta magát.

A nyár közepén Ann von Trot elvitte a jachtjára. Amióta megtudta, mit jelent spanyolul a fiú neve, * *My Snack*nek hívta. Megtáncoltatta a hajóútra invitált, szilikonnal és hormonokkal tömött vén csoroszlyákat. Az egyiknek jó kedve kerekedett az érzéki ugrabugrától, és megkérdezte, vehetne-e tőle salsa leckéket.

Ann kiválónak találta az ötletet.

* A Tapas spanyolul „falatkát” jelent.

– José, csinálhatnál tánciskolát! Ismerek valakit, aki... – mondta a kabinban, amikor levetette a bikinijét.

– Ha szabadulni akarsz tőlem, isteni ötlet – felelte José, miközben vazelinrel nedvesítette.

– Segíteni akarok neked, *my poor little Snack*. Nem gondoltál még arra, hogy belevághatnál valami üzletbe? Senki se várja tőled, hogy reggeltől estig táncolj. Te lennél az igazgató. Különben is, jön a válás. Drága ügyvédet kell szerezned.

Összebarátkozott Ann fiatal ügyvédjével. A legjobb nőket szedték föl. Ha a lány nem tudott választani közülük, együtt vitték el. Ilyenkor a válásról beszélgettek, mert ezt nagyon jó viccnek tartották. – José, egész jól nősültél, nagyot kaszáltál – mondta az ügyvéd és megigazította a lány fejét, mert nem elég mélyen vette a szájába. José hátulról nyomta, magához szorítva a lány ugrándozó farát.

Egy éjszaka, a diszkó után várakozva hevert egy hosszú combú szépség, de ő nem tudott felnőni férfiúi hivatása magaslatára. Büszkén meredező hímtagja helyén szégyenszemre aprócska, kisfiús fütyi fityegett. A lány gyengéden meg-simogatta, és a szájába vette. Egy pillanat múlva kiköpte.

– Valami bajod van velem?

José tagadta.

– Vagy veled van baj?

– Dehogy.

– Na, akkor ne vesztegessük az időnket! – mondta, és fölnyársalta magát José ujjával.

Később egyre gyakrabban folyamodott ehhez a módszerhez. Már nem töltötte az éjszakáit fiatal nőkkel. Igényes ügyfeleire tartogatta az erejét. Ők nem érték be a franciázással és hosszú ujjai virtuozításával. Fölspannolt férfi kellett nekik. Azért fizettek.

Nem segítettek a serkentő pirulák és a vitaminok. A Joséra kiéhezett csúfságokat vérig sértette volna a fiú impotenciája. Elvesztette volna a szeretőit és a pénzt.

Megkeresett egy hóbortos festőnőt. Ő legalább nem követelt szokványos coitust. Lyukas fekete kendőt kötött José szemére, filctollal bajuszt rajzolt neki. – Zorro vagy! – parancsolt rá. – Vágtass és verj el a lovaglópálcáddal!

José halálra röhögte magát, mire belovagolta a kékre-zöldre vert csöcsös, dagadt nőt. Levette az álarcát, szájon csókolta a művésznőt. Az lökött volt, ő meg beteg.

A doktor kitűnő egészségi állapotban találta Josét. – Ez csak kimerültség. Engedélyezzen magának két hét szabadságot, szabaduljon meg mindentől. Ha nem javul az állapota, szakorvoshoz küldöm. – Roboráló tablettákat írt föl neki.

José úgy döntött, eltűnik Stockholmból. Üzenetet hagyott Ann-nak, hogy elmegy Mexikóba. Nem volt biztos benne, hogy visszatér.

Szülővárosában egyedül járta végig a régi helyeket. Barátai nagyobb városokban találtak munkát. Ők is csak azért jöttek haza, hogy meglátogassák a rokonokat, eldicsekedjenek összekuporgatott vagyonukkal. A szülők áhítattal nézegették a fényképeket: az unokát, a házat, az autót. Megint úrrá lett rajta a régi nagy fantázia, összevissza hazudozott Ingridről és az egyetemről. Az első nap után már tudta, hogy nem marad itt. Nem illett hozzájuk, a múltjához.

Becsavarogta a környéket. A tó, ahol úszni tanult, kicsi lett. A strand homok-

jára vetett óriási halra hasonlított. Nehezen kúszott föl a hullámok pikkelye az iszapszagú dögre.

Benézett az öreg Cabinoshoz. A vénasszony háza, szalmával borított kőhalom, egyedül árválkodott a pusztaságban, a faluba vezető homokos út mellett. A félig indián Cabinos ritkán ment be a kisvárosba. Piacnapokon jelent meg, kendőbe bugyolálva. Kiterítette a kendőjét a földre. Leguggolt és kártyából jósolt.

Szerette Josét. Sose bántotta a fiút. Csak vízzel tudta kínálni. – Igyál, a víz szép, és te is szép vagy – mondta és elkapta az inge ujját kis kezével, amit tyúklábbá görbített a reuma.

José pénzt akart adni neki. Bosszúsan fortyant föl. Fogatlan szájából a gyűrött papírpénzre csöppent a nyál. – Pénzért jósolok. Sok pénzért – méricskélte a tenyerében a fizetséget –, sok mindent mondok.

A fiúnak húznia kellett hat fehérre kopott kártyalapot. Cabinos fölsóhajtott.

– Valami rosszat jelent? – aggodalmaskodott José.

– Életemben nem láttam még ilyen jóslatot! Nagy szerencsétlenségből lett nagy szerencse vár rád – mondta és fekete szoknyájába törölte a lapokat.

– Valami többet is megtudhatnék?

– Ennél többet nem tudhat meg az ember sem itt, sem ott – hangzott a válasz. Cabinos leült a ház küszöbére. José a szemébe nézett. Az öregasszony a napot bámulta. Nem pislogott, vak volt.

A levegőt figyelte. Összehasonlította a svédde. A mexikói nem volt jegesen átetsző. Por szállt benne mindig, mint egy kőműves műhelyben. A könnyed ornamenst faragó láthatatlan mester vésője kavarta. José emlékezetében megmaradt egy gyermekkori élmény: az indián romokra valaki rárajzolta a fölhevült levegőt. Az ornamens folyama körbefutott a kettéhasadt kövön.

Egyszer megpróbálták kitalálni a fiúkkal, miért hagyták el az indiánok a dzsungelben épült kővárosokat. José azzal dicsekedett, hogy ki tudja olvasni az indián jeleket, és föltárult előtte a titok. Kinevették a barátai. – Hazudsz – mondta ki az ítéletet a csökött Pepito, az igazi, hegyvidéki indiánok unokája. Nagyapja varázsigékkel gyógyította a vakbélgyulladást. Az akáchoz hasonló huamuachil fához támasztotta a beteget, és várt délig. Délben kivágta késével az árnyékból a beteg darabot. Varázsfüvekkel varrta be a sebet. Megtaposta, amíg olyan sima nem lett, hogy nem állt ki a földből. Estére az árnyék szétfolyt, eltűnt a fájdalommal együtt.

José sajnálta, hogy Pepito nagyapja már rég nem él. Talán ismer valamilyen füvet az én betegségemre is?

Pepito szakadt ingben volt, cipőtalpát szíjjal kötözte a lábára. Azt mondta, hogy ez az indiánok földje, ezért ad nekik erőt. A fehérek halált hoztak. A halottak napján táncoló csontvázakra hasonlítanak. Egymásnak ugró, ölelkező csontvázakat mutatott Josének. – Így csinálnak gyereket a fehérek – José nem hitte el. – És vonítanak közben, mint a kutyák éjszaka.

Elutazása előtt José lement a tópartra. Meztelen kislány fürdött benne. Nem ijedt meg tőle. Kijött a partra. Ahogy fölhúzta a ruháját, fölemelte a karját. A karjával együtt gömbölyű melle is fölugrott. Sűrű hajából ölébe folyt a víz. Haja a nemiség édes gyümölcsét rejtő buja, harmatos kert volt.

Odament hozzá a lány, csábítóan mosolygott rá. – Szia, José! – Fölismerte a boltos lányát. Tizenöt éves volt. Mellé ült. Hallgatta kislányos locsogását. Beszívta a csokoládébarna bőr nedves illatát. Nem érzett izgalmat. Békesség volt.

Az orvostudomány éppolyan hatástalan volt, mint José. Az orvos megkérdezte, betársult-e a szüléshez.

– Ez sokaknak elvette a kedvét a bizalmas együttléttől. Az az érzésem, hogy az ön problémája szellemi, nem pedig testi eredetű. Próbálkozzon pszichoterápiával.

Andersson, a pszichológia doktora lehatolt José pszichéjébe a gócpontig. Itt gabalyodott össze a páciens lelke és teste. Andersson arra gyanakodott, hogy Josét kiherélte a felesége.

„A vágyaiban korlátozatlan nőiség megöli azt, amit nem tud inkorporálni. A mexikói fiú erős önvédelmi ösztöne a passzív védekezés, esetünkben az impotencia formáját öltötte. Impotenciájával a nőket is bünteti” – folytatta pszichoanalitikus spekulációit.

A heverőn nyugvó José közelről nézte a doktor lenyalt ősz haját. Halvány vonalakkal hálózta körül kopaszodó koponyáját. A fekete öltönyre fölvert makulátlan köpeny elszigetelte a doktort a páciensek tudatalattijából kiömlő mocsktól.

Néhány beszélgetés után Andersson meghozta a döntést:

– Ha nem a házasság okozta ezt a traumát, akkor mélyebben kell kutakodnunk.

A doktor visszavitte Josét a gyermekkorba.

– Kisfiú vagy. Focizol – mondta meggyőzően. – José engedelmesen gyermekké vált. Visszatalált az asszociációs lánc mentén a mexikói múltba. Focizott a fiúkkal, spanyolul szidta a hazudós Pepitót. Nem volt semmiféle kötelezettsége. A jelenben csalódott asszonyok, adósságok vártak rá, és a válás.

– Nem megy – mondta csüggedten Andersson. – Nem tudok spanyolul. Beutallak Mendés doktorhoz.

Mendés doktor hipnózissal folytatott pszichoterápiát.

– Nem kell csodát várni. Legalábbis nem nagyobb csodát, mint a guadeloupe-i Szűzanya szobrától – mondta Mendés, az argentin zsidó vidáman kacskintva.

José már rég nem hallott ilyen spanyol beszédet. A doktor szóáradatában elvesztek a hangsúlyok, úgy ugrált a szavak között, mint a bikák az argentin pampán. Le-föl sétált a rendelőben. Meg-megállt a rikító színű képek előtt. Beszéd közben a kezét dörzsölte, mintha a festmények színeinél melegedne. Ellenőrizte, mennyire lehet Josét szuggerálni. Elégedett volt. A páciens bal keze engedelmesen megtelt forró levegővel, és lassan fölemelkedett. José visszavette. Mereven, kinyújtva tartotta az oldala mellett.

– Minden rendbe jön. Kár, hogy nem hozzám jött rögtön. Andersson regreszszív hipnózissal visszavitte a gyermekkorba, és mi történt? Azt várta, hogy svédül fog gagyogni neki? Lám, ide vezet, ha az olyan szakorvosok esetében, mint ő, felülkerekedik a józan ész az intellektus. A pszichoanalízis megtorpan a tu-

a tudatalatti küszöbén. Beles a résnyire nyílt ajtón. A hipnózis tovább megy. Be-lát a legrejtettebb titkokba. De mi a hipnózis? Szuggesztió? Megváltozott tudat-állapot? Bebeszélés? Néha hatékony, bár nem tudjuk, miért.

– Kedves José úr, elindulunk az ismeretlenbe, lazuljon el, kérem, és nézze az ujjamat – mondta Mendés, és rutinosan elaltatta a páciens.

Ingajaratban közlekedett a szeme előtt az elmosódott fallikus alakzat.

José kora reggeli erekcióra ébredt. Nem mondanám nagynak, de mégiscsak erekció volt. Három hónap óta az első. Csodálta, mint az eltűnő szivárványt.

Rá egy hétre a doktor már biztos volt abban, hogy a terápia sikeres. Úgy döntött, siettetni a folyamatot.

– Hogy gyorsabban merüljön hipnózisba a páciens és könnyebben kerüljön ki belőle, a kezelés előrehaladott állapotában jelszót kap. Kérem, adjon meg egy szót, amit senki sem ejt ki véletlenül az ön jelenlétében.

Josénak eszébe jutott az indián varázsigékből költött kiszámoló.

– Cotetoje, ez jó lesz?

– Kiváló – mondta Mendés és beírta a számítógépbe. – És kéne még egy.

– Huamuachil.

– Ez jelent valamit?

– Az első semmit, a második egy fa neve.

– Még egy kezelés, és az új tanévben maga lesz a legjobb az iskolában és az ágyban – ígérte a doktor.

Miután távozott Mendés rendelőjéből, José benézett egy cukrászdába. Fölfigyelt a kirakatban egy csokoládé glóbuszra. Homokórára emlékeztette a két Amerika. Észak-Amerikából Mexikó szűk nyakán, a sivatagon át szivárgott le a homok Dél-Amerikába.

Az utolsó összejövetelt visszaemlékezésekkel kezdte Mendés.

– Apámat Teitelbaumnak hívták, Argentínában jobban hangzott a Mendés. És a maga neve?

– Senki sem változtatta meg. Mert minek?

– Gondoltam. Nem érdekelte a jelentése?

– De hisz ez magától értetődő.

– Igen. Spanyolul magától értetődő, de szanszkritul aszkézist, gyötrelmet jelent. Nincs nő, nincs alkohol. Csak meditáció és jóga.

– Nem tudtam.

– Régi szokásom a szófejtés. Még a zsidó iskolában tanultam. A hindu „tapas” megvilágosodáshoz vezet.

Josét nem érdekelte a jóga. Mendés elaltatta. Fél óra múlva ébredt föl. A doktor bekapcsolta a magnót. Érthetetlen hangokat rikoltzott.

– Ért valamit ebből? – kérdezte Mendés, és visszatekerte a kazettát.

– Nem.

– Hogy úgy mondjam, ez az ön beszéde. Eleinte egész értelmes volt. – Föl-emelte az ujját és azt mondta: „Az első álomfejtés”. – Később megváltozott a

hangja, és nem akartam félbeszakítani, kénytelen voltam magára kiabálni: „Hu-
amuachil!” Nem beszélt soha indián nyelven?

– Nem, soha – felelte José, még azt hitte, álmodik.

– Nem volt indián dajkája?

José a fejét rázta. – Indián?

– Képzeld, az egyik páciensem álmában walesi nyelven beszélt. Kiderült,
hogy gyerekkorában walesi dalokat hallgatott a rádióban. Vigye el, kérem, a ka-
zettát, és hívjon föl, ha valami baj van.

José félálomban ment végig a folyosón. Az utcazajtól tért magához. A sarkon
benézett a cukrászdába. A csokoládé glóbuszból kiharapták a fél világot.

Fölhívta Ann von Trotot: – Gyere föl holnap. Igen, visszajöttem. Nagyon
örülök, hogy megint láthatlak. Megyek, lefekszem, széthasad a fejem.

Elalvás előtt Mendés kazettáit hallgatta. A forróság átterjedt a karjáról a vál-
lára, egész testét elárasztotta. A doktor hangja elhalkult, elindult az utolsó felvé-
tel. Álomba ringató ismeretlen hangok ütötték meg a fülét.

– Egyesek álmukban, mások magukban beszélnek. Miért olyan biztosak ab-
ban, hogy fölébredtek? – gondolta félálomban.

Megszólalt egy hang: „Második álomfejtés”. Valaki az ő hangján beszélt: –
Én vagyok a keringő vér. A szívdobogás. Amikor lángolok, napisten vagyok,
amikor fúj a szél, tollas kígyó vagyok. Vérszerződést kötöttünk, amikor meg-
vágta az ujjad a köveimen. Hideg kővért csepegtettem beléd. Megismerted a
titkot. Az ember fejét álmok fogják körül, érzelmessé lágyítják a gondolatokat és
porrá őrlik a csontokat. Az indiánok azért menekültek el a kővárosokból, mert
rettegtek az álomtól. Elhagyták az erődöket, amelyeket meghódított az ellenség.

Hegykristállyal védekeztek. Nem ismertek annál keményebb anyagot. Ál-
dozati koponyákat faragtak belőle. A kristálykoponyák álmai áttetszőek voltak.
Vízzel mosták le őket.

Az ember fejét az álmok mossák. Emlékekkel és előérzetekkel füstölik tele.
Az indiánok tudták, hogy hatalmas hullámban közeleg az álom, belemerülnek
mind a gondolatok. Magasabb lesz a hullám, mint a városfal. Örületbe fojt min-
dent. Amikor már közel volt, róla álmodtak: sűrű füstöt, mély álomtalan álmot
hozott, amiből nincs ébredés. Minden éjjel más helyen feküdtek le, ott, ahová
még nem jutottak el az álmok. Ha egy reggel a tárgyak elvesztették színüket és
szokásos súlyukat, ez azt jelentette, hogy közeleg a legmagasabb hullám. A dol-
gok álmokképpé változtak, nappal nem értek semmit.

A pap a városban maradt. Az oltáron aludt el. Odavetette magát a rémálmok
martalékául, hogy megmentse a város menekülő lakóit. Szenvedésről és örületről
álmodott. Végigálmodott mindent, a lelegejétől fogva. Az emberek megint tiszták
voltak. Új városokat emeltek. Két-három nemzedék múltán az álmok porrá őrölték
a kőfalakat, és elhomályosították az áldozati koponyák kristályát. Elaludt a pap.

José nem ébredt föl. Álmában halt meg.

PÁLFALVI LAJOS fordítása

EMIGRÁNS LEGENDA

Antoni Libera: A Madame

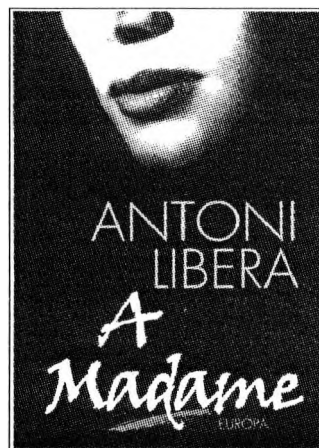
A legenda népszerű stílusban előadott, vértanúk, szentek életéről szóló fiktív elbeszélés. Eredetileg (szent)képek alá írt magyarázó szöveg, latinul – ugyancsak jeles dolgokról – írott olvasnivaló. Használatos továbbá a „mendemonda” értelmében, ami összefügg az elbeszéltek fiktív jellegével, de lehet pecsétek, érmék körirata is. A *Madame*, bár aligha tekinthető a legendairódalom klasszikusának, a fent elsorolt kritériumok szinte mindegyikének eleget tesz. Sőt bizonyos fokig „újradefiniálja” a fogalmat. A legenda itt a múlt, a nagy tettek és alakok idejének felelevenítése mellett a *jelenbéli* lehetőségek felmutatásaként, a valóság formálásának irányadójaként értelmeződik újra.

A fülszöveg saját műfajához képest a könyv igen jó összefoglalását nyújtja: „A nyughatatlan, fantáziadús gimnazista (amatőr jazz-zenész, színjátszó, sakkbajnok) és a különleges sorsú franciatanár (..) összefonódó sorsát követhetjük nyomon Varsóban, a 60-as évek közepén.” „[E]gyrészt roppant szellemes, ironikus, olykor megrendítő olvasmány, másrészt (...) látszat és valóság viszonyáról, a megismerés természetéről, a művészet kétértelműségéről [szól].”

Libera regényének hasonlóképpen parafrázáló és „lényegmegragadó”, egymondatos összefoglalása helyett talán nem alaptalan a kijelentés, hogy az elbeszélést szervező és irányító *legendaképződés* logikája teszi egyedivé a szokványos alapképletet: a „reménytelen szerelem” elbeszélését, a „finoman szőtt történetet a nagykorúvá válásról”. A történet a legenda, az élő legendává válás és az (iskolai) folklór képzetkörében mozog. A „rég szép idők” bűvöletében élő, kozmopolita ifjú és a semmilyen szempontból sem különleges jelen „konfliktusában” mindenre rányomja bélyegét a kor és a rezsim „áldásos légköre”, kezdve a romanisztika itteni létjogosultságának kérdésétől a lengyel nemzeti kisebbségi érzésen át annak „felismeréséig”, hogy „Lengyelország rabságban élő rendőrállam”. Mit tehet a jó képességű kamasz, ha tisztán látja a lehetetlen körülményeket, ám mégsem hajlandó beletörődni a környezetébe által sugallt tehetetlenségbe? Mindenekelőtt megpróbálhatja a világot a maga igényeinek megfelelően alakítani. „A valóság, amiben részt vettem, sőt! bizonyos értelemben teremtettem, most tényleg fölöttém némelyik legenda és mítosz világához.” (37.)

A legendaképződés kétirányú folyamat: volna egyrészt a legenda alapjául szolgáló fiktív-valós események folklorizálódása, másrészt – ezzel párhuzamosan – a már kész legenda anyagának átültetése a „valóságba” (regényvalóságba). A kettő eltérései *ugyanannak* a történetnek – a franciatanárnővel átélt „nagy románcnak” – *különféle* tálalásakor lepleződnek le (a saját és egy majda-

Fordította Pálfalvi Lajos
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2000
552 oldal, 2200 Ft

ni kisdíák elbeszélésében, valamint a kettő egymást kiegészítő részleteiben). A legendaképződés abban is megnyilvánul, hogy az elbeszélés szerkezetéből adódóan minden minden-nel összefügg. A „Madame előtti” események elsőre jelentéktelen mozzanatai – Mozart születési dátuma és az alpinizmus, a Beckett-féle *Endgame* és a sakk – a rejtélyes franciatanárnő utáni nyomozásban nyerik el értelmüket és a történetben betöltendő méltó helyüket. „Íme, megszólalt megint, mint a visszhang hosszú évek után. Akkor hát megint lángol a szent tűz! Visszatérnek a régi nagy idők!” (301.) Az a fajta történet, ahol túl gyakran történik olyasmi, ami rendszerint csak a képzelet világában vagy a jó rendezők filmjeiben fordulhat elő (20.) – az a *csoda*, „amilyen kevésszer adódik az ember életében.” A történet legenda-jellegét másfelől a legendába illő ifjú által nyeri, aki már-már „természetfeletti” képességekkel bír. Kitűzött céljai – a „jazzmanné”, híres színésznő vagy íróvá válás vagy a Madame figyelmének felkeltése – ennek fényében grandiózusak ugyan, de nem elérhetetlenek. (A fűlszöveg „reménytelen szerelem” kifejezése ennyiben pontatlan.) Személyes legendájának képződésén túl a főhős-elbeszélő a Madame körül kialakuló iskolai legendakör létrejöttéről is pontosan beszámol. A találgatások, az eltérő véleményekhez kötődő frakciók (radikálisok és mérsékeltek, romantikusok és pozitivisták) az ismeretlen és fokozatosan feltáru-ló igazság fényében (a tanárnő szenvtelen, épp ezért kínzó „viselkedésével megvalósította az igazság eszményét”) folyton más színt öltenek.

„Hosszú éveken át kísértett a gondolat, hogy túl későn születtem.” (7.) A regény első mondata által megadott alaphang még akkor is meghatározónak bizonyul a továbbiakban, ha a legendától ösztönzött cselekvés időnként el is feledteti a „tenyt”: Mozart isteni géniusza mellett eltölpül a mai zene, az egykori sakk-lángelmék mellett a maiak gépagyú robotok, az alpinisták helyett az „alföldi pancserék” a terep. A múlt ilyen mértékű számonkérése a mán élhetetlenséget sugall. A megkésettség alapvető élménye, „mindennapi kenyere” azonban nemhogy akadályává, de egyenesen ösztönzőjévé válik a *Bildungsroman*-ba illő folyamatnak, melynek során hősünk végül olyasféle legendává, az iskolai folklór részévé válik, mint amilyenről annak idején maga is álmodozott. (Az, hogy a „névtelenségéből kitörés” során miféle csodás fordulatokon át jut el idáig, több ponton is felveti olvasás közben a valószínűtlenség kérdését.) Dörzsölt Tonio Krögerként, ironikus távolságtartással viszonyul a túlzott nosztalgia (rög)eszméjéhez, melyet, ha kell, taktikusan fel is használ a kellő pillanatban. „Ebből értettem meg, hogy sötét korban, lepusztult világban élek, ez a tapasztalat megkímélt az illúzióktól, így a csalódásoktól is.” (157.) A Madame körüli nyomozás tulajdonképpen célja a „nagy korszak” lehetőségének felmutatása a mában. (Nem tartozik szorosan ide, de a megkésettség érzése más, önreflexív szinten is kísérti a regényt: ha nem is járt le az enervált hősök ideje, archetipusuk mára megkopott.)

A nyomozás apropóját egy látszólag jelentéktelen esemény adja: az unalmas (ám számos „merész” jelenetet tartalmazó filmváltozata révén ismét népszerűvé váló) „kötelező olvasmány” pad alatti olvasása. Az ezt követő tanári megtorlás csak a felszín: a Madame la Directrice iránti érzelmek lelepleződésétől való félelem az, ami a továbbiak – és maga a regény – mozgatórugójává válik. Hősünk a mazochista közimádatnak örvendő tanárnő iránti vonzalmában kompromittálódik, melyet mind ez idáig sikerült fölényesen lepleznie. Az önmeghatározásán esik csorba: önmagát mindeddig negatív határozta meg, azokhoz képest, akikkel „képtelen” (illetve kínos volna) azonosulni, az istennő imádoí-va. „Hát akkor ki vagyok én? és miért nem illek bele az összképbe?” „Nos, én nem is vagyok itt, mert én csak tükör vagyok, amiben megnézheti magát a világ. Pupilla vagyok, írónia, artisztikum, művészet, ez pedig kívül áll az életen.” (45.) Élet és művészet ily módon történő szétválasztása nehezebb, mint gondolná. A megkeseredett Monteñ doktor képletes megfogalmazásában: „[e]mitt – az antik archetipusok szépsége és harmóniája, a legválasztékosabb stílusú francia *clarté*, ott meg – a koszos gatyák alatt dugdosott ruszki kaviár...” (184.) A rendszer pedig köztudottan nem tűri az utóbbiról megfedkező

„szellemi arisztokráciát”. Hősünk kívülállása kerül veszélybe akkor, ha képtelen *stílusosan* visszavágni a bukása felett kárörvendő rossz nyelveknek. A nyomozás célja tehát az, hogy alapot szolgáltatson a beszédhez, mely több lesz, mint szimpla társalgási gyakorlat: *inkarnációvá* kell válnia. „Azt terveltem ki, hogy egyfajta játékba kezdek, ahol a kimondott szavak és mondatok (...) többek lesznek, mint kommunikációs eszközök, valamiképp tényekké válnak. Másként fogalmazva, ebben a játékban a valóság egy bizonyos darabja belép a nyelvbe. Az egyezményes értelemmel fölruházott röpké hangok hús-vér létezőkké válnak.” (86.) A megtestesülést követően a Madame-mal folytatott beszélgetések már nem minden erotikát nélkülöző beszédaktusokká alakulnak át. „Szeretném, ha végre ... *plaisir* ... örömet lelhetném abban ... hogy végül csak megtanítottam nektek valamit.” (129.) „A Madame számára ezek a lehető legártatlanabb, jóhiszeműségre valló kijelentések, én viszont egész mást hallok ki ezekből a szavakból.” (uo.)

A történetek az utólagos elbeszélésben sokszor sakkjátszma-ként értelmeződnek – „támadó szellemben kell játszanom” (89.) –, ahol a cél a királynő (a „Hókirálynő” Madame) levétele, méghozzá egyetlen gyaloggal. (A kilátástalan, ám megnyerhető játszma alapvető példája az iskolai „pártfunkci” elleni kétes kimenetelű „villámparti” esete.) A sorsdöntő beszélgetésekhez megfelelő „megnyitást” választ, bonyolult lépéskombinációkat tervez előre. A megaláztatástól való félelem a legkülönfélébb eshetőségeket latolgató „forgatókönyvekből” tűnik ki a leginkább.

A „veszélyes játék” megkezdését követően megismerésvágy és szégyen, inkognitó és önfeltárukozás játéka jellemzi a főhős viselkedését – ezt tanúsítja a Vízöntő és a Szűz mítoszáról írott házidolgozata is, mely hemzseg a tanárnőre, valamint a személyes érzelmeire vonatkozó utalásoktól. Szintén hasonló, dialektikus kapcsolat jellemzi a nemek és életkorok viszonyát: ahogy a Vízöntő és a Szűz esetében sem konstans a női/férfi princípiumok szerepe, úgy az alá-/fölérendeltség, fennkölttség és szánalmasság helyzetei is esetenként változóak (a „csúf báb” kamasz végül – tanítási gyakorlata idején – a „színpompás, röpké pillangó” Madame-má alakul át).

A nyomozáson és a legendaképz(őd)ésen túl az Életbe, a felnőttek világába történő beavatódás áll; rajtuk keresztül különféle tabutémákba (szexualitás, párttevékenység, tanárok és filmsztárok magánélete), illetve e tabutémák nyelvbe vezetettnek be az érettségi előtt álló gimnazisták. A valóságba, melyre a „groteszk, paródia, abszurd”, a „legszemetebb, legócskább” „rémbohózat” kifejezések illenek a leginkább, ahol a „horda” – a helyi kiskatonák és tahó kamaszok alkalmi gyülekezete – a legfőbb, mert *legautentikusabb* döntőbíró. A tabutémák közé tartoznak a lengyel nemzeti történelem bizonyos értelmezései is: „[a] lengyelek azért ilyen túlérzékenyek, ha a saját értékükről van szó, mert nem biztosak a dolgukban. Ha tényleg olyan jók lennének, mint amilyenek szeretnék, ha tartanák őket, akkor először is egész másképp alakult volna a történelmük, másodszor pedig nem hangoztatnák állandóan, hogy micsoda eredményeik és érdemeik vannak.” (134.) Jellemzően Joseph Conrad a lengyel irodalom „egyetlen komoly” figurája. A Madame keresztnévét (Wiktoria) viselő *Victory* szerzője sem lengyelként érte el azt, amit elért – a gdański születésű Schopenhauerről vagy az emigráns Gombrowicz-ról nem is beszélve. (A „nemzeti” hanyatlás a regénybeli generációk olvasmányélményeiben, kánonjaiban is megnyilvánul. A Madame szabadságharcos apjának nemzedéke még Conradot olvasta – a szöveg tobzódik a Conrad-utalásokban –, a Madame már a „dekadens” Simone de Beauvoir, főhősünk pedig a spanyol polgárháborúról író – és a történeteket bizonyos fokig meghamisító – Hemingway-t és Sartre-ot.) Végül, részben hősünk közreműködésével, a Madame is emigrál. Hátrahagyott üzenete – a többértelmű „*Déserte*” (‘menekülj’, ‘dezertálj’, ‘disszidálj’, valamint ‘üres’, ‘kietlen’) – az egyetlen jó tanács, melyet az adott körülmények között érdemes megfogadni.

A Schopenhauerrel kapcsolatos spekulatív, ám a történet *önértelmezése* szempontjából alapvető, szimbolikus jelentéssel bíró vonatkozások túl – a születési körülmények

meghatározóak az ember későbbi sorsára, jellemére nézve – a Gombrowicz-párhuzam sem elhanyagolható. A nyomozás (megismerésvágy) és a szégyen (az átlagosságtól való félelem) említett kettőssége mérhető le benne. „A szégyen – ez hát a lelkem zsarnoka, a megismerés ellensége, ez készítet arra, hogy álnéven, álruhás összeesküvőként tevékenykedjem.” (112.) A megismerést akadályozó félelem mindenesetre nem alaptalan, a világ is nagyban táplálja. „Gyötörnek, nyűnek, gondoltam azon a nyelven, amin József beszél a *Ferdydurke* első oldalain, kicsinyítenek, elpopsítanak!” (530.) „[Ú]gy éreztem magam, mint Gombrowicz regényhőse, akit érett korban elrabol Pimkó tanár úr, és erőnek erejével visszatoloncol az Éretlenség szentélyébe.” (uo.) „Hát már sose lesz vége az iskolának?!, gondoltam kétségbeesetten.” (529.) Gombrowicz-nál a *Ferdydurke* – az író viszsza tekintő értelmezésében – eredetileg az (önnön) írói személyiségének védelmét szolgálta az *éretlenség* vádjával szemben. (A pályakezdő író műveire érkező „leiskolázó” kritikusi vélemények adták a regény megírásának ürügyét, mely ennyiben az éretlenség tudatos, büszke vállalása.) A *Testamentum* tanúsága szerint a könyv célja az volt, hogy a „kreatív tökéletlenség” szellemében képes legyen elhelyezni magát az Élethez képest. A *Madame* hősnének ez végül úgy tűnik, sikerül – ha csak egy pillanatra is, sikerül elhíttetnie magát, hogy talán nem is született későn. Mint azt a kötetet záró, emigrációra utaló sorai sejtetik: nem későn született, csupán nem a megfelelő helyre.

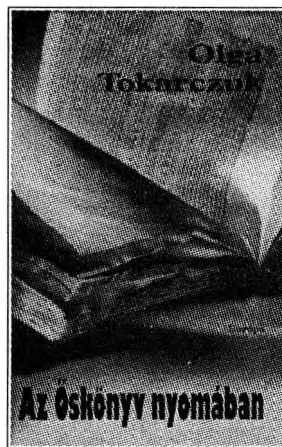
LÉTÉRTELMŰ UTAZÁS

Olga Tokarczuk: Az Őskönyv nyomában

„A regényírás olyan számomra, mintha tündérmeséket mondanék magamnak, csupán a felnőtt létbe áthelyezve. Éppen úgy, ahogy a gyerekek csinálják, mielőtt elalszanak. Félig álomszerű, félig valós nyelvet használok. Leírom, kitalálom, felfedezem. Ez a könyv egy huszonvalahány éves gyerek naiv hitével íródott, amely biztos logikát lát az emberi cselekedetekben. Meglepetésemre, tulajdonképpen egy keserű könyv készült el, újabb kegyetlen történet az illúzióról és a beteljesülés hiányáról.” – olvasható a szerző vallomása a könyv angol kiadásának borítóján. Mielőtt azonban közelebbről szemügyre vesszük a könyv meseszerűségét, nyelvezetét, világképét és esztétikai minőségét, talán nem érdektelen néhány szót ejtenünk magáról az írónőről, hiszen a hazai olvasóközönség először e könyv révén ismerkedhet meg írásaival. (Ez idáig csak rövid részletet olvashattunk tőle [*Magyar Lettre Internationale*, 2000. tavasz], illetve a most megjelent könyvről egy ismertetőt [*Magyar Napló*, 2000/4–5–6.].) Olga Tokarczuk 1962-ben született, pszichológus. Jelenleg az alsó-sziléziai Wałbrzych közelében él. Debütáló írása – jelen kritika tárgya – 1993-ban jelent meg, és a Lengyel Könyvkiadók Társasága legjobb első kötetének járó díját nyerte el. 1995-ben az *E. E.* című regénnyel, 1996-ban a *Prawiek i inne czasy* cíművel jelentkezett, egyre szélesedő ismertségnek és népszerűségnek (valamint irodalmi díjaknak) örvendő. (Írásai különösen a dán olvasók körében élveznek kitüntetett figyelmet, de ez utóbbi művét holland, francia, német, angol, olasz, spanyol, litván, cseh és katalán nyelvre is lefordították.) 1998-ban válogatott rövid történeteit foglalta kötetbe (*Szafa*) és egy újabb regényt (*Dom dzienny, dom nocny*) is megjelentetett.

Tokarczuk nyilvánvalóan posztmodern regényt írt. Erre utal mind az alkalmazott narrációs technika, mind a formai keret és eljárás mód, amelyeket a történetet mesélésekor alkalmaz. A 17. század végén, 1685 őszén egy alkalmilag összeverődött társaság Párizsból a spanyol Pireneusok egy eldugott kis völgyébe igyekszik: egy mondatban talán így lehetne összefoglalni a könyv szűzségét. De nem lehet vagy legalábbis, nem érdemes, mert a regény nemcsak ennek az utazásnak a története, hanem ennél jóval több. Tokarczuk az utazás, az út (egyben az utazási regény/elbeszélés műfaját, mely az elbeszélte történet idejének jellegzetes elbeszélőformája) jól ismert toposzát használja kopozíciója alapjául, amikor a korabeli és jelenkori filozófiát, tudományt, nyelvelméletet, irodalomelméletet és lélektant vegyítő és szembeesítő tudásokat implicit nyelvi tudatokként jeleníti meg az egyes szereplők alakjában. Mivel az út és a külső-belső utazás olyan meghatározó szerepet játszik a

Fordította Mihályi Zsuzsa
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2000
224 oldal, 1100 Ft

szövegben, érdemes felhívni a figyelmet a könyv eredeti címére: *Podróż ludzi księgi*, mely körülbelül *A könyv embereinek utazását* jelenti. (Az angol fordítás is ezt követi: *The Journey of Tome's People*.) Magyarul ez valószínűleg nagyon ügyefogyott címként hatna, ezért is nagyon találó *Az Őskönyv nyomában*, amely szintén a regény alapszerkezeti sajátosságaként az út, utazás toposzához (általában) társuló keresés (quere) motívumát emeli ki. Ahogy a lengyel (és az angol) cím egy régebbi szóhasználattal jelöli a könyv szó többlet-jelentését (régírat, vaskos kötet), úgy a magyar fordítás az Őskönyv szóval fejezi ki időbeli tartalmát, egyben tradíciót és felettes tudást magában foglaló meghatározó voltát. Az említett összefonódott toposzok szerkezetmeghatározó pilléreire épülnek a jelenkori időindexszel meghatározható, mindent tudó és önkénnyel mesélő narrátor által kommentált nyelvi események, melyek a felvilágosodást megelőző tudományosság, érzékelés és gondolkodási nyelvi kifejezésének látóhatáráig nyúlnak vissza, de korántsem anakronisztikus módon. Ilyen szempontból párhuzamba lehetne állítani Umberto Eco *A tegnapi szigete* című kötetével. Míg az irodalom hatásköréből szinte kilépő ecoi mű, mely az olvashatóság rovására halmozza a tudományos-filozófiai esszészerű értekezéseket, néhol minden koherencia nélküli, addig *Az Őskönyv nyomában* Tokarczuk igencsak magával ragadó, koherenciát teremtő elbeszélői lendülete, ha úgy tetszik, az idézett „mesélői kedv” menti meg attól az értelmezéstől, mely a posztmodernben a túlzott szövegszerűséget helyteleníti a vele oppozícióba állított történetelvű elbeszéléssel. Tágasságát tekintve sem annyira szerteágazó, mint, mondjuk, Flaubert *Bouvard és Pécuchet*-je, ugyanakkor jóval szervezesebben alakított. Az enciklopédikusságra való törekvés/igény talán csak az ezoterikus és alkimista – „[a] Márki idejében ez egyfajta totális filozófia volt, hiszen átmeneti időket éltek.” (14. o.) – Delabranche kutatásainak könyvbe foglalása révén jelentkezik. (14. fejezet)

Az allegorikusan értelmezhető regényekre reflektáló könyv maga is besorolható ebbe a műfaj kódolásával felfejthető, halmazképző csoportba. Történettel, tehát elvileg (narratív) identitással rendelkező alakok a szereplői a regénynek, azonban mindegyiküknek éppen az identitásával vannak gondjai, ez az egyik ok, amely miatt allegorikus figurákként tekinthetünk rájuk. Gauche, a néma kocsisfiú legnagyobb vágya, hogy néven nevezhesse önmagát, hogy ezáltal a világ dolgai közé kerüljön. Számára az emberek nyelvbe öltöztetett állatok vagy éppen gesztenyebábok. A Márki, aki állandóan tükrökben próbálja megpillantani valódi énjét, azt, akit mások a Márki énjeként azonosítanak, mintegy önmaga elé próbál vágni, hogy szembesülhessen valóságával, ne csak társadalmi szerepek sorozataként kelljen önmagát elgondolnia. A luxuskurtizán Véronique számára „ugyanazt jelentették az álmok, amit Gauche-nak a gesztenyefigurák és a Márkinak a tükrök – így tudott kilépni önmagából.” A Nyelv, a Tükrök és az Álom megtestesítői, a különféle jelentésekkel terhelt fogalmak jelölői avagy hordozói a szereplők, – nem titkoltan legnyilvánvalóbban a pszichoanalitikus elméletekből származóan. Mindhármuk számára létkérdésként tevődik fel identitásproblémájuk, de a keresést, az Őskönyv kutatását egyiküknél sem ez motiválja. Gauche nem is tudja, hová, merre mennek, Véronique a szerelemben véli megtalálni a gyógyírt, a könyv utáni kutatás a Márkival való együttlételet jelenti számára, a Márki pedig döntésképtelenné válik, mígnem egy látomásban látja szertefoszlani identitás-ideáját. De Chevillon úr – aki a Könyv Embereinek titkos testvéri társaságának és a Könyvek Könyvének, az Őskönyvnek a megszerzéséért indított utazás értelmi szerzője – udvarházában egy festmény leírása alkalmával a regény felkínál maga is (allegorikus) értelmezési lehetőséget a szereplők funkcióját illetően: egy barlang szája előtt szomorú, álomszerű nőalak tart porázon egy sárkányt, akit az éppen érkező daliás Szent György lovag leszúr. Ezt a képet számos interpretációval próbálják megfejteni. Ahogy maga a festmény is csak a legenda egyik lehetséges magyarázata, művészi variációja, úgy az értelmezők kommentárjai is csak befejezetlen, nyitva hagyott találgatások, melyeknek esetleg a regény zárata ad ismét csak variatív befe-

jezést: a sárkányok által lakott és őrzött ősi, paradicsomi környezetű, elhagyatott kolostorból kell az Istentől való s az Igazságot tartalmazó Könyvek Könyvét „kiszabadítani”, hogy a világ teljesebb legyen általa. Az értelmezés, illetőleg a szereplők egyéni kudarca, hogy sem az elkötelezett, az „igazi” valóság megragadásáért küzdő Márki-lovag, sem az álmok valóságába menekülő Véronique hercegkisasszony nem szabadulhat fel az Igazság, a Jó elérésének szándéka révén, mindketten meghalnak mielőtt célba érnének. Egyedül Gauche, a konkrét utazás mellékszereplője az, aki részesül az Őskönyv igazából.

Gauche szerepe kitüntetett a regényben. Részint az ő megjelenésével, történetének elmondásával nyit a könyv, méghozzá véletlenszerűnek említve a regénybeli szerepeltetését. A narrátor írás közbeni állapotot imitál, ahol Gauche-nak tulajdonképpen csak utólagos betoldás révén jutott hely. Azonban épp a rejtettségbe kerülés, bűjtás során és a regény zárófejezete alapján válik nyilvánvalóvá, hogy valójában Gauche utazása a leghangsúlyosabb. Ő az, aki végül néven nevezi magát, kilép a hallgatásból, *világra kerül*. Egy addig számára csak vágyott és ismeretlen világba: „Ő, akinek nyomorék torka képtelen volt egyetlen hangot is kiadni, úgy érezte, hogy a szavakban rejlik az emberek minden ereje. Ezért nagyon komolyan vette a szavakat, őszintén tisztelte őket, mintha azonosak volnának a dolgokkal. Vagy még komolyabban: mintha többet jelentenének, mint a jelölt dolgok. Hiszen magát a dolgot korlátozza valahol, hogy természete szerint anyagi és konkrét, a szó pedig a dolog mágikus tükörképe, és másik világban lakik, nem abban, amelyet Gauche ismert. Milyen az a másik világ? Ezt még elképzelni sem tudta. Úgy gondolta, a szó a dolgok lelke, ezen keresztül teremtenek kapcsolatot az emberekkel. Ha megismerjük a szót – megismerjük a dolgot. Ha kimondjuk a szót – hatalmunkba kerítjük a dolgot. Ha kapcsolatot teremtünk a szavak között – akkor új rendszerré állnak össze a dolgok, új világ teremődik. Amikor a szavak érzelmekkel telítődnek, hangulattal színeződnek, jelentéssel, hangzással, dallammal gazdagodnak – akkor keletkezik minden létező.” (9. o.)

Gauche azzal párhuzamosan, hogy a szavak, a nyelv világába lép be, más időbeliség tapasztalatára is szert tesz. Mind az idáig, életkörülményeiből is következően „[m]indig körkörösen haladt az idő Gauche életében.” (6. o.) A ciklikus időélményben, melyben az évszakok váltakozása tűnik a legnagyobb szabályozóerőnek, valamiféle mitologikus időn kívülség volt tetten érhető, amelyből az utazás, az „eljutni valahonnan valahová valamiért” linearitása emeli ki. Gauche mindezen tulajdonságai (példának említhető a gyógynövények hatóerejének mágikus használata), gondolkodásbeli és kvázi-nyelv-szemlélete ellenére jut nyelvi adományához, miközben szemléletileg szinte szöges ellentétben áll az „igazi” keresőkkel, a Könyv Embereivel, köztük a Márki-Odüsszeusszal.

A Könyv Embereinek köre szerint „a világ... csak pótléka az igazi világnak. Csak a felszín, a teleírt papírlap betűi között maradt üres hely.” (15. o.) Gauche számára a nyelv, a beszéd és az írás egy új világ feletti hatalom jelképei, melyekkel a valót akarja jobban megragadni. A Könyv Emberei számára a könyv olyan idea, mely nem kapcsol a tapasztalati világhoz, hanem éppen elszármaztat belőle egy magasabb létszintre. A történet íróniája, hogy éppen Gauche, a néma és kissé együgyű fiú veszi kézbe az Őskönyvet, melynek lapjai szemének és tudatának teljesen idegen, olvashatatlan és szavakba önthetetlen fekete hangyaírással vannak sűrűn teliróva.

A kétfajta létértelem-értelmezés kívánalmából csak az egyik kerülhetett ki győztesen, a másik – erre vonatkozik Tokarczuk „kegyetlen” jelzője – tragikusan elvész. Kérdés, hogy Gauche érdemelte-e ki, és ha igen, mivel az Isteni megerősítést, vagy eleve az ő ösztönlénye által reprezentált nyelvi létmód tekinthető autentikusnak?

Mielőtt erre választ keresnénk, érdemes számot vetni a 19. fejezetben található, magát az egész regényt is értelmező leírással, mely a haldokló Márki álomszerű víziójaként jelenik meg: „Észrevette, hogy roppant méretű, kiterjedt térben van, ami enyhén meghajlik, és középen hosszú, szabályos mélyedést alkot, mint egy könyv nyitott lapjai. És min-

den, amit eddig tudott, most betűkben állt egyenként, ő maga is kicsiny betű volt, amiből fölépül a szó, aztán a mondat és a bekezdés. Minden dolognak megvolt itt a maga jele – mint az önálló hangnak a hangok végtelen kórusában. Egyetlen betű volt, nem fontos, milyen (...) Eltűnődött ekkor, kinek is van kinyitva ez a könyv, mire szolgálhat. Fölemelte a tekintetét, és észrevette, hogy az égbolt milliószor nagyobb, mint a könyv, s így az sokszorosán elfér benne. A Könyvek Könyve az ég előtt állt nyitva.” (214–215. o.) A világ egyenlő a könyvvel, a világ maga is kifejeződés, Isten nyelvén fogalmazva, nyitva az olvasója előtt, aki akár maga az Isten. Ezáltal a szereplők utazása, története, *Az Őskönyv nyomában* is része a borgei könyvtárnak, könyvuniverzumnak, részleges, sajátlagos elbeszélés, ugyanakkor részben vagy egészen determinált. Gauche történetbeli helye, szövegtere (és jutalma) tehát mint a véletlen műve csak olyan „csoda”-ként magyarázható, mely eleve eldöntöttként funkcionál, illetve a fikcióbeli utazás logikáján belül a szerepelttel, a ragaszkodással érdemelhető ki.

Tokarczuk könyve nem rendhagyó, de igen olvasmányos kísérleti regény. Remélhetőleg további művei is mihamarabb a magyar olvasók kezébe kerülnek, hiszen „[a]z utazás megkezdődött, és most már nem számít semmi, csak a cél.” (42. o.)

AZ ÓRAMUTATÓKON ÉS A SZEMEKBEN MEGCSILLANÓ FÉNY

Kieślowski mozija

Aligha készített még középiskolás diák olyan páratlan visszhangú interjút, mint amilyen Agata Otrębska és Jacek Blach neve alatt *Mivelhogy folyóást ugyanazok az emberek* címmel 1996-ban Katowicében megjelent. Ők, egy diáklap szerkesztői voltak az utolsók, akiknek Krzysztof Kieślowski az életéről és munkájáról vallott. Oly komolysággal, mintha egy világlapnak szánna válaszait. Vagy mintha filmszalagon rögzített testamentumához fűzne magyarázatot. A beszélgetést követő negyedik napon, 1996. március 13-án meghalt. Ötvenöt éves volt. Élete utolsó háromnegyed évtizedében készített művei révén a világ egyik legnagyobb és legkülönösebb rendezője, aki minden filmjében azt a kérdést teszi fel nekünk: „Mit akarsz az életben?” Az általa adott válasz: „Békességet.”

Hogy Kieślowski halála mennyire váratlanul érte a filmszakmát is, jelezheti az a tény, hogy egyszeriben kiderült; forgatókönyvein kívül nem adtak ki Lengyelországban könyvet tőle és róla. A hiány pótlására egyetlen könyvhöz tudtak hirtelenjében nyúlni, Danusia Stock 1993-ban angol nyelvtérületen napvilágot látott interjúkötetéhez. Ez az életrajzi interjúkötet, amely az Osiris Kiadó gondozásában 1996-ban Magyarországon is megjelent, befejezetlenségében is az egyetlen. Danusia Stock bevezető beszélgetését még 1991-ben, az angol kiadótól kapott megbízás után készítette el Kieślowskival, az utolsó töredékek a *Három szín* két filmjének vágása idején, 1993 júniusában keletkeztek.

Kieślowski kategorikusan elzárkózott attól, hogy az interjúkötet lengyelországi kiadásához hozzájáruljon. A rendszerváltozást követően a lengyel könyvpiacot is elárasztották a memoárok. Az emlékiratot a hirtelen híressé vált rendező az önigazolás bújtatott formájának tartotta. Semmitől sem irtózott jobban, mint a magyarázkodástól. Márpedig Danusia Stock könyve életinterjú; sajátos módon tollba, mikrofonba mondott vallomás. Van olyan fejezete, amelyen látszik a kérdező felkészültsége, van olyan, amelyen érződik, hogy két helyszín között, gépkocsiban született. A kronologikus szerkezet megfelel annak, hogy Kieślowski művészetéről képet kaphassunk. A szerénységével is legendás híró rendező ugyanis saját életét dolgozta fel filmjeiben. Különösen érvényes ez alkotói korszakának első, a nyolcvanas évek elején a *Véletlennel* lezáruló szakaszára.

A lengyelek valójában az 1997-ben Krakkóban kiadott tanulmánykötettel törlesztettek a Kieślowskival

Szerkesztette Tadeusz Lubelski
Fordította Éles Márta
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2000
408 oldal, 2500 Ft

*Kieślowski
mozija*

Szerkesztette
TADEUSZ LUBELSKI
Lubelski

szembeni szellemi és morális adóságukból. Egy évvel később a rangos filmszaklap, a Lengyel Tudományos Akadémia gondozásában negyedévenként megjelenő *Kwartalnik Filmowy* téli számát Kieślowski-nak szentelte. Vélhetnénk, azok a tanulmányok szerepelnek benne, amelyek a Tadeusz Lubelski által szerkesztett kötetből kimaradtak. A könyv elé Krzysztof Zanussi írt tisztelegő előszót. Nem véletlenül; Kieślowski őt tartotta lengyelországi mesterének.

A magyar nyelvű kötet öt részre tagolódik. Az első nagy fejezet az *Elemzések* címet viseli. Ez többféle szemszögből, „kameraállásból” közelíti meg a lengyel rendező alkotásait, kiemelve művészetében a dokumentumfilm-készítés meghatározó hatását és jelentőségét, s a *Tízparancsolat* mozaikosan érintkező történéseinek morális kisugárzását. A könyv második része a *Szintézisek és kontextusok* címet kapta. Ebben a zene filmbeli helyéről éppen úgy szó esik, mint a nők szerepéről és Bergman hatásáról. (A legszembebeszökőbb, hogy Alicja Helman mennyire feminista nézőpontból értékeli Kieślowski filmjeit.) A harmadik fejezet írásai a rendező munkatársainak – színész, forgatókönyvíró, producer – róla írott bensőséges hangulatú visszaemlékezéseit tartalmazza. A negyedik részben a Kieślowski által készített legidőtállóbb beszélgetéseket olvashatjuk, míg az ötödik fejezet a rendező rövid életrajzát, filmjeinek lajstromát, valamint a kötet szerzőiről szóló legfontosabb információkat tartalmazza. E könyvhöz függelékként csatolhatnánk a *Kwartalnik Filmowy* említett számának Kieślowski műveiről közzétett válogatott bibliográfiáját. Az utóbbiból tudható meg például, hogy az első könyvet az olaszok jelentették meg Kieślowskiról, a *Rövidfilm a gyilkosságról* nemzetközi sikere után, 1989-ben Torinóban.

A *Kieślowski mozija* voltaképpen egy Krakkóban tervezett életművet értékelő konferencia anyaga. A huszonkilenc szerző közül, mindazok, akik Kieślowski művészetének lényegéről szólnak, kiemelik azt, hogy alkotásain – különösen dokumentumfilmes időszakában – mennyire áttetszik az élete.

Kieślowski vasutas családban született. Az apa állásából következően a család Lengyelország különböző szegleteiben telepedett le rövidebb-hosszabb időre. A tüdőbeteg családfő elnyúló szanatóriumi kezelése is hetente vonatra ültette a meglátogatására zárandokló anyát és gyermekeket. Nem véletlen, hogy Kieślowski első dokumentumfilmjeinek egyike, a 13 perces *Átvilágítás*, tüdőbetegekről, a tüdőbetegek lázas világáról, hallálal árnyékolt társadalmáról szól. Az ugyancsak 1974-ben elkészült *Első szerelem* című alkotásának ihletője saját gyermeke, Marta, aki ugyanabban a kórházban született, mint filmbeli hőse. A *Fecsegő fejekben* az életnek nekivágó fiatalember 1941-ben látta meg a napvilágot, mint a rendező. A legszembebeszökőbb hasonlóság a hetvenes években megrendezett két játékfilmjében fedezhető fel. A *Kellékesek* főhőse, Romek Juchta, egy színházi szabóműhely dolgozója. Kieślowski – nagybátyja protekciója révén – a Színházműszaki Szakközépiskola diákja volt 1957 és 1962 között.

Az *Amatőr* című 1978-ban készült alkotás pedig voltaképpen a rendező önéletrajzi játékfilmje. Jelképes az utolsó jelenet, amelyben a főhős, aki addig másokat szólaltatott meg, mutatott be, lepezett le, maga felé fordítja a kamerát és önvallomásba kezd. Ezzel Kieślowski azt sugallja, hogy minden cselekedet forrása az, ha az ember megismeri önmagát. Egyébként a Kieślowski által példaképnek tartott Krzysztof Zanussi filmjei is erről szólnak. Nem véletlen, hogy az *Amatőr*-ben Zanussi is szerepel – és a film a filmben példajaként – a nagy visszhangot kiváltó művéről, a *Védőszínekről* beszél a Kieślowski főhőse által vezetett találkozón. Kieślowski tehát kötődik a Zanussi által képviselt áramlathoz, az úgynevezett „Morális felrázás” mozijához. Ez akár természetesnek is tekinthető, mivel művészi éreléledésének meghatározó szakasza az 1966-ot követő bő évtized, a nagy válságok – 1968, 1970, 1976 – időszaka. Ez csendes lázadást is jelent Wajdáékkal, Munkékkal, Hasékkal szemben, akik, úgymond, a múltba menekültek a jelen által felve-

kérdések és e kérdésekre adott válaszok megfogalmazása, a jelen tényeinek felmutatása elől. (Wajdának *Az ígéret földje* című filmjét például „viaszfigurák panoptikumának” tartotta.) A valami újat, hiteleset keresés vezeti el oda Kiesłowskit, hogy Zaorskihez, Marczewskihez, Krauzéhoz hasonlóan a dokumentumfilmzés felé forduljon. A dokumentumfilm a tényekről gyűjt információkat, s azokat tudássá formálva továbbítja a befogadónak. A film dokumentumanyagát az alkotói gondolkodás mozgatja, szemben a játékfilmmel, amelynek szerkezete sémák variációja. A dokumentum kimeríthetetlen lehetőség a film számára, s az azt hitelesen feldolgozó alkotás igazolhatja a tételt, miszerint „a művészet az, amelyen létünk titokzatossága áttetszik”. A nagy közönség sikert aratott, s Moszkvában díjat kapott *Amatőr* az általa feldolgozott történetben azt is jelzi, hogy szocialista viszonyok közepette milyen veszélyeket rejt a valóság dokumentálása. Ahogy az *Amatőr* főhőse, úgy Kiesłowski is akarva-akaratlanul a politika falába ütközött, s politizálni kényszerült filmjeivel, jóllehet, a hetvenes és nyolcvanas évek valóságos ellenzéki mozgalmától távol tartotta magát abból kiindulva, hogy a politika által felvetett kérdésekre nem lehet jó választ adni, „csak” politikusat.

Az *Amatőr* „átmeneti film”: játékfilm egy dokumentumfilmről és a dokumentumfilmzésről. Arról a felelősségről, amellyel a rendező a vallomásra bírt alanyának tartozik, akit megtorlásul eltávolíthatnak munkahelyéről, rosszabbik esetben rendőrségi felügyelet alá helyezhetik, lecsukhatják, mert a rendszer ellen ágált. Holott az alkotó gondolatait mondta el. Ráadásul Kiesłowski több dokumentumfilmjét a politikailag kényes dialógusok miatt be se mutatták vagy maga a szerző nem engedte forgalmazni.

Kiesłowski több játékfilmjét ítélte bedobozolásra a cenzúra. A rendező szándéka szerint teljesen politikamentes *Véletlent* hosszú évekig nem vetítették. Forgatókönyve még 1980 augusztusa előtt készült, forgatását a hadiállapot bevezetése előtt fejezte be a rendező. Bemutatására csak 1988-ban került sor...

Annak ellenére, hogy Kiesłowski a Szolidaritás mozgalmában nem vett részt, mint utóbb kiderült, ő készítette el 1981–1982-ről a legpolitikusabb filmet: a *Véletlent* és a *Befejezés nélkül*. De ezekből is kiderül az, hogy a teljes ember érdekli – magasztos értékeivel, jószágával, esendőségével, gonoszságával együtt.

A Tadeusz Lubelski által szerkesztett (és Éles Márta által fordított) kötet több tanulmánya – tematikai besorolásától függetlenül is – kitér arra, hogy Kiesłowski milyen meghatározó jelentőséget tulajdonított a vágásnak, a vágások nyomán képekben lüktető ritmusnak; a film szívdobogásának. Vagyis a film sikere az aranymetszésszerűen jó vágáson múlik. A vágás hozza felszínre hitelesen a valóságot. Ennek tudatában nem véletlen, hogy egyik példaképe Richard Leacock volt, bár Kiesłowski a filmkészítésben az egyéniség szerepét tartotta döntőnek; a rendező egyéniségét. Igaz, éppen az ő filmjeinek sikeréhez nem kis mértékben járult hozzá az, hogy olyan forgatókönyvíróval dolgozott együtt, mint Krzysztof Piesiewicz, s olyan zeneszerzővel, mint Zbigniew Preisner, olyan színészekkel, mint Jerzy Stuhr vagy Irene Jacob. Szerepükről az interjúkötetben is olvashatunk.

PREKONCEPCIÓ: AGATOLÓGIA ÉS AXIOLÓGIA

József Tischner: A dráma filozófiája

„Nem a tények zavarják az embereket, hanem
a tényekről alkotott vélemények.”

Epikurosz

„Egyáltalán nincsenek erkölcsi jelenségek, hanem
csupán a jelenségek erkölcsi értelmezése létezik.”

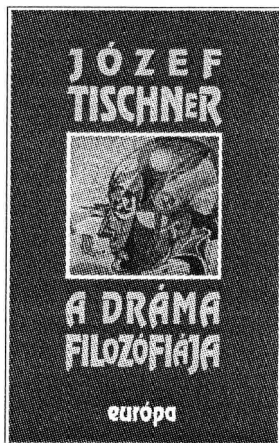
Nietzsche

A *dráma filozófiájában* József Tischner nem kevesebbre vállalkozik, mint hogy az emberi egzisztenciát lényegileg drámai egzisztenciaként mutassa be. Magának a drámának „aféle hídnak kell lennie, amely átvezet bennünket a dolgok lényegéhez” – írja a könyv első fejezetében. A dráma szó fogalmi tisztaságának meghatározása ugyanakkor a könyv másodlagos célja csupán; mindenekelőtt a szó tényleges műfaji súlyát szeretné visszaadni.

Mi az, ami elveszett? Mi az, amit a dráma szó takar? Ha megnézzük a szó visszaadandó eredeti görög jelentését: cselekszik, mukálkodik; tevékeny; felszolgál, végrehajt; elkövet (rosszat) – latin közvetítéssel (drama) ránk a dráma, színjáték (dramaticos: drámai) értelemben hagyományozódott. Az irodalomtudomány szerint általános értelemben a dráma megnevezést arra a szituációra alkalmazzák, amely – emocionális töltése miatt – konfliktust idéz elő, ahol nem lényeges, hogy ez a konfliktus megoldódik vagy sem. Tischner szerint a műfaj tényleges súlyának jelentésében ugyanakkor „egy biztos: a dráma szó az ember életére utal”. A tényleges műfaji súly ezek szerint nem több és nem kevesebb, mint maga az emberi élet; drámai lénnyé az embert a másik emberre, a dráma színhelyére és a múlt időre való nyitottsága teszi. Magát a könyvet pedig ezeknek a tényezőknek és az ezekhez a ténye-

zőkhöz kapcsolódó fogalmaknak sajátos logika szerinti, főleg erkölcsi szempontú, s kizárólag – lévén az egyetlen dráma az ember Istennel való kapcsolata – a zsidó–keresztény vallás alapjáról történő körüljárása alkotja.

Van-e Isten, hol van, hogyan található meg, hogyan jön el az emberhez? Tischner szerint a szerető, az ember bűnbeesésekor visszautasított, s valószínűleg ezért balsorsú Isten és az ember viszonya az arra a kérdésre adandó válaszban rejlik, amelyet Isten a bűnbeesés után tesz fel az embernek. „A kérdés így hangzik: »Hol vagy?«” Emmanuel Lévinast követve és

Fordította Fejér Irén és Szenyán Erzsébet
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2000
376 oldal, 2200 Ft

továbbgondolva így folytatja: „Az ember és Isten dialógusának tekinthető keresztény vallás azért születhetett meg, mert az Isten maga vált száműzötté, árvává és özvegygé.¹ A vallás ettől fogva már nem az a fennkölt lelkesedés, amely az ég felé emeli az embert, és nem is a felsőbbrendű létről való racionális spekuláció, hanem a válaszáért érzett felelősség, a válaszáért, amelyet a kérdező és a hívott köteles megadni a Kérdezőnek és a Hívónak.”

A könyv zárófejezete szerint a dráma kezdetének kérdése: ki vagy?, s a dráma végén két válaszlehetőség adódik: átkozott vagy áldott.² Ám hogy mindez mit jelent – írja Tischner –, pontosan nem tudjuk. A szerző vizsgálódása mindvégig statikus képre alapul, de állandóan megjelenik a kanti „du sollst” kategorikus imperatívusza, ami – a dráma szó elsődleges jelentéséhez kapcsolódva – felszólító módban álló cselekvést jelöl: meg kell tenned, nem szabad megtenned. S ez a Lévinastól származó gondolatban, az arc epifániájában jelentkezik először a találkozások során a „ne ölj” parancsában: „az arc első szava: »ne ölj!«”.

Sinnentől – lényegében az első fejezet felvezetésétől – kezdve Tischner gondolatmenete esetleges, „csúsztatott”, eklektikus, a „common sense” alapján nem igazán logikus. A „ne ölj” tilalma és az arc kapcsolata már Lévinasnál sem egészen egyértelmű: „Arcunk kitett, veszélyeztetett, mintegy kihívja az erőszak tettét. Ugyanakkor az arcról olvassuk le az ölés tilalmát.” Amennyiben tényleg a zsidó–keresztény vallási felfogásról van szó (hagyomány és tekintélyelv), ilyenről – persze interpretáció és hermeneutika kérdése is – említés sincsen, legalábbis ilyen kontextusban egyetlenegyszer sem szerepel sem az Ó-, sem az Újszövetségben. A Szent István Társulat kiadásában megjelent Bibliában mintegy 330-szor fordul elő az „arc” szó valamilyen formában, de az öléshez még távolról sem kapcsolódik. Ugyanez igaz a Károli-fordításban szereplő nagyjából 120 előfordulási helyre. Amennyiben az arc metaforikusan értelmezendő, jelentése mindent magában foglaló, nem behatárolt, mindvégig homályban maradó; feloldása szinte lehetetlen.

A dráma filozófiája mélyében meghúzódó, a „mindennek az ellenkezője is lehetne” a felszínen akaratlanul is a teleológia valódi arcát ölti.³ A dolgok ezer felé ágazhatnának, van lehetőség, melyet a szerző egy darabig követ is, van, amit eleve elvet, de a végeredmény mindig ugyanaz: egy lombjától többé-kevésbé megfosztott fa. Szigorú teleológiájának módszere leginkább talán egy kártyatrükk logikájával szemléltethető: az egyik játékos a kártyacsomag aljára helyez egy általa már ismert lapot (legyen ez a makk alsó), ezt megmutatja társának, majd azt mondja, hogy ha válaszol a kérdéseire, felmutatja azt a lapot, amelyre a kérdező „gondolt”. A játék menete a következő: a kérdező felszólítja társát, hogy válasszon két szín csoport közül: piros és makk, illetve zöld és tök. Amennyiben a választás az első csoportra esik, a következőt mondja: tehát a piros és makk. Ha a zöld-tök párt választja: tehát marad a piros és makk. A következő lépésben a piros és a makk közül kell választania. És így tovább, míg el nem jutnak a makk alsóig. Tischner nagyjából ezt az utat járja be és írja le. Már magából a nyelvi megformálásból is sok mindenre következtethetünk: a „kell”, a „van”, a „ne”, a „nincs”, a kategorikus „azt jelenti” az etika elfogadott szóhasználat; a modalitásra és a logikára is utal. Egy példa a rengeteg közül: „A gyűlölet nem kísért, nem kelt

¹ Lévinas szerint az igazi istentisztelet az idegen, az árva és az özvegy megsegítése. Mózes V. 26. 12.: „...minden termésedből egészen megadod a tizedet, és adod a levitának, a jövevénynek, az árvának és özvegynek...” Lévinasnál és Tischnernél a levita (a pap: az esetleges közvetítő, a potenciális Másik) nem szerepel. (A Károli-fordításban „jövevény”, a Szent István Társulat Bibliájában „idegen” szerepel – „száműzött” egyikben sem.)

² Grammatikailag és szintaktikailag ez természetesen nem egyértelmű: az „áldott vagy átkozott” inkább a „Milyen vagy?” kérdésre válaszol.

³ Ezt Tischner a Lévinastól vett idézetekkel kapcsolatban vállalja is: „A Lévinas-idézeteket célzatosan válogattuk össze. Kizárólag olyan részleteket mutattunk be, amelyek közel állnak a könyv szerzőjéhez, illetve amelyek alapul szolgálhatnak egy, az emberi dráma filozófiája szempontjából lényeges fogalom, az *agatológiai horizont* fogalmának bevezetéséhez...” (L. még 5. lábjegyzet)

félelmet. A gyűlölet magába szív. Miért gyűlölök? Mert gyűlölni kell. A gyűlölet bosszúálló magatartásban jut kifejezésre. Miért állok bosszút? Mert ezt kell tennem.” Sz ehhez hasonló logikai sorokat és emocionális attitűdöt szinte soha nem oldja. Ami érthető volna, amennyiben erkölctant vagy esetleg életfilozófiát írna. De Tischner esetében ez a kategorikusság legtöbbször valahogy nem hiteles. Ez egyrészt abból adódik, hogy az esetek nagy részében a fogalmakat mindig csak egyetlen (szinte kizárólag etikai) szinten vizsgálja, másrészt abból, hogy nem érezni, hogy néhány irodalmi illusztrációtól és elemzéstől eltekintve bármilyen tapasztalat – ami természetesen lehet elméleti tapasztalat is – állna kijelentései mögött. Legtöbbször olyan érzést kelt, mintha a sok, alapvetően bizonytalan közül a számára kevésbé bizonytalant, az esetlegességükben valahogyan mégis a logikájába illeszkedőket választaná, tekintet nélkül az ezeken kívülre mutató, nyilvánvalóan eleven és ható kapcsolódási pontokra. Ugyanakkor úgy tesz, mintha ez a bizonyos szint az egyetlen lehetséges vizsgálati szint volna, s azt a benyomást kelti, mintha az egyetlen helyes úton járna. S teszi mindezt a dialogikusság segítségével: az ember világba vetettségét és itt-létét (a tischneri találkozást) – hasonlóan más (vallás)filozófusokhoz (F. Ebner, M. Buber, F. Rosenzweig, E. Mounier, E. Lévinas) – a (dialogikus) perszonalizmus keretein belül dolgozza fel. A husserli intencionalitás elvét a dialogikusság elvével egészíti ki, és az intencionalitással szemben legtöbb esetben ezt a dialogikus elvet érvényesíti: „a tárgy fogalma az ember-alany világhoz való viszonyának negatív határát, a létezés igazságának fogalma pedig a pozitív határát jelöli ki”. A hegeli és kierkegaard-i „nincsen közvetítés az Isten és ember között” és a descartes-i közvetlen kapcsolat állításának elvével szemben, Buberhez hasonlóan – valószínűleg, de egyértelműen ki nem mondottan – azt vallja, hogy az Isten a Másikon, az emberi kapcsolatokon keresztül nyilatkozik meg az egyén számára.⁴ S ennek a megnyilatkozásnak a tere a dráma és ennek a drámának az alapja: a találkozás. A dráma színhelye, a találkozás eseménye hordozza az evilágban való cselekvést és annak erkölcsi következményeit. Tischner most sem fogalmaz túlságosan árnyaltan: „...ha végrehajtod X cselekedetet, Y jó vár rád; ha nem hajtod végre X cselekedetet, Y jó elkerül téged, és Z rossz vár rád”. A rosszat mint olyat Tischner transzcendensként határozza meg: „a rossz a léten és a nemléten túl található – radikális értelemben véve transzcendens”. A rossz nála „jelenés”, legfőbb jellemzője a racionalitásra való törekvés: „a rossz nem akar abszurdként megmutatkozni. A rossz lényegéből származik, hogy racionalizálásra – igazolásra – törekszik. (...) A rossz önigazolási jellegének sajátos logikája van. (...) Kiindulópontja (...) egy egzisztenciális-axiológiai tapasztalat.” Ezt arra alapozza, hogy „a rossz jelensége valahol a káprázat és megnyilvánulás kereszteződésében helyezhető el”. Ennek előzménye, hogy a rossz „inkább olyan valami, *ami megjelenik*, s nem *ami van*”. S ez a hiányos logikára alapuló, kijelentések lexikális úton történő összekötésének sorozata szorosan kapcsolható a könyv egészének vállalt és kimondott céljához, ahhoz, hogy Tischner megelégszik a jelenségek vizsgálatával. Ez nagyon tág teret ajánl fel (minden entitás megjelenik valahogy), de ugyanakkor túlságosan le is szűkít (a keresztény filozófus válogat a filozófiai kérdések közül, azokhoz fordul első sorban, amelyek a vallásos élet irányításában játsznak jelentős szerepet – írja valahol Etienne Gilson –, s Tischner ezt tovább szűkíti, amikor csak a jelenségeket vizsgálja.)

Másfajta megközelítésben, az ortodoxia igaz szellemét kereső Pavel Florenszkij szerint is eleget bölcseledtünk már a vallásról, itt az ideje, hogy a vallás közegében műveljük a filozófiát. A nyugati kereszténység esetében viszont ez azért nem igazán járható út, mivel a nyugati kereszténység nem egységes, s vallásukban az egyháziság is más szerepet játszik. A keleti kereszténység az Egyházat egyetemesnek tartja, Szentírásaként a Vulgátánál bővebb Septuagintát fogadja el, amiben – a nyugati kereszténység szemével

⁴ Lévinas tagadja, hogy a Másik közvetítő szerepet töltené be az Isten és az ember között. Szerinte ez a kapcsolat csak annak módját mutatja meg, ahogy Isten igéje felhangzik. A különbséget nem fogalmazza meg: „Hallgasson ide, itt már csak teologizálunk.” (R. Fornet és A. Gomez beszélgetése.)

nézve – eretnek, apokrif írások is helyet kapnak. Az ortodox létezési mód központi kategóriája az ember: embernek lenni – a platonizmusból és Origenésztől származó elképzelések alapján – annyit jelent, hogy azon a határon állni, amely az ördögöt választja el az angyaltól. Az emberben megvan az a képesség, hogy akár ördög, akár angyal legyen: az ortodoxia eszkatológiája dualista színezetet ölt. Két végső lehetőséget ismernek: menny vagy pokol. Tischner szerint is két lehetőség áll az ember előtt: vagy áldott, vagy átkozott lesz. Az (ortodox) ontológiát Tischner ismeretelmélettel vegyíti, szemléletmódja nem egyértelmű, a két sík nincsen egy szinten: „Az, ami agatologikus (jó és bölcs, értelmes szavak összetételéből), a létezést teszi problematikusá. Az, ami axiológikus, a menekülés módozatait mutatja meg.” Az ember – folytatja minden különösebb indoklás és igazolás nélkül – az agatológia segítségével ismeri ember mivoltának korlátait.

Nem a racionalizálás való törekvés Tischner könyvének elsődleges jellemzője (a racionalizálás a rossz törekszik – írja), hanem a különös metaforizáció: „a drámában való gondolkodás mint a »metafora mélységéből fakadó gondolkodás« jelenik meg” – a metaforának hittről – otthon, műhely, temető, templom stb. – egy idő után kiderül, lehet, hogy mégsem az. Ám a szerző túlságosan tág értelemben használja a szavakat/fogalmakat ahhoz, hogy egyértelmű, konkrét jelentéssel lennének társíthatók. A már létező fogalmakat nem sok újat adó saját fogalmaival váltja fel (ilyen például Lévinas „kapcsolata” és a tischneri „találkozás”), régebbi kategóriákat és elgondolásokat vegyít és rendez újra. Újabb és újabb fogalmakat vezet be, központi fontosságúnak kikiáltottakat felejt el. Elsősorban erős „antropomorf” és emocionális telítettsége miatt azzal, amit mond, és azzal, akikre és amikre hivatkozik, nem lehet/kell vitatkozni; mindez attitűd, hit és valószínűleg belső kényszer kérdése.⁵ A drámát, az életet, a jót és rosszat, a tévelygést, a kölcsönösséget, a szívet és a vágyakozást stb. éppen az axiológiától igyekszik megvédeni, közös összefüggérendszerbe helyezni. Ez a művön belül, önmagában – kisebb-nagyobb következetlenségek árán – meg is valósul, ám a könyv egésze nem szabadul meg a kiszakítottság és önmagában állás esetlegességétől. *A dráma filozófiája* zárt, mintegy saját magát határolja körül, lényegében – az említett irodalmi utalásokon kívül – nincsenek érdemi külső kapcsolódási pontjai. Így bármilyen más kontextusban elhelyezve – tischneri terminussal élve – axiológikusnak nevezhető. (Igaz, hogy folytatolagos és nevesített viszonyban áll Lévinasszal, ám Lévinas – metaforikussága, a teljesség átfogására való törekvése miatt – „szabadon használható”).

Tischner viszonyulási/viszonyítási alapja – akár elfogadva, akár kritizálva vagy kiegészítve – Kierkegaard. Elsősorban az „itt-lét” kategóriája és az egyes-általános-hit hármasa. Kierkegaard szerint a – Tischner által mindenek alapjának vett, és így nem is vizsgált – hit ott kezdődik, ahol a gondolkodás megszűnik. „A hit éppen az a paradoxon – írja Kierkegaard a *Félelem és rettegés*ben –, hogy az egyes mint egyes magasabb, mint az általános, és jogosan áll szemben az általánossal nem alá-, hanem fölérendelve, úgy azonban – és ezt jól jegyezzük meg –, hogy éppen az az egyes, amely mint egyes az általánosnak egyszer már alárendeltetett, most az általánoson keresztül lesz olyan egyes, amely mint egyes fölé van rendelve az általánosnak... Ez az álláspont nem közvetíthető, mert minden közvetítés éppen az általános erejénél fogva történik; ez paradoxon volt és mindörökké az is marad, hozzáférhetetlen a gondolkodás számára. És mégis a hit ez a paradoxon...” A filozófia így nem adhat hitet, és nem is ez a feladata; dolga az, hogy értse meg önmagát.

A dialogikusság tulajdonképpen kidolgozója a kierkegaard-i filozófiából kiinduló

⁵ *A dráma filozófiájához* hasonló jellegű *Én és Te* utószavában írja Buber: „Amikor – több mint negyven éve – e könyv első változatát elkészítettem, belső késztetés hajtott. Egy látomás, mely ifjúságom óta mindig újra megkeresett engem, s mindig újra elhomályosult előttem, most tartós világozottsággal állt előm, s oly nyilvánvalóan személy-fölötti volt e látomás, hogy rögtön tudtam, tanúságot kell tennem róla.”

Ferdinand Ebner volt, akit Tischner is többször idéz. Ebner szerint Isten csak mint Te található meg. „Mivel az én és a Te csakis egymáshoz való viszonyukban léteznek, éppoly kevésbé létezik abszolút Te nélküli Én, miképpen Én nélküli Te is elgondolhatatlan.” Ebner filozófiájához kapcsolódik Martin Buber⁶ és a Lévinason keresztül a Tischnerre is kimutatható hatással lévő Rosenzweig, aki a husserli értelemben intencionális „Ő”-t dialogikus „Te”-vé változtatta.

Lévinas a *Totalitás és végtelenség* című művében arról ír, hogy az ember vágyódik a másra, egy olyan valóságra, ami nem hozzá viszonyul, ami nem az alany tárgya. Az erkölcsi valóság önálló értelmének, az erkölcsi tudásnak és az erkölcs szerepének pozitív igazolása ma az etika egyik kulcsfontosságú problémája. Már Arisztotelész etikájában is megjelent ennek kérdése, ám sürgetővé legkésőbb Kanttól vált, akinek már meg kellett találnia az önálló etikai valóság helyét. Ez nála az ész ténye, egy szintetikus a priori ítélet: „Cselekedj úgy – írja *A gyakorlati ész kritikájában* –, hogy akaratod maximája egyúttal mindenkor egyetemes törvényhozás elvéül szolgálhasson.” A keresztény etika leginkább a „transzcendentális differencia” fogalmát használja az objektív-empirikus és a kanti transzcendentális én közötti viszony jelölésére. Anzenbacher az alany-szobjektum és a tárgyi-tapasztalati világ illusztrálására Wittgensteinnek a *Tractatus*-beli szemről és a látótérrel szóló hasonlatát hívja segítségül: „A szobjektum nem tartozik a világhoz, de ő a világ határa. Hol figyelhető meg a világban metafizikai szobjektum? Azt mondd, ugyanúgy áll a dolog, mint a szemmel és a látótérrel. De a szemet valóban nem látod. És a látótérben nincs semmi, ami arra engedne következtetni, hogy valamilyen szemből látszik.” (5.632–5.633) Eddig tart a transzcendentális differencia idézet-illusztrációja. Tischner kissé voluntarista szemléletmódját egy ez után – és áttételesen ebből – következő bekezdés talán jobban szemlélteti: „Az Én azáltal lép be a filozófiába, hogy a »világ az én világom«.” (5.641) Ám e kettőt Wittgensteinnél olyan gondolatmenet köti össze, amely egyértelműen ellentétes Tischner felfogásával: „...tapasztalatunk egyetlen része sem a priori egyben. Mindaz, amit látunk, másképpen is lehetne. Mindaz, amit egyáltalán leírhatunk, másképpen is lehetne. A dolgoknak nincs a priori rendjük. Itt látszik meg, hogy a szigorúan végigvitt szolipszizmus egybeesik a tiszta realizmussal. A szolipszizmus Én-je kiterjedés nélküli ponttá zsugorodik össze, a hozzá koordinált valóság pedig megmarad.” (5.634–5.64)

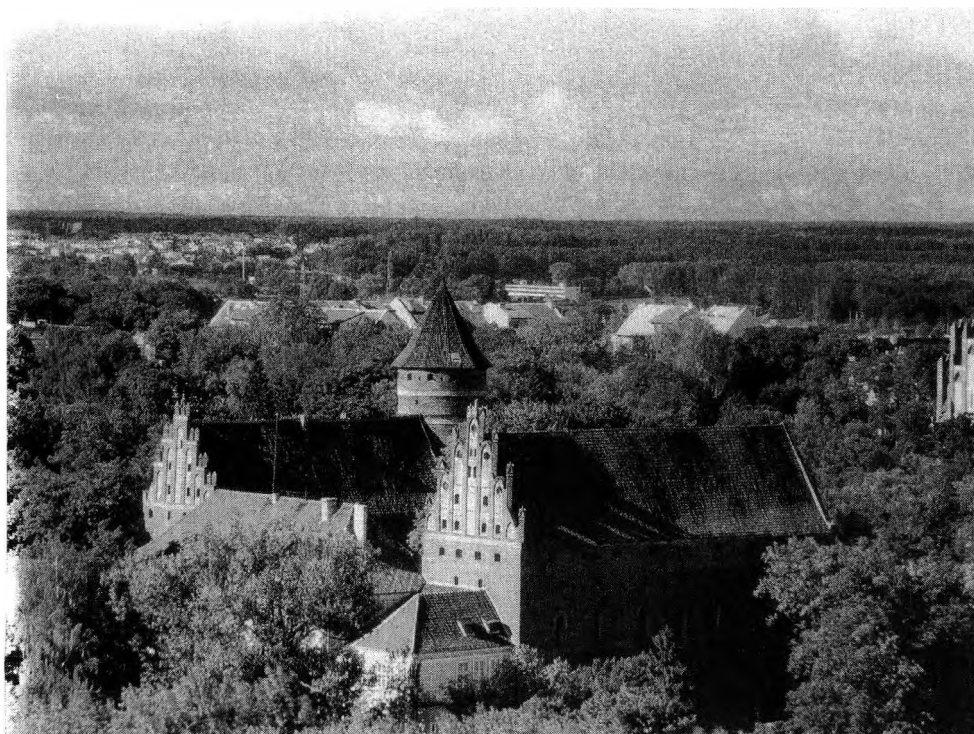
A Wittgenstein szerint ponttá zsugorodó én és a hozzárendelt, állandó valóság inverze jelenik meg Tischnernél. Néhány esetben lép csak ki a tágasság álarátát öltő mereven behatárolt szűköséből: amikor konkrét irodalmi példákkal igazolja vagy szemlélteti a vizsgált fogalmakat, viszonyokat. Shakespeare *III. Richárdjának* Glostere (a rossz megtestesülése) és Annája (az örületbe taszító szépség) közötti viszony elemzése során a dialogikus rosszat, a kísértés természetét, a bűnösség kérdését tárgyalja.⁷ A másik két példa Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődéséből* és *A Karamazov testvérekéből* való: Raszkolnyikov bűne, lelkiismerete, identitása, hazugsága (tagadása); Nagy Inkvizítor, a (dosztojevszkiji és a hegeli) rabság fogalma, jó és gonosz, szabadság... A Dosztojevszkij-művekről írtak önmagukban is okosak, érdekesek, pontosak, tágasak és kellően mértéktartók. Tischner ugyanakkor az irodalomról

⁶ Buber „kezdetben volt a viszony” kijelentése parallel Tischner „találkozás”-fogalmával. Buber szerint Istenhez lehet beszélni, róla nem. Isten adekvát „neve” a „Te” – csak azért tudja magát kimondani az Én, mert a Te megszólítja.

⁷ Tischner elemzése során (szándékával valószínűleg ellentétesen) – mivel mintegy száz oldalon újra és újra visszatér a két szereplő morális felelősségére – egyre inkább érthető lesz a szépséggel szemben tehetetlen, de egyébként aktív Gloster, és egyre zavaróbb a passzív Anna tehetetlensége és állandósága. Holott maga Tischner is írja: „Van az irodalomnak egy finom határa, amelynek átlépése után az irgalom egyre növekvő undorral találja szembe magát. Az ember, ahelyett, hogy kezét nyújtaná a másoknak, visszahúzza azt. Ahelyett, hogy sajnálkoznék a másik ember arcán megjelenő fájdalom láttán, inkább elfordítja a tekintetét.”

mint olyanról határozottan állítja, hogy ott soha nincsenek kvázi-ítéletek; az irodalmi ítélet minden esetben igazi ítéletet takar. És itt ismét a nagy kategóriák csapdájába esik. Dosztojevszkij írásait – erkölcsi kérdéseinek explicitása miatt – valóban indokolt ebből a szempontból is vizsgálni. Dosztojevszkij maga viszont azt írta a *Bűn és bűnhődés*hez készített feljegyzéseiben (*A művészetről*) a regény alapját adó pravoszláv felfogással kapcsolatban, hogy „az élet ismerete és tudata (azaz amit közvetlenül érzünk testünkkel és lelkünkkel, azaz az élet egész folyamán), a tapasztalat a pro és kontra átélésének árán szerezhető meg, s az embernek saját magának kell vállaira vennie”. A mindeddig a dialogikusságra hivatkozó Tischner most egyszerre visszatér a prekoncepció módszeréhez. Minden olyasmit kizár vizsgálódásainak köréből, ami nem igazolja vagy ami megkérdőjelezhetné kijelentéseit. Közhely, hogy az irodalmat az etika szintjén elsősorban az olvasó ítéli meg, mégpedig mindig bizonyos általánosan elfogadott morális szabályrendszer alapján. Így az irodalom hiába hoz igazi ítéletet, annak kódolása a mindenkor jelenben élő olvasó „feladata” és felelőssége. Tehát valószínűleg igaza lehet Eliotnak – akár a könyv egészének kijelentő és felszólító módjára, valamint az élet egészének tischneri vizsgálatára vonatkoztatva is –, amikor a *Vallás és irodalom* című tanulmányában a következőket írja: „nem elég megértenünk, hogy milyenek kellene lennünk, amíg nem tudatosult bennünk, hogy milyenek vagyunk; s nem tudjuk meg, hogy milyenek vagyunk, amíg nem tisztáztuk, hogy milyenek kellene lennünk. Az öntudat e két formájának – tudni, milyenek vagyunk és milyeneknek kellene lennünk – együttesen kell érvényesülnie...

Közhelynek számít, hogy ami az egyik nemzedéket mehökkenti, azt a következő már minden ellenvetés nélkül elfogadja. Az erkölcsi mércék változásának rugalmasságát – mint az ember tökéletesíthetőségének bizonyítékát – néha meglegedettséggel üdvözljük, jóllehet, csak az emberek erkölcsi ítéleteinek súlytalan alapjaira bizonyíték.”

SZÜRKE HÓ

„Szürke hőben üveg sört képzel”

(Petri)

Mit is csináltunk aznap? Július 16-án Jaffán voltunk. Régi arab város, csak apróságok: Napóleon itt okozott pestist a temetetlen hulláival, Jónás itt szállt partra, mielőtt a cethal elnyelte volna, Andromédát itt büntette szépségéért a féltékeny Poszeidón, Szent Péter itt támasztott föl egy halottat, és itt vették kőbe a jaffai kormányzó (Sabil Abu Nabut, a „pálcsás”) halhatatlan mondását, amikor sötétedés után a kapuőr nem ismerte meg, és nem engedte be a saját városába: „Átkozott legyen, aki barátját a jaffaiak közül választja”. Ezt a mondatot egy olyan épület falába vették, amelyet az utazók enyhülésére szolgáló forrásvíz fölé emeltek. Oroszlánszívű Richárd itt járt átutazóban (leöldösött néhány ottománt), itt lakott nagynéném arab szerelmének családja egy házban, melyet azóta elcsúfítottak vagy eltűntettek, Bölcs Salamon jaffai hajókkal szállíttatta a libanoni cédrusokat a templom építéséhez, itt történt meg a templomkapuk csodája, hogy a mázsás kapuk nem süllyedtek el a viharos tengeren. A takaros művésznegyed, melyet az elmenekült arabok házaiból alakítottak ki, valahogy mégse valódi. A rothadt halszag a kikötőben mindenestre valódi. Az ócskapiac zsbongása is. A Szent György-templomban (görögkeleti) vasárnap lévén misére készülnek. (Ebben az országban ez hétköznap.) Még nem tudom, hogy haldokolsz, de ott állok a templomban, véletlenül tévedtem be ide, csak le akartunk ülni egy padra, és a görögkeleti pap olyan festőien beszélgetett egy fiatal párral a fa alatt, a lábához támasztott diplomata-táskával, hogy amikor megszólalt a harang, muszáj volt bemenni, és most nem tudok kimenni, szeretem ezt a készülődést, mindig is szerettem, megcsodálom a barlangrajzok ügyetlenségével lemásolt Giotto-képet, az első pár kiűzetését a Paradicsomból, meg a többi megfeketedett ikont körös-körül, a gyöngyökkel hímzett Máriát súlyos aranykeretben, az emeleten az oszlopok mögött, hasonlíthatatlan fényben a szürke gyári öltözőszekrényeket, néhány öregasszony jön-megy, hajlong, az egyik minden oltár előtt megérinti a padlót homlokával, külön gyertyát gyújtva, kereszteteket vetve magára, a másik ennivalót hozott a papnak, aki úgy látszik nagyon ráérős, járkál, hol itt tűnik fel, hol ott, a nagy sárgarézs csillárt egy zsinórral eresztik le az oltár mögül, varázslatos pillanat, közben a sekrestyés új ventilátort szerel föl oldalt, akkora szél kavar, hogy lobog a hajunk, mintha tengeri hajón állnánk, hajlott öreg arab jön, egyik kezében bot, másikban pita, a reggelije. Aztán egyszer csak kísétálunk az izzóan meleg városba, hová gyalog érkeztünk a hajnali tengerparton végig: a régi Jaffa előtt egy táncterem teraszáról, melynek faoszlopai körül néhányan még mindig rángatóznak a kemény heavy metal zenére, egy szőke fiatalember lépett ki, az éjszakai szürke arcán talán kábítószer fénye izzott, talán a halálos fáradtság eufóriája, és patetikusan széttárva karját leereszkedett a meredek parton, nyomában három barátja, majd a VESZÉLY! felirat közelében, gondosan összehajtott ruháikat a fövényre helyezve belegyalogoltak a tengerbe. Görbe utcákon mentünk hazafelé, rikoltozó piaci árusok között, tarkónkat bunkóval verte a napfény, és mikor az ember végre hőtől égetten hazaér, és éppen lefeküdni készül, megszólal a telefon, valaki belebeszél – nem vagy. Már néhány órája nem vagy. Az ember egyetlen idegszállá változik, hiába várta, hiába tudta pontosan, már éppen levetkőzött, meztelenül áll a hűvös szobában, most gondolkodás nélkül szóltanul öl-

tözködik újra, szótlánul fordul ki a lakásból, a házból, ki a hőségbe, indul az Arlozorov felé (helyi nemzeti nagyság, orosz származású békülékeny munkásvezér, akit a harmincas években megöltek), párhuzamos a Zsabotinszkival (szintén nemzeti hős, szintén orosz származású, de igencsak radikális úriember, ma szélsőjobbnak mondanánk), mindkét utca metszi a széles főutat, az Ibn Gvirolt (nagy tudós a középkorból) és lefut egészen a Földközi-tengerig (ne felejtse el, hogy Tel Aviv utcáin arab ószerekek jiddisül kiabálva („Álte záchen!”) járnak lovaskordéikkal, az egy ilyen ország, szóval az Arlozorovon, egy trafikban az ember vesz jéghideg sört (Carlsberg, 12 sekel, drága), és viszonylag komoly szívart ezüstsín fémtokban (Independent, 15 sekel, nem annyira jó, mint amennyibe kerül, drága), és levágtat, szótlánul, mellette kedvese (ismered, te tanítottad főzni) egy másik doboz Carlsberggel és egy bontatlan csomag Parliament cigarettával (14 sekel, egy sekel az kábé hetven forint, öregem, most szokik rá újra, miattad), de ami itt hideg, az tényleg hideg, hűteni nagyon megtanultak itt, a buszon néhány megálló alatt tüdőgyulladást lehet kapni, az ember, kezében a jégdarabbal lerohan a Földközi-tengerig, leül egy kő mellvédre a Hilton és a Carlton között, lebegő lába alatt a homokfövény, amire ki-kicsapnak a hullámok, elszívja a szivarját, és megvárja, amíg a lehullott szivarhamut az emelkedő dagály végkép elsodorja, ma rengeteg ifjú hullámlovas van kint a tengeren, így kora délután, hónuk alatt viszik a csuklójukhoz erősített deszkát, a forró szél erősödik, a hullámok hatalmasak, és aztán az ember feltápáskodik, visszafelé az Arlozorovon telefonál, és megtudja, hogy végül elfogadtad, elfogadtad. (Mit fogadtál el?) Éjfélkor elutaztunk Egyiptomba. És két nap múlva már fönt vagyunk a Hegyen, fönt a Hegyen, mely mozdulatlanul tűri a lábak taposását, és a távlat odafönt olyan kemény, mint egy fal, amelyikbe belevered az orrod, fönt a Hegyen, mely kényelmetlen, szűk, koszos, hideg, és kiszakad a tüdőd, mire fölérsz, fönt a Hegyen, ahol egy sánta és dadogós beduin kólát árusít, teát, és mocskos pokrócot éjszakára, ki-be jár a kátránypapírból és fából ácsolt kalyibájából, melyben szőnyeggel letakart ágyak is vannak, ez egy szálloda a Mózes hegyén, fogja a derekát, mert fáj neki, játékosan meghajol, olyan, mintha púpos lenne (Svájc térképén keresi Magyarországot), és a fal tetejéről, a fejét ferdén tartva, mint a kutya, csak bámul le rád, torz német szavakat rikoltva tréfa gyanánt, fenyegetőzik, hogy ne merjünk a másiktól, a jóképű beduintól matracot bérelni éjszakára (testvérek), fönt a Hegyen, ahonnan olyan messzire látni, hogy magát a messzeséget is megpillanthatod, és ahová, egy öregasszony köhögésszerű parancsszavától és hajlékony, hosszú botjától űzve minden reggel két, szinte sírva ziháló számár kaptat fel sok liter friss ivóvízzel és Coca-Colával az oldalán, mindennap végigúzik őket, a szegény csacsikat, a nyolcszáz magas lépcsőfokon, amelyet a Szent Katalin szerzetesei építettek a hegy köveiből, egy helyütt boltívet is építve a közel érő sziklafalak közé, a Dzsebal Muszán, ahol, mint mondják, a könyörtelen hangulatember, a depressziós népzvezér néhány szót váltott az Öreggel (nem vagyok hívő, de ennek a történetnek hitelt adok – te talán meg tudnád magyarázni, miért): szóval odafönt volt alkalmam elgondolkozni erről-arról, mert a pénzéhség, a profanítás, az alkudozó taxisofőrök, a ruhám után kapdosó árusok, a hiénaként bak-sist kérő szemtelen guide, aki egy útelágazásnál cserbenhagyott, amint megkapta a pénzét, a buszokkal érkező turistaszállítmányok, a mocskok, a bűz, a zaj, a villanó vakuk, a látnivalókhöz csatolt folytonos megjegyzések és magyarázatok, a klozet, a két fekete lyuk, amelyre rögtönzött fekhelyemről leláttam, és amelyet mintha a hegy köveiből véstek volna ki, a bár-gyú bevések a sziklákön, a kis kápolna falán, ahova nem lehet bemenni, a nem tudni milyen élményre éhes sok emberarc sem volt képes még csak megérinteni sem a hely szentségét, nem hogy megérinteni nem tudta, hanem minden pillanatban csak fokozta azt. Mondd, ez hogyan lehet?

* * *

*Ja igen, az utolsó találkozás:
lekísértelek a Hattyúba, és te
visszaküldtél a párnáért,
amit nejlonszatyorban kellett utánad vinnem,
mert anélkül huzamosabban
nem tudtál volna megmaradni ott.*

*Mire visszaértem, a Mari kék ingét
– mert véletlenül azt vetted föl,
egy azúrkék női inget,
mellesleg jó volt rád,
pedig ő még nálad is soványabb –
átvérezte a nyakadon levő
sárga, gennyes savó, mely leválni készült.
Egy fura hatalmas göb,
a nyakadon felfakadt daganat váladéka,
mely a szabad levegőn zöldesen megszilárdult,
és most vérzett:
a kék ingen egy növekvő folt,
legyintettél rá –*

*Nem vittél szívószálat a kocsmába,
ott nem illett volna,
így a jéghideg HB-t,
a kedvenc müncheni sörödet,
melyet szó nélkül eléd rakott,
„Gyuri bácsi” elé, a kocsmáros,
alig tudtad inni.
Aprókat kortyoltál, alig fogyott,
mikor otthagytalak,
szinte teli volt még.*

*A belső helyiségben ültünk le,
ott, ahol a játékautomaták vannak,
nevezetesen kettő félkarú,
ahol múltkor az a cigány nő,
akinek az a zsidó férje van
(élettársa),
játszott a gépen.
A nő aznap rosszul játszott,
mereven, zsibbadtan, érzéketlenül,
és fújta a füstöt.
Csak veszteni tudott aznap
mérhetetlen könnyel,
egyhavi segélyüket felemészelve,
különben szerencsés keze volt állítólag,*

*ám a rákövetkező szombaton
a zsidó férfi taknyosan vinnnyogott nekünk
(nem zsidózok, ő mondta, ismételte, hogy ő zsidó és büszke is rá,
egy lecsúszott értelmiségi, valami régész,
lemaradt a Heltai-örökségről, azóta is emiatt nyafog,
és Babitsot szaval, József Attilát
majdnem végig, majdnem hibátlanul,
egy zsidó alkoholista lump ritka példány),
hogy öngyilkos lett a nője,
és most ott fekszik a Jánosban öntudatlanul –*

*Szóval itt ültél a huzatban enyhén lebegő ablak alatt
kétezer júniusában,
mikor utolszor láttalak,
egyedül odabent
sötét kis zugodban
nagy tisztelettől övezve.*

*Itt vettél halat a cigányoktól
a boullabaisse-be, meg csak úgy,
itt hallgattad a vox populit,
itt olvastad ki nyolcezerszer is
Agatha Christie-t és Graham Greene-t,
meg a többi általad nagyra becsült
krimiszerzőt,
orrodon szemüveggel.*